

KORUNK

ÚJ ROVAT: SZABADEGYETEM •
EGYÉNISÉG ÉS HATÁS • J. P.
SARTRE — TINTORETTÓRÓL •
FEKETE IRODALOM • BESZÉL-
GETÉS WILLIAM STYRONNAL •
HISTORIZMUS, REGÉNY, TÖR-
TÉNELEM • CSALÁDTERVEZÉS-
RŐL — KERTELEÉS NÉLKÜL • A
KORUNK BOLYAI-DÍJA 1981 •
KÁNYÁDISÁNDOR: KÖRÖMVER-
SEK • NAGY ISTVÁN MUZSI-
KUSPORTRÉJÁHOZ • FÖLDES
LÁSZLÓ ÉBRESZTÉSE • • •

1982 • 7

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XLI. ÉVFOLYAM, 7. SZÁM • 1982. JÚLIUS

A KILENCEDIK KONGRESSZUS 17. ÉVFORDULÓJÁRA

* * * Számok és elvek fórumán 497

PÉTER GYÖRGY • Új dimenziók a szocialista tulajdon fejlődésében 498

VASILE ZAHARIA • Termékszerkezet és hatékonyság (Kassay Miklós fordítása) 502

HERÉDI GUSZTÁV • Családtervezésről — kertelés nélkül 506

KULTÚRÁNK KONGRESSZUSÁNAK SZELLEMEBEN

* * * A Korunk Bolyai-díja — 1981 (Gáll Ernő összefoglalója; Kótay Pál, Pál Árpád, Szabó Attila, Újvári József, Veress Zoltán, Agoston Hugó, Bodó Barna, Nagy Miklós, Rácz Győző, Tenkei Tibor és Toró Tibor szavazata; Veress Zoltán bevezető soraival) 512

EGYED PÉTER • Egyéniség és hatás 518

KÁNYADI SÁNDOR • Körömverek, Három haiku haiku-témára, Két körömvér (versek) 521

JEAN-PAUL SARTRE • Tintoretto yégtermékei (Kovács András Ferenc fordítása) 523

LÁSZLÓFFY CSABA • Szókratész (vers) 527

* * * Miért irtam a Sophie választását? (Beszélgetés William Styronnal. — Eartha Éva fordítása; Szilágyi Júlia bevezető soraival) 528

LENGYEL FERENC • Fekete irodalom 533

HEINZ KAHLAU • Húsvéti séta (vers — Ritoók János fordítása) 535

SZILÁGYI JÚLIA • Az Einstein-galaxistól a Csángó madornáig (Sipos László művészete létközelből) 536

T. S. • Földes László ébresztése 540

FÜLDES LÁSZLÓ • Nemzedékről — öt tételben I. 540

JEGYZETEK

BENKŐ ANDRÁS • A 75 éves Nagy István muzikusportréjához 544

BODÓ BARNA • Marad a szállás 546

DEMSE MÁRTON • Arkádiában jártam... 548

FÓRUM

BÍRÓ ZOLTÁN • A hagyomány „ápolásáról” (avagy a reprezentációs folklorizmusról) 550

SZABADEGYETEM

ROSTAS ZOLTÁN—ARADI JÓZSEF • O. H. 554

MÓDY JENŐ • Modern patológia, molekuláris patológia (Orvostudomány) 556

VINCZE MÁRIA • „Döntési játék” a vezetőképzésben (Közgazdaság) 557

SALLÓ ERVIN • Mit és hogyan olvas a vegyész? (Kémia) 559

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3. — Telefon: 2 18 36.

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Számok és elvek fórumán

Az egyöntetűen elfogadott intézkedési program — amelynek értelmében politikai és kulturális akciók bontakoznak majd ki a magas fokú szocialista öntudattal rendelkező, a szocializmust és kommunizmust Romániában építő új ember kialakítása érdekében — biztosítja a politikai és kulturális munka területén dolgozók nagy frontja összes erőinek összefogását a forradalmi tudat legjobb körülmények közötti fejlesztése érdekében. A politikai és kulturális tevékenység átfogó programjával rendelkezünk; most a döntő az, hogy a leghatározottabban hozzájáruljunk az egész tevékenység példás megszervezéséhez és kibontakoztatásához.

NICOLAE CEAUȘESCU

Beszédes adatok szemléltetik, milyen anyagi alapokkal dicsekedhet a művelődés, a nevelés ügye a szocialista Romániában, milyen számvetést készíthetett a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács az ország színe előtt, a legmagasabb párt- és államvezetők jelenlétében: jelenleg közel 8000 kultúrothon, 284 művelődési ház, 266 klub, csaknem 22 000 könyvtár, 432 múzeum, 150 színház és zenei intézmény tölti be nemes hivatását a magas kultúrával átítatott hazafias nevelés szolgálatában. Csupán a politikai nevelés és a szocialista kultúra első kongresszusától a másodikig eltelt időszakban 11 946 tanteremmel, az előadótermek és laboratóriumok 150 000 négyzetméternyi felülettel, 42 filmszínházzal, 34 művelődési házzal, illetve klubbal, 339 falusi művelődési otthonnal, 353 tornateremmel, valamint 14 polivalens teremmel bővült az oktatás és közművelődés hálózata. Külön kell emelnünk, hogy a *Megéneklünk, Románia* fesztivál 1979—1981-es szakaszán több mint 3 860 000 előadót és alkotót mozgósított 175 000 együttes és szakkör közül 4300 magyar és 856 német nyelvű. Ez a tömegmozgalom — mondotta a kongresszushoz intézett üdvözlő beszédében doktor Elena Ceaușescu mérnök akadémikus elvtársnő — „az egész nép szabad munkájának és életének tanúságaként széles lehetőségeket biztosít a városi és falusi dolgozó tömegek tudományos, műszaki és kulturális-művészeti alkotó képességeinek kibontakozásához“. Ezeket a képességeket segíti érvényesülni és tovább fejlődni az a 17 000 színjátszó csoport, 227 000 énekar, 20 000 művészbrigád, 82 népszínház, illetve munkasegélytjes, amely országszerte — megsokszorozva szerény és pompás termek, de legfőképp a televízió-képernyők számával — mindenhová eljut, hozzá tartozik az egész lakosság mindennapjaihoz, s egy olyan társadalmi közérzet kialakításához vezet, amelyben nincs többé merev választóvonal ünnep és hétköznap, művészi teljesítmény és dicséretes műkedvelői erőfeszítés között.

A demokratizmusnak ez a típusa tökéletesen megfelel annak a szellemnek, amely mintegy másfél évtizede áthatja a jelenkori román társadalmat; hű tükre a gazdasági és politikai élet minden területére kiterjedő mélyreható átalakulásnak, azoknak az összes dolgozókra kötelező erővel érvényes törekvéseknek, amelyeket legutóbb a párt ideológiai plénumán Nicolae Ceaușescu elvtárs megfogalmazott. Ugyanez a szellem — a magas fokú igényesség és kommunista felelősség szelleme — érvényesült a kongresszus plénumán és a szakosztályokban, azokon a vitákon, ahol kibontakozott az ideológiai és kulturális, illetve szakmai nevelő tevékenység teljes panorámája, a soron levő feladatok és távlatok, napirendre kerültek a tudatalakításnak, a szocialista ember alkotó és önnevelő munkájának legidősebb vetületei. Művészek és munkások, pedagógusok és pártaktivisták, földművesek és tudományos kutatók fejezték ki a kongresszus munkálatai során azt, amit a jelenlevő pártfőtítkárhoz intézett szavaiban Constantin Dăscălescu elvtárs így fogalmazott meg: „Itt, ebben a teremben ismételen bebizonyosodott, hogy a szocialista Romániában az összes honpolgároknak, függetlenül attól, hogy milyen területen dolgoznak, joguk van szabadon és felelősségteljesen véleményt mondani, véleményük, észrevételeik és javaslataik pedig lényeges tényezőzt képeznek az egész gazdasági és társadalmi élet programjainak kidolgozásához.“

A kongresszus alap gondolata — amely természetszerűen a pártfőtitkár előadói beszédében nyerte el klasszikus megfogalmazását — az, hogy a művelődés fejlesztésének döntő tényezője az anyagi alap, a termelőerők fejlesztése. Nem az önelégültség, az elért eredmények kritikátlan értékelése a követendő út, hanem az eddigi teljesítményszinttől a kitűzött célok felé vezető pályán mutaközo hiányszágok felmérése, elemzése, a nehézségek legyőzése, a reális adottságokhoz és követelményekhez igazodó értékrend. Ezekre a biztosítékokra utalt az előadói beszéd ott, ahol hangsúlyozta: „bőven van még tennivalónk, hogy elérjük a műveltség, a forradalmi, szocialista nevelés fokának általános emelkedését, aminek tükröződnie kell az egész tevékenységben, népünk minden elgondolásában és megvalósításában, életmódjában és munkájának mikéntjében.”

Pontos célképzést és gondosan kimunkált célrendszer birtokában lehet csak az élet anyagi és szellemi körülményeinek, más szóval a kulturáltságnak olyan szintjét elérni, amelynek mértékét elveink szabják meg, és a gyakorlat tartósan igazolja. A politikai kultúrától, vagyis a jogok tényleges gyakorlásától a munkaerő-keles írott és íratlan szabályainak tiszteletben tartásáig, az oktatás korszerű formáitól az oktatás — egyetemes, nemzeti és nemzetiségi értékeket magában foglaló és gyarapító — tartalmának a legmagasabb szintre emeléséig, a társadalmi érintkezés demokratikus és civilizált formáinak érvényesítéséig minden szinten valóban sok még a tennivalónk, hogy a politikai nevelés és szocialista kultúra II. kongresszusának fórumán elhangzott követelmények, igények és javaslatok közül a legfontosabbak hiánytalanul megvalósuljanak!

KORUNK

PÉTER GYÖRGY

Új dimenziók a szocialista tulajdon fejlődésében

Szem előtt tartva azt az alapelvet, amelyet pártunk IX. kongresszusán Nicolae Ceaușescu elvtárs így fogalmazott meg: „Az élet, az új jelenségek alapos tanulmányozása fő követelmény, amely a gazdaság helyes vezetésének és tervszerűsítésének elengedhetetlen feltétele” —, a társadalom tudományos irányítása országunkban a tulajdon vonatkozásában is új megoldások kidolgozását teszi szükségessé.

Az emberiség történelmi fejlődésében a tulajdon mindig alapvetően fontos volt, és nem véletlen, hogy számos elméleti értelmezését és gyakorlati megjelenési formáját ismerjük. A jogtudomány például a használat, a birtoklás és a rendelkezés jegyében fogalmazza meg a tulajdon tartalmát, a filozófia a tulajdonformának a társadalmi alakulatban betöltött helyét és szerepét emeli ki, a lélektan azt a kérdést tanulmányozza, hogy a motiváció elméletében a tulajdon mint érdekviszony hogyan határozza meg az emberi tudatot és tevékenységet. A politikai gazdaságtan a tulajdonforma gazdasági, elsajátítási tartalmát helyezi előtérbe, és vizsgálja ennek kihatását a termelőerők fejlődésére, az anyagi javak termelésének módjára, növelésének lehetőségeire.

Nem véletlen, hogy a szocialista tulajdonforma helyes értelmezése, fejlődési irányának felismerése és szerepe központi helyet foglal el a Román Kommunista Párt elméleti tevékenységében, a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában felmerülő kérdések körében. Nicolae Ceaușescu elvtársnak, a Román Kommunista Párt KB 1982. június 1—2-i plenáris ülésén *A hazai szocialista építés jelenlegi stádiumáról, elméleti, ideológiai kérdésekről és a párt politikai, nevelő tevékenységéről* tartott előadói beszédében a termelőerők és a tulajdonviszonyok fejlődésének dialektikája új megvilágításba került.

A kérdés fontossága arra is feljogosít, hogy a tulajdonforma marxi ismeretelméleti vonatkozásait felidézzük. A tulajdonforma közgazdasági vonatkozásaival először a klasszikus polgári közgazdaságtan foglalkozott, összhangban a polgárság érdekeivel, abból a szempontból, hogy az emberi munkát kifejező polgári magántulajdon hogyan valósítja meg a tőkés nemzeti vagyon gyarapodását. Megfogalmazta a tőkés magántulajdon mozgástörvényeit is; ezeket örökérvényűeknek nyilvánította, és eszményítette a polgári magántulajdon meghatározta individualista

embertípust. Sajátos módon közelítette meg a tulajdonformát a kispolgári közgazdaságtan. F. Proudhon a tulajdonon csupán egy elvet értett, amely beékelődik a valóságos viszonyokba. A kisárutermelői tulajdonnal általa összeegyeztethetetlennek vélt polgári magántulajdon lopásnak minősítette, és úgy akarta megszüntetni, hogy szembeállította vele a kisárutermelés „örök” törvényeit.

A marxi tulajdonelmélet és egyben a polgári magántulajdon tudományos értelmezése, valamint a kapitalizmusnál magasabb rendű társadalom tulajdonviszonyainak kifejtése a proudhoni felfogás kritikai elemzése során krisályosodott ki. Új tudományos megfogalmazás került napirendre: „szükséges volt, hogy a magántulajdon elmélete letérjen a tisztán empirikus, pusztán objektíve vizsgálódó útról, és tudományosabb jelleget öltjön, amely a következményekért is felelőssé teszi és ezáltal a dolgot általános emberi területre viszi¹ át. Marx szerint „arra a kérdésre, hogy mi is ez [a tőkés magántulajdon], csak úgy felelhetett volna [Proudhon], ha kritikailag elemzi a politikai gazdaságtant, amely ezeknek a tulajdonviszonyoknak egészét átfogja, nem jogi kifejezésükben, mint akaratí viszonyokat, hanem reális alakjukban, vagyis mint termelési viszonyokat²”. Marx ezt a feladatot *A tőke* megírásával teljesítette, amelyben a polgári tulajdon mozgástörvényeit rendszerbe foglalta, kiemelte történeliségét és egyben öntagadása irányában végbemenő fejlődését.

Marx megállapítja, hogy „a tulajdon minden történelmi korszakban másképpen és egészen különböző társadalmi viszonyok között fejlődött. A polgári magántulajdon meghatározni tehát annyit jelent, mint a polgári termelés összes társadalmi viszonyait ábrázolni³”. A tulajdon kezdeti formájában a termelő egyúttal tulajdonos is, és úgy viszonyul a tulajdonforma tárgyához — a termelés tárgyi feltételeihez —, mint amely természetszerűleg sajátja. A megjelenő magántulajdon esetén a termelőeszközök magánszemélyek tulajdonába kerülnek. A magántulajdonnak is más a jellege aszerint, hogy ezek a magánszemélyek munkások-e vagy nem dolgozók. A munkásnak a termelőeszközök fölötti magántulajdona az alapja a kisárutermelésnek. Ez a termelési mód azonban korlátozza a termelőerők fejlődését, a termelés társadalmisítását. A szétforgácsolt kismagántulajdon szükségyszerűen felváltja a társadalmilag koncentrált termelőeszközök tőkés magántulajdona. A polgári magántulajdon tárgyát a termelőeszközöktől és létfenntartási feltételektől megfosztott proletariátus hozza létre saját munkája révén; ezt — értéköbbség formájában — a burzsoázia minden ellenszolgáltatás nélkül sajátítja ki, és tőkésíti. A tőkés magántulajdon a proletariátus esetében a tulajdon hiányát és e viszony újratermelését tételezi. A tőkés kisajátítás a tőkés termelés belső törvényeinek játéka útján a tőke centralizációjával is végbemegy, amely fokozza a termelés társadalmisítását, de az elsajátítás magánjellegét is.

A tőkés magántulajdon tehát első tagadása az egyéni, a saját munkán alapuló magántulajdonnak. De a tőkés termelési mód szükségyszerűségével hozza létre saját tulajdonformájának a tagadását. Ez a tagadás tagadása: „Ez nem állítja vissza a magántulajdon, de helyreállítja az egyéni tulajdon a tőkés korszak vívmánya: a kooperáció és a földnek, valamint a munka által termelt termelési eszközöknek a közös birtoklása alapján⁴”. Az egyén saját munkáján alapuló magántulajdon tőkés tulajdonná alakulása hosszadalmas és nehezebb folyamat, mint a társadalmi termelésen nyugvó tőkés tulajdon átváltoztatása társadalmi tulajdonná. Míg ott a nép tömegét sajátítják ki, itt a kisajátítókat sajátítja ki maga a nép.

Marx a tulajdonformát tudományos alapokra helyezte, kimutatta ennek természetszerű fejlődését, és elméleti, politikai következtetéseivel fegyvert kovácsolt a proletariátus részére a tőkés tulajdon társadalmisításért vívott harcban.

Hazánkban a szocialista (állami és szövetkezeti) tulajdon formái két úton jöttek létre: 1. az 1948. június 11-i szocialista államosítással (itt a hazai polgári tulajdon és a külföldi monopóliumok vagyonát a munkásosztály tulajdona váltotta fel) és 2. az 1949—1962-es időszakban főleg a mezőgazdaság szövetkezetiítésével. Az eltelt időszakban az országunkban létrejött és kifejlődött szocialista tulajdon teljesítette történelmi hivatását: olyan társadalmi-gazdasági struktúrát teremtett, amelyben a termelőerők gyors ütemben fejlődtek. A tőkés fejlődés csúcspontján, a második világháború küszöbén a román gazdaság több mint 60 százaléka az imperialista trösztök birtokában volt. Az ország gyengén fejlett iparral rendelkező agrárország maradt.

A termelőeszközök tőkés-földesúri tulajdonának felszámolásával megszűnt a kizsákmányolás és osztályellenesség, az iparban és a mezőgazdaságban a dolgozók mint termelők egyben tulajdonosokká váltak, új társadalmi struktúra jött létre, s a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem elosztása a szocializmus erkölcsi és méltányossági elveivel összhangban valósul meg. A gazdasági-társadalmi fejlődést a következő mutatók fejezik ki:

1938 = 100	1950	1965	1980
Lakosság	104,6	122	142,3
Aktív munkaképes lakosság	101,2	117	125
A dolgozók száma	150,5	305,1	520,2
Társadalmi termék	99	410	14-szeres
Nemzeti jövedelem	99,5	411	14-szeres
Egy lakosra számított nemzeti jövedelem	95	337	10-szeres
Ipari össztermelés	147	957	48-szoros
Mezőgazdasági össztermelés	74	143	258

1950 = 100

Reáljavadalmazás	—	226	418
A parasztság reáljavadalmazása	—	189	434
Árneladás	—	459	15-szörös

Forrás: Nicolae Ceaușescu: Előadói beszéd az RKP KB 1982. június 1—2-i plenáris ülésén.

Itt mindenekelőtt azt ragadjuk ki, hogy míg 80 év tőkés fejlődése során Románia nem volt képes meghaladni a gyengéfejlettséget, addig a szocializmus építésének vizsgált időszakában aránylag rövid idő alatt a fejlődő ország stádiumába jutott. Míg az egy főre számított nemzeti jövedelem, a fejlődés egyik alapvető kifejezője a múltban csupán 100 dollár volt, ma már 1500 dollárra növekedett. Az elemzett 30 év alatt Románia ipari ereje 48-szorosára nőtt; ennek következtében a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem alapján számítva az ország ma 15-ször gazdagabb 1950-hez képest.

A fejlődést még jobban kiemeli a nemzeti vagyon legfontosabb elemét alkotó állóalapok gyarapodása; ezek volumene a vizsgált 30 év folyamán 9-szeresére növekedett, és egyben korszerűsödött, a nyilvántartott 3400 milliárd lej nemzeti vagyont alkotó anyagi javakból az állóalap értéke 2100 milliárd lej, vagyis az előbbinek kétharmad része. Gazdasági fejlődésünk dinamizmusát különösen jól szemlélteti bizonyos termékek egy lakosra számított jelentős növekedése (például az elsődleges energiafogyasztás, az acél, cement, traktor, tehergépkocsi, vasúti teherkocsi, műtrágya, műszál-műrost, műanyag, mûgumi, hűtőszekrény, televízió, rádiókészülék, szövtárú, lábbeli és élelmiszeripari termékek); ezek tekintetében megközelítettük a gazdaságilag fejlett államokat.

A szocialista tulajdon talaján a termelőerők országos szintű és területi profilú fejlesztése — mindenekelőtt a szocialista iparosítás útján — biztosította az agrárforradalom megvalósítását és a mezőgazdasági termelés növekedését, amely ma három és félszeresen múlja felül az 1950. évi szintet.

A gazdasági fejlődés alapján mélyreható forradalmi átalakulások mentek végbe az ország társadalmi szerkezetében is: a munkásosztály mind fontossága, mind pedig számaránya tekintetében vezető osztállyá vált a társadalomban, a parasztság számaránya 80 százalékról 30 százalékra csökkent, az ország életében jelentős szerepet betöltő új értelmiség született.

A további fejlődés stratégiáját a Román Kommunista Párt XII. kongresszusa dolgozta ki: kijelölte a további sokoldalú, minőségileg új, magasabb szintű fejlődés útját, amelynek eredményeként Románia 1985-ig közepesen fejlett orszaggá válik. Ezzel a célkitűzéssel összhangban a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának 1982. június 1—2-i bővített plenáris ülésén pártunk főtítkára az alkotó marxizmus jegyében fogant fontos elméleti, ideológiai és politikai dokumentumot terjesztett elő, amely új elméleti tézisekkel gazdagítja a tudományos szocializmust, s a gazdasági-társadalmi fejlődés reális értékelésével és egyben a tennivalók megjelölésével fémjelezte az ország jelenlegi és jövőbeni fejlődését.

Az elemzett kérdések közül kiemelkedő jelentőségű a szocialista tulajdonnak a jelenlegi szakaszban megfelelő értékelése, valamint annak az ellentmondásnak a felismerése és feloldása, hogy a szocialista tudat, a szocialista tulajdonosi tudat lemaradt a termelőerők fejlődése mögött, és akadályozza a további gyors fejlődést, a termelőerők megfelelő kibontakozását. Lényeges ebben a vonatkozásban Nicolae Ceaușescu elvtársnak az a megállapítása, hogy „a társadalmi tulajdon, az egész nép tulajdonát helytelenül azonosítják az állami tulajdonnal. Az állam nem tulajdonos, és nem is kell hogy az legyen a kifejezés jogi értelmezésében. A társadalmi tulajdon a népé. Az állam csupán eszköz a munkásosztály, nemzetiiségi különbség nélkül az összes dolgozók, az egész nép kezében arra, hogy szervezett módon

valósítsa meg a gazdasági-társadalmi fejlődést. Szükséges tehát átgondolnunk és bizonyos javításokat kell eszközölnünk a tulajdon fogalmát illetően, el kell mélyítenünk, és erőteljesen ki kell nyilvánítanunk a dolgozó tulajdonosi minőségét.⁴⁵

Mindebből az a következtetés adódik, hogy a szocialista állam nem volt és nem is lehet tulajdonosa a termelőeszközöknek, mert a tulajdon nem jogi fikció, hanem — amint ezt már láttuk — a reális gazdasági-termelési viszonyok összessége. Itt arról van szó, hogy míg a polgári tulajdon társadalmisításával a munkásosztály saját tulajdonába vette munkájának termékeit, a termelőeszközöket, ezt jogilag a proletárdiktatúra állama csupán szentesítette, addig a szocialista tulajdon, a termelőeszközök tulajdona az egész nép munkájának gyümölcse. A szocialista tulajdonnak ezt az új minőségét csakis az össznépi tulajdon fogalma fejezheti ki.

A tulajdon alanya a szocializmusban tehát nem az állam, hanem a társadalmi szinten egyesült egyének, maguk a dolgozók. Ezt pártunk már 1971-ben, az ideológia területén dolgozók értekezletén megállapította, kiemelve, hogy a társadalom dolgozó tagjai egyúttal tulajdonosai is mind a termelőeszközöknek, mind pedig munkájuk eredményének. A szocialista tulajdon tehát nem egy társadalom feletti jelenség, embertől elidegenedő fogalom, hanem a dolgozó egyén tevékenységének valósága.

Mindez a szocialista tulajdonnak emberközpontú jellegét hozza előtérbe a társadalmi tulajdon marxi értelmezésének megfelelően, amely szerint a dolgozó egyén a tényleges tulajdonosa a társadalmi szinten megszervezett és működő termelőeszközöknek, amelyeket közösen birtokolnak a modern korszak vívmányai alapján, s a szocialista állam csupán adminisztrátori minőségben ellenőrzi a termelőeszközökkel való gazdálkodást, ennek minőségét és hatékonyságát.

A termelők tulajdonosi minőségének kifejlesztése és tudatosítása céljából Nicolae Ceaușescu elvtárs javasolta, hogy a dolgozók közvetlenül is részt vegyenek a termelőeszközök fejlesztésében. Ez lehetővé tenné, hogy azok, akik hozzájárulnak a fejlesztési alaphoz, az általános javadalmazási és nyereségrészesedési jogok mellett a befizetett összeg után évente a gazdasági eredményeknek megfelelő különjövedelemhez jussanak.

Nem szabad elfelednünk itt azt, hogy a tulajdon elsősorban elsajátítás, és „az elsajátítás alapvető megnyilvánulása az alanyban nem más, mint a (gazdasági, anyagi) érdek”.⁶ Következésképpen a dolgozókat elsősorban anyagilag kell érdekeltté tenni a termelőeszközök fejlesztésében, hatékony felhasználásában, a jövedelmezőbb gazdálkodás megvalósításában. Ezt kívánja hangsúlyozni az a megfogalmazás is, hogy a dolgozók hozzájárulása a termelőeszközök fejlesztéséhez erősíteni a tulajdonosi minőségüket, felelősségüket, fokozná a törődést mind a gazdasági tevékenység jó menetele, mind az öngazdátás és az önálló gazdálkodás tekintetében.

Az előbbiekből következik, hogy pártunk a szocialista tulajdonformát nem statikusan, hanem dinamikus fejlődésében és konkrét gazdasági megjelenésében, működésében értelmezi, ugyanis „a munkamegosztás alkotja azokat a társadalmi viszonyokat, amelyeknek összessége az, amit ma tulajdonnak neveznek”.⁷ Ilyen vonatkozásban tökéletesítik a tulajdon és a társadalmi-gazdasági szervezés elveit, az új gazdasági mechanizmus, a munkásöngazdátás és önálló gazdálkodás elveit, nem tévesztve szem elől azt, hogy minden gazdasági-társadalmi egység dolgozói jobban érvényesítsék tulajdonosi minőségüket, és így érdekeltté váljanak a termelés és a munka eredményességében. „Egy vállalat dolgozóinak meg kell érteniük — hangsúlyozza Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy ők annak a vállalatnak a tulajdonosai, közvetlenül ők felelnek a tulajdon megőrzéséért, megvédéséért és fejlesztéséért. Meg kell érteniük: az ő feladatuk az, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel elérjék a gazdasági hatékonyság állandó növekedését, és ily módon biztosítsák egyben mind a javadalmazáshoz és nyereségrészesedésükhöz, mind pedig a felhalmozáshoz, a termelőerők fejlesztéséhez, valamint az állam egyes általános szükségleteihez, az ország védelméhez szükséges eszközöket.”⁸

Új megfogalmazást kapott a párt 1982. június 1—2-i plenáris ülésén a szövetkezeti tulajdon értelmezése és minősítése is. Eszerint ezt a tulajdont nem lehet a szocialista tulajdon alacsonyabb formájának nyilvánítani. A szövetkezeti tulajdon is a társadalmisított termelőerőket hozza mozgásba és fejleszti. A szövetkezeti gazdasági egységekben nem folyhat alacsonyabb szintű és hiányos gazdálkodás azzal az indokkal, hogy itt a tulajdonforma alacsonyabb rendű.

Következésképpen a szocialista tulajdonformát, mind az össznépi, mind a szövetkezeti tulajdon esetében, felelőssé kell tenni további gazdasági-társadalmi szerepéért, funkcióiért — a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése érdekében.

JEGYZETEK

1. Engels: *A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatja*. MEM 1. Bp., 1957. 499.
2. Marx: *Proudhonról (Levél J. B. v. Schweitzernek)*. MEM 16. Bp., 1964. 23.
3. Marx: *A filozófia nyomora*. MEM 4. Bp., 1959. 158.
4. Marx: *A tőke* I. Bp., 1961. 706.
5. Nicolae Ceaușescu: *A hazai szocialista építés jelenlegi stádiumáról, elméleti, ideológiai kérdésekről és a párt politikai nevelő tevékenységéről. Előadói beszéd az RKP KB 1982. június 1—2-i plenáris ülésén*. Előre, 1982. június 3.
6. Marx—Engels *Művei* 13. Bp., 1965. 159.
7. Marx: *Levél Annenkovhoz*. In: Marx—Engels: *Levelek „A tőkéről”*. Bp., 1956. 20.
8. Nicolae Ceaușescu: *Idézett előadói beszéd*.

VASILE ZAHARIA

Termékszerkezet és hatékonyság

Ha gazdasági fejlődésünk jövőjét akarjuk kicövekelni, nem téveszthetjük szem elől azokat a világgazdasági változásokat, amelyeknek tanúi lehettünk az elmúlt évtizedben. Nem (vagy csak későbbre) várt politikai, gazdasági események, jelenségek nyomán azok a gazdasági struktúrák, amelyekről úgy véltük, hogy sikerrel állták ki „az élet tűzpróbáját”, idejemúltak bizonyultak. A nyers valószínűséggel való szembeállítás — inség, az energia- és nyersanyagforrások elapadása, a környezetszennyeződés — megbuktatta a gazdasági fejlődés és növekedés eddig alapvető követelményeinek tartott elvek és modellek jó részét. Nemcsak új energiaforrások feltárása vált égetően szükségessé, hanem új fejlődési alternatívák, modellek kidolgozása is.

A világpiacon tapasztalható változások, a küzdelem kiéleződése energia- és nyersanyagtakarékosagra, pénzügyi korlátozásokra kényszerítették a legfejlettebb országokat is. A kőolaj világpiacon árnak robbanásszerű emelkedése arra kényszerítette a behozatalra szoruló államokat, hogy gazdaságpolitikájukban alkalmazkodjanak az adott, korlátozásoktól terhes világgazdasági helyzethez.

A világpiacon árnak alakulása*

	<i>Kőolaj</i> (<i>hordó/\$</i>)	<i>Vasérc</i> (<i>tonna/svéd</i> <i>korona</i>)	<i>Kokszosítható</i> <i>szén</i> (<i>tonna/NSZK-márka</i>)	<i>Gyapot</i> (<i>font/cent</i>) [1 font=450g]	<i>Foszfátok</i> (<i>tonna/\$</i>)
1971	2,13	48,02	87,4	61,7	11,25
1973	3,22	46,12	83,9	101,5	13,75
1974	11,56	57,16	170,0	153,6	54,52
1978	12,49	72,03	132,5	136,1	35,38
1980	34,37	78,47	131,3	135,2	41,00

* A Monthly Bulletin of Statistics 1980. szeptemberi száma alapján.

A változások szükségességét az erősen iparosított országokban is felismerték; Nyugat-Európában, Amerikában, Japánban már korábban megkezdődött a gazdaság szerkezetváltása: korlátozták az energiaigényes, nyersanyag-behozatalra alapozó iparágakat. Lényeges változások történtek a gép-, textil- és vegyiparban, a kohászatban, általában a termelés minden olyan ágában, ahol külföldi, dráguló energiahordozókat és anyagokat használnak. Legtöbbjük csupán a belső szükségletek kielégítésére szorítkozik. Csak a gazdaságos, nagy komplexitású, a tudomány és a technika legújabb vívmányait magukba foglaló árucikkek előállítását szorgalmazzák. Miközben néhány nagyüzem súlyos válsággal küzd, erősödnek azok a

kiseb gyárak, amelyek képesek a gyors és hatékony szerkezetváltásra, a belső, minőségteremtő energiák kiaknázására; rugalmasságuk versenyképességet biztosít a szeszélyes világpiacra. Napjainkban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a követelményekhez való gyors alkalmazkodás, a termékszerkezet hatékony megújítása és a kifizetődő nemzetközi áruforgalom között szoros összefüggés van.

A gazdasági fejlődés előre megfogalmazása egyre nehezebbé vált; egyszerű szám adatokra alapozni, azokból valamely ország vagy földrész fejlődésére megszemenő következtetéseket levonni; ma már kockázatos fáradozás. A világ gazdasági képe az utóbbi esztendőben lényegesen megváltozott, a jövő már nem olvasható ki a gazdasági fejlettségre vonatkozó statisztikai adatok tömkelegéből. Megszaporodtak a véletlen tényezők, amelyek megszakíthatnak egy bizonyos fejlődési irányt; egyre bonyolultabbá, kifinomultabbá, nehezebben felismerhetővé váltak azoknak a jelenségeknek a csirái, amelyek később nagymértékben befolyásolhatják a világ gazdaságát. Olyan tényezők, mint az államok közti függőségi viszony, a különböző államok fejlődési üteme, helyük a világ gazdaság és -kereskedelm hierarchiájában, a nemzetközi politikai események, energiaválság, mind szükségszerűvé teszik a változásokhoz való gyors igazodást, megkövetelik a gazdasági mozgékonyt. Például a kőolaj árának gyors növekedése a szállítási költségek emelkedéséhez vezet; ez maga után vonja a nagy távolságokra szállítandó termékek gazdaságosságának revízióját, meghatározhatja a fejlesztési tervet, eldöntheti a termelési elsőbbség és fontosság kérdését.

Ma már az energia- és nyersanyagforrásokban bővelkedő országok is az új gazdaságpolitika útját járják. Nem elégszenek meg az ásványi anyagok kitermelésének fejlesztésével; korszerű feldolgozóipar megteremtésére törekednek. Nincs messze az az idő, amikor az ásványi anyagok természetes, fel nem dolgozott formában — eltűnnek a külkereskedelmi árak névjegyzékéből. A kőolajban gazdag országok gyors iparosításba kezdtek, a vegyiparra helyezve a hangsúlyt.

A világ fejlődésének bonyolult koordinátarendszerében az alkalmazkodóképesség figyelembevétele elkerülhetetlen, amikor a különböző iparágak fejlesztésének arányairól és üteméről, a termékszerkezet meghatározásáról kell döntenie. A kereslet és kínálat változása lényegesen felgyorsult a világpiacra, az árak elavulási ideje rövid, ezért a termelési folyamatokat eleve úgy kell megtervezni, hogy gyorsan és veszteség nélkül lehessen átállni új technológiákra vagy új termékek előállítására. Csakis így biztosítható a hatékony szerkezetváltás, a termelés változatossá tétele, a világpiaci elvárások kielégítése, a versenyképesség. A hatékony, intenzív típusú gazdaság jellemzője a gyors alkalmazkodóképesség és mozgékonyt, a termelési eljárások megújulására való készség, az érzékeny reagálás a piac követelményeire.

Napjaink bonyolult valósága szükségessé teszi jó néhány gyakran használt mutató átértelmezését is. Vajon egy fontos értékelés vagy döntés meghozatalakor használható-e még az egy főre jutó termelés mutatója, különösképpen ha energiaigényes termékekről van szó, mint a cement vagy a műtrágya? Az, hogy Japánban az egy főre jutó acélttermelés kétszer akkora, mint az Egyesült Államokban vagy Svédországban, még nem jelenti, hogy az utóbbi országok fejletlenebbek, mint Japán, s a jövőben az acélttermelés megkétszereződésére kell törekedniük. A lényeges különbség a fejlett tőkésállamok között az említett mutató alkalmazhatóságának korlátait bizonyítja. Hasonló képet kapunk az „egy főre jutó fémkészlet” mutatója esetében is. A fejlett államok jelenlegi fémkészlete hosszú idő alatt halmozódott fel, gazdasági szerkezetük lényegesen eltér egymástól, ami szinte kizárja annak lehetőségét, hogy a fejlettségi fokot a szóban forgó mutatóval mérjük. A mennyiségi adatokra támaszkodó mutató pazarlásra, túlzott fémfelhasználásra sarkallhat akkor, amikor a helyzet takarékosra szorít. Szükségessé vált olyan mutatókat találni, illetve kidolgozni, amelyeknek gyakorlati alkalmazása a meglévő energia- és nyersanyagterhelékek magas fokú felhasználására serkent, segít az adott valószínűséghez igazodó gazdasági struktúra kiépítésében.

Jelenlegi ötéves tervünk célkitűzése, hogy Románia 1985 végéig túllépje a fejlődő ország stádiumát, és belépjen a közepesen fejlett államok sorába. Ennek eléréséhez szükséges a fejlődés belső és külső tényezői közti viszony korszerű megfogalmazása, az ipar szerkezeti átrendezésének gyorsítása, az iparágak közti és az azokon belüli arány optimalizálása, a termelőerők területi megoszlásának javítása. Magas műszaki színvonalú és kevésbé energiaigényes termékek gyártására van szükség. Az energia- és nyersanyagforrások elapadásának feltételei között előtérbe kerül a fajlagos fogyasztás csökkentése. Ez a gazdasági hatékonyság növelésének, a nemzeti jövedelem gyarapításának egyik feltétele.

Ha a munkamegosztás bővülésének feltételei között vizsgáljuk a gazdasági szerkezet kérdését, arra a megállapításra jutunk, hogy olyan fogalmak, mint „fej-

lett", „lemaradt", „technikai fejlődést hordozó" vagy „hagyományos" ipari ágazatok, nagyon viszonylagossá váltak, meghatározó értékük korántsem a régi. Ennek a módosulásnak egyik oka éppen az ágazatok szerepének megváltozásában keresendő. Az ágazatok szerepének módosulása, a „fejlett", „vezető" fogalmának viszonylagossá válása abból a tényből is fakad, hogy azok az ágazatok, amelyeknek termelése ma még kevésbé jelentős az ország gazdasági életében, nem maradtak le a korszerű technika alkalmazásában, a világgazdasági áruforgalomban, és viszonylag rövid idő alatt szerepcseré történhet a különböző ipari ágazatok között.

A demográfiai robbanás az egyik alapvető tényező, amely — az energia- és nyersanyagválság mellett — jelentősen befolyásolja a világgazdaság alakulását, és törvényszerűen a fogyasztási javak, elsősorban az élelmiszer-termelés növekedését vonta maga után. Vagyis: megnövekedett a mezőgazdaság szerepe minden ország gazdasági életében. Jelenleg, amikor a mezőgazdasági-élelmiszeripari termelés világvizonylatban nem fedezi a szükségleteket, amikor maga az élelmiszer-termelés a tudományos vívmányok függvényévé vált, korszerű technikát és technológiát feltételez, a mezőgazdaság súlyának növekedését a gazdasági struktúra egészén belül gazdasági lemaradásként értékelni tudománytalan előítéletté vált, a valóság tagadását jelenti. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a mezőgazdaság és az élelmiszeripar fejlesztésének felgyorsítása olyan hajtóerő, amelyről nem mondhat le egyetlen állam sem, ha célkitűzései között szerepel az általános gazdasági fejlődés. Az utóbbi évtizedekben a fejlett tőkésállamok megsokszorozták mezőgazdasági termelésüket. Az Egyesült Államokban nagy mennyiségű mezőgazdasági-élelmiszeripari terméket gyártanak exportra. A mezőgazdasági termékek kivitele ma már nem jelent lemaradást, még kevésbé fejletlenséget. 1979-ben az Amerikai Egyesült Államok mezőgazdasági exportja elérte a 32 milliárd dollárt, 1980-ban 41 milliárd dollár volt, és jelentősen befolyásolta az ország fizetési mérlegének alakulását. A mezőgazdaság az egyik legfontosabb, exportra termelő iparággá vált. 1979-ben a rizs 67, a szójabab 60, a búza 50, a gyapot 40, a dohány 30, a kukorica 25 százalékát külföldön értékesítették. Az Egyesült Államok a világ állatállományának több mint 60 százalékát képes szemes takarmánnyal eltartani. Ami ennek a gazdasági ágazatnak a termelékenységét jelenti: minden amerikai farmer 60 személy élelmét termeli meg. Nyugat-Európában az arány már szerényebb: egy farmer 20 ember élelmét állítja elő.

Országunk gazdasági életében az ipar és a mezőgazdaság közti egészséges arány megteremtése évek óta elemzések tárgya volt. Lényeges változások történtek a mezőgazdaság helyének és szerepének meghatározásában. Partunk főtítkára nemegyszer hangsúlyozta, hogy a mezőgazdaság az ipar mellett a nemzetgazdaság egyik fő ágazata, és szerepe növekvőben van. A XII. kongresszus új mezőgazdasági forradalom kibontakoztatását tűzte ki célul, amely kiterjed mind a műszaki-anyagi alapra, mind pedig a termelés megszervezésére. Mezőgazdaságunk fejlesztése a „legfontosabb dolgaink között a legfontosabb".

De nemcsak a nemzetgazdaság ágazatai közti viszony rendezéséről van szó, hanem az ágazatokon belüli helyes arányok megszabásáról is. Az elkövetkező időben azoknak az iparágaknak a fejlesztése kerül előtérbe, amelyek nagy komplexitású termékeket állítanak elő a lehető legkisebb anyagráfördítéssel, és ezzel egy időben csökkentik azoknak az áruknak a termelését, amelyek sok energiát, alapanyagot igényelnek.

A fémkohászatban elért eredmények igen jelentősek: 600 kg acél jut minden lakosra, 1980-ban országunk a nyolcadik helyet foglalta el az acéltermelő országok sorában, megelőzve az egy főre jutó termelésben olyan fejlett államokat, mint Svédország, a Szovjetunió, az Egyesült Államok; az acéltermelés össz mennyiségét véve alapul Románia világvizonylatban a 12. helyen áll, Anglia, Spanyolország, Belgium előtt.

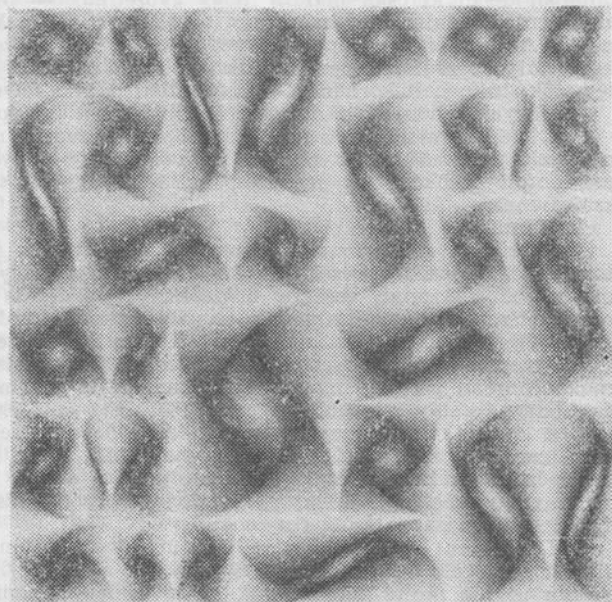
Vitathatatlan, hogy az acéltermelésnek óriási szerepe van a nemzetgazdaság fejlődésében, a gazdasági függetlenség biztosításában, de az utóbbi évtizedben világvizonylatban előtérbe kerültek azok a nehézségek, amelyekkel ennek az iparágak meg kell küzdenie, különösen akkor, ha exportra termelő iparágak tekintjük. Minthogy a kohászat sok energiát és nyersanyagot igényel, s ezek tekintélyes részét külföldről kell behozni, szükségessé vált olyan ésszerűbb viszony megteremtése az acéltermelés és az acél nagy komplexitású termékekkel feldolgozó iparágak között, amely lehetővé teszi a gazdaságosabb fémfelhasználást. Példaként említhetjük a hazai traktorgyártást. Ezen a téren országunk jelentős eredményekkel büszkélkedhet. De észre kell vennünk, hogy a világpiacon gyors korszerűsítési folyamat játszódik le, ugyancsak gyors iramban folyik a szakosítás, és mélyül a nemzetközi kooperáció. Az Egyesült Államok nagy teljesítményű, 90—200 lóerős vagy még ennél is erősebb traktorok gyártására szakosította magát, Anglia és az

NSZK 80—140 lóerős traktorokat gyárt és szállít külföldre, Franciaország és Olaszország a 40—80 lóerős traktorokkal van jelen a világpiacon, Japán a kicsi, 40 lóerő alatti traktorok és talajmunkáló gépek termelését fejleszti. Az International Harvester, a John Deere vagy a Massey—Ferguson ma már bonyolult erőgépek exportjára törekszik, a traktor mellett más mezőgazdasági gépeket, felszereléseket is szállít. A hazai igények és szükségletek megnöttek, egyre több traktorra, mezőgazdasági gépre van szükségünk, de nem felelkezhetünk meg a szakosítás szükségességéről sem, ha a világpiacon meg akarjuk tartani versenyképességünket.

Elegendhetetlenül szükséges tehát a nyersanyagok ésszerű felhasználása. Ennek érdekében, pártunk XII. kongresszusának irányelvei szerint iparunk termelésében emelkedni fog a nagy komplexitású termékek aránya, ami biztosítja az alapanyagok felhasználásának növekvő gazdaságosságát, és ugyanakkor megszabja a jelentős szerkezeti átrendezés irányát is. Erőfeszítéseket igénylő folyamatról van szó, ezt kell szolgálnia a hazai tudományos-technikai kutatómunkának.

Ez az az irányvonal, amelyet 17 éve követ az ország, azóta, hogy a Román Kommunista Párt IX. kongresszusán Nicolae Ceaușescu elvtárs leszögezte: „Elegendhetetlenül szükséges, hogy az iparosítás kibontakozása — a világméretű és erőteljes tudományos-műszaki forradalom korszakában — a legfejlettebb technika alapján valósuljon meg, lehetővé kell tenni a tudomány legújabb vívmányainak folyamatos bevezetését a termelésbe, a fő figyelmet a termelési folyamatok gépesítésére és automatizálására fordítva, mert ez döntő feltétele a korszerű ipar és gazdaság létrehozásának.“

Kassay Miklós fordítása

Fazakas Tibor: Hódolat

Családtervezésről — kertelés nélkül

1. Tort ülhetnek immár a családtervezés, születésszabályozás profétái (s a még harciasabb profétái). Elérték (be nem vallott) végső céljukat: a civilizált népek szaporulata megállt, előregedésük döbbenetes méreteket öltött. Különösen a mi földrészünk lakosságának arca rücsösödött meg amúgy istenigazában — a „vén Európa“ jelző ma találóbb, mint valaha.

Oswald Spengler, az ismert német bölcsele (ha fölébredne) ugyancsak meglepődne (ha látná), hogy fél századdal ezelőtti jóslata (Nyugat alkonya) mennyire nem várt módon vált be: az a térség, amely szörnű világegésekből ki tudott lábalni (s nagyszerű gazdasági, politikai, művelődési haladást ért el), most (a tartós béke időszakában) katasztrofális népesedési helyzetbe került. Az abortuszok útján (törvényesen!) több emberéletet oltanak ki, mint a világháborúk legvéresebb esztendeiben! Még a kisállamok évi „abortuszmérlege“ (pompás egy kifejezés ugyebár?) is fölért a sztálingrádi csata veresztésével.

Ez aztán az alkony. A nemzeti öngyilkosságok napszállata... Vagy inkább sötét éjszakája?

Év eleji olvasmányaim közé tartoznak az előző esztendőről szóló demográfiai jelentések. Soha szomorúbb olvasmányt, mint az ideit. „Az Alpokban lakó rokonszenves nép megöregedett, és apadása gyorsuló méreteket ölt“ — írják az osztrákokról. Hasonló a helyzet a németeknél (Keleten és Nyugaton egyformán), svédoknél, finnknél, angoloknál, magyaroknál, svájciaknál, belgáknál. (A magyarok — ráadásul — már régóta tartanak egy fölttőbb terhes [és sokatmondó] világcsúcsot is: náluk a legtöbb az öreg, a lakosság 22%-a.) De szaporulati visszaesés mutatkozik a nemrég még virulens Franciaországban, Spanyolországban, Portugáliában is. Olaszországban — ahonnan századokon át áramlott a népfölösleg Amerikába — már csak a Dél szaporodik — úgy-ahogy —, de a csizma nagyobb részén (Rómától északra) falvak, városnegyedek néptelenednek el, földek maradnak megműveletlen. Néhány hajdani gyarmati hatalom (Anglia, Hollandia) vékonyka szaporulatát jobbra a bevándorló színes bőrűek adják. Amiből viszont sok feszült-ség támad (lásd a tavalyi angliai tömegzavargásokat).

A családtervezők részére tehát fölttöbb „eredményes“ volt a múlt esztendő; sok évtizedes vetésük beérett, dús aratást hozott. Mégsem ülnek tort. Mert (mostanában derül ki csak igazán) hogy győzelmük — pírusszi. S emiatt nem tudják eldönteni: diadalmi lakomát vagy halotti tort üljenek? En ez utóbbit javasolnám nekik. Az általános európai helyzet alapján: népes öreg nemzedékek — gyér fiatal korosztályok; zsúfolt aggmenházak — kógó iskolák; kiháló falvak — terjeszkedő temetők; túlterhelt kórházak — betöltetlen munkahelyek.

Hogyan lehetne hát mindezt illőbb módon ünnepelni, mint halotti torral?

2. De ne vessem el a sulykot! A családtervezők nem ezt akarták — mondhatnák sokan. Az ő céljuk csupán az volt, hogy a gyermekek „tervezett módon“, megfontolt „előkészítés“ nyomán, kellő anyagi és szubjektív körülmények közé szülessenek.

Hmmm!?

Erre csak azt tudom válaszolni — bocsáttassék meg, de én már csak így látom —, a messi (és közeli) történelem igazolja, hogy ha tiltott abortusszal vádolt orvost, bábaasszonyt, vajákos boszorkányt valaha is bíróság elé állítottak, mind azt bizonygatták, ők jót akartak, csupán segíteni szándékoztak.

Hogy azonban ezért a „segítségért“ mit zsebeltek be, arról hallgattak.

Igyekszem azonban tárgyilagos lenni. S megérteni a családtervezőket. Gyermekkoromban például magam is láttam 8-10 gyermekes prolicsaládokat, paraszt-familiákat, amelyek abból tengették életüket, amit egyetleny kereső, az apa hozott a házhoz. Ott bizony (és abban az időben) elkelt volna a családtervezés. És igen-igen nagy szükség volna rá a harmadik világ legtöbb államában Nigériától Indonéziáig és Bangladesztől Pakisztánig, ahol a nők 12-13 évesen mennek férjhez, tucatnyi gyermeket szülnék, s a demográfiai robbanás minden szociális intézkedést fölrüg, napról napra szüli a nyomort.

De kérem! Nálunk még a háborút követő nyomor és az 1945—1946-os aszály idején sem volt indiai éhínség. S nemcsak a tucatnyi, de a féltucatnyi gyermek is régóta már a múlté. Nem tudok olyan családról sem, amelyik azért ment volna

tönkre, mert a gyermek a „beütemezett” időpontnál hamarabb jött a világra, vagy mert — uram bocsá! — a „beprogramozott” kettő helyett három született.

Ezzel szemben tény, hogy az erdélyi szászok, a bánági és az ormánsági szerbek — a demográfia-történelmi statisztika kimutatta — már a XVIII. század végén egykezni kezdtek, majd követték őket az Arad vidéki románok, a torockói magyarok, távolabb a bolgárok, dalmátok, szlovének — hogy csak néhány közeli népet, népcsoportot említsék.

Kérdem én most már: a családtervezés bajnokai minderről nem tudtak? És ez nem fájt nekik?

De menjünk tovább. Az európai népek sokasága csak ebben a században átélt két világháborút, sok-sok helyi háborút, forradalmat, ellenforradalmat, leigázást, deportálást. Alig van nemzete az öreg földrészeknek, amelyik ne tizedeltetett volna meg.

Nos, kérdem én újra: a családtervezők erről sem tudtak? Nem jártak csatátereken, óriási temetőket, tömegsírok közt? Nem láttak (az idősebbek) deportáló vonatokat, vesztőhelyeket, gázkamrákat?

Dehogynem! Ennek ellenére is főntartották múlt századi születéskorlátozó tétéleiket, messi világrészekből importált, csak ott érvényes igazságait. Ebből is kitetszik talajtalanságuk, idegenségük, elavultságuk. Vagy talán csak tévedésük? Am legyen. Elvégre tévedni — emberi dolog. E latin közmondás teljes szövege azonban így hangzik: *errare humanum est sed perseverare — diabolicum*. Azaz: tévedni emberi dolog, de kitartani (a tévedés mellett) — ördögi.

Mit tesznek azonban a családtervezés, a születéskorlátozás hívei manapság, amikor már napnál világosabb, hogy ügyködésük hova vezet a civilizált világban? Mit tesznek? A legjobb esetben — hallgatnak. Némelyek. Mások enyhítették ugyan a népes családokat ostromozó filippikáikat, de úgy írnak az óvodahiányról, a lakáshelyzetről, a nők érvényesülési lehetőségeiről, hogy nem nehéz kiolvasni a sorok mögül: minden bajnak a gyermek az oka, a több tagú család. Viszont olyan szaporulatellenes propagandistáról, aki (legalább most!) fölismerne, milyen súlyos következményekkel járt a tevékenysége, és tévedését beismerné — nem tudok. Pedig sűrűn olvasom az erre vonatkozó sajtót.

Ez is jellemző erkölcsi hozzáállásukra.

3. A *normális* szaporulat ellenzőinek mégiscsak érdemes volna elgondolkozniuk. És magukba nézniük. Hiszen a kialakult helyzetből immár elvi jellegű szociológiai, tömeglélektani következtetéseket lehet levonni.

A családtervezés ugyanis lényegében véve az észokok elsőbbségét, a megfontolás, anyagi biztosítás fontosságát (és felsőbbrendűségét) hirdeti az ösztönös, természetes nemzés, szülés, gyermekáldás előtt. De vajon mennyire indokolt, reális és (a kérdéshez ez is hozzátartozik) emberi ez a törekvés? Hiszen nem egyébről van szó, mint arról, hogy az erkölmi és nemi életbe, az ölelésbe és a szerelembe, a gyermekvállalásba beiktatják (vagy beerőszakolják!) a hideg számítás, a rideg anyagiasságot. Hogy ez mennyire helyes vagy helytelen buzgolkodás, jól bizonyítja, hogy ahol meghallgatásra talált, ott minden a visszajára fordult... Ott ugyanis (családoknál, csoportoknál, egész népeknél) előbbre való a kocsis és a víkendház, a motorcsónak és a bunda, a perzsaszőnyeg és a stílbutor, mint a gyermek. Hát kérdem én (úgy hiszem, joggal): mi ez, ha nem elidegenedés?

Ugyanakkor kockázatos gondolkodás- és magatartásmód is. Mert régi orvosi tapasztalat szerint ajánlatos, hogy a nő megszüljön első gyermekét. Ha nem teszi meg — alkalmazzon bármilyen „angyalcsinálási” eljárást —, az mind, mind csökkent fogamzási esélyeit, s károsan hat szervezetre. Gyakran pedig végleges meddőség lesz az „eredmény”. Emiatt van az, hogy sok családban, mikor már mindent beszerettek, „ami kell”, s „jöhetne” a „megtervezett” gyermek, az nem jön. Az istennek sem. S a jól berendezett házban minden van, csak öröm és boldogság nincs. Sem emberi kiteljesedés. Amit különösen az asszony visel el nehezen. Mert — mondjuk ki kerek perec — a gyermektelen nő (aki nem lett anya) lelke mélyén mindig is hiányt érez és csillapíthatatlan fájdalmat. Vagy éppen céltalannak és üresnek látja az életét.

Azt kell látnunk tehát, hogy a családtervezés — ma és a civilizált világban — a népeknek is, egyéneknek is több fájdalmat, gondot okoz, mint a „sok” gyermek. Ez annál inkább igaz, minthogy Európa országainak többségében a gyermekszám a következőképp oszlik meg: a családok egyharmadának (!) nincs (s nem is lehet már) gyermeke, egyharmadnak egyetlenegy van (több nem is lesz), csak a harmadik harmadnak van kettő vagy több. Mit akarnak hát a családtervezők? Még ennél is kevesebbet?

Miközben pedig a családtervezés üdvtanát fejtegetik, nem veszik észre, hogy az éppen olyan természetellenes és antihumánus, mint a régimódi „házasságter-

vezés". Vagyis az a praktika, amikor hajdan a szülők — főleg vagyongyarapítás végett — a kasztszellem, a felekezeti, rokonsági és más „magasabb szempontok” alapján összehorontták, egymáshoz kényszerítették gyermekeiket az ösztönös vágy, a természetes vonzalom kikapcsolása útján. A vak is látja: a modern család-(gyermek)tervezés és a régimódi házasságtervezés közt kísérteties a hasonlóság. Mindkettő a „magasabb rendű”, lelketlen anyagiasság szupremáciáját valija az érzelmekkel szemben. A természetesség ellenében.

Hogy nem veszik ezt észre a gyermekkorlátozás bajnokai? Holott sokan közülük öszövétségi átkokat szórtak nemrégiben is az öregek házassághorontására... Hiába na, mások szemében észreveszik a szálkát, de a magukéban a gerendát sem.

(Ösztönösség és „tervezettség” viszonylatában emlékeztetnék „dekrét-gyermekeink” tapasztalatára. Ismeretes, hogy ők az abortuszkorlátozás dekrétuma, 1966 után jöttek világra. Tehát nem „tervezett” utódok. Egyikük-másikuk anyja próbálkozott is sok mindennel „elhajtásuk” végett. Miután viszont megszülettek, megszerették őket, s ma általános a vélemény, kár lett volna elmaradniuk.)

4. Némely szociológusok igyekeznek csökkenteni a szaporulat kérdésének jelentőségét. Minek a több gyermek? — kérdik ingerülten. A döntő kérdés — hangoztatják — az élet minősége, s ahhoz képest lényegtelen a gyermekek száma. Mert ha magas a munka termelékenysége, akkor — úgymond — a rossz korösszetétel, a kevés dolgos fiatal esetén is a nemzetgazdaság megtermeli a jóléthez szükséges javakat — állítja például Ferge Zsuzsa.

A tények azonban fölborítják ezt a sommás vélekedést.

Anglia, az NSZK, Svájc, Svédország, Dánia s a többi nyugati állam munkatermelékenysége közismerten magas. De társadalmi korösszetételük rossz: rohamosan növekszik az öregek száma, s csökken a munkás fiataloké. Vajon ellensúlyozza-e ezt a káros-kóros tendenciát a magas termelékenység? Ugyan!!! Tetszik, nem tetszik, ifjúságra van szükség. S ha nincs helyben, hát „importra” fanyalodnak. Vendégmunkásokra, bevándorlókra. A nyugati államokban dolgozó (vagy megtelepedő) görögök, arabok, törökök, jugoszlávok, délolaszok, négerök milliói végeredményben a meg nem szült és föl nem nevelt angol, német, francia, dán, holland, svéd, osztrák fiatalok helyébe lépnek, a gyérülő európai új nemzedékek sorait egészítik ki. Munkájuk nélkül a nyugati államok népgazdasága — termelékenysége ide, termelékenység oda — súlyos károkat szenvedne.

Kell hát a gyermek? Ajánlatos-e ügyelni a társadalmi korösszetétel arányosságára, a nemzet (és a nemzetiség) ifjú voltának megőrzésére?

A döntő kérdés eszerint (amitől végső fokon az élet minősége is függ) az, hogy a társadalmon belül milyen az arány az öregek és a fiatalok, a munkaképes nemzedékek és a már nyugalomba vonultak, más szóval: a termelők és a fogyasztók, az egészségesek és a gondozásra szoruló betegek között. Ha pedig egy országon belül megromlik a nemzedékek aránya, ha sok lesz az idős és nem dolgozó ember, s kevés a dolgos fiatal, ha túlsúlyba jutnak az ápolásra szoruló, az eltartottak, s apad a termelők, eltartók, ápolók száma, akkor egy munkás kézre túl sok mankós kéz jut. Az élet minősége pedig — ilyen társadalmi szerkezet esetén — igen-igen megromolhat.

Mit mondanak a társadalom elöregedéséről Bourgeois-Pichat és Alfred Sauvy francia demográfusok? Az a társadalom — hangoztatják — amelyben sok az agg, a beteg és gyöngé ember, maga is beteg, szklerózisos. Abból hiányzik a dinamizmus, az elötörés, a bátorság, az újításra való képesség, a kezdeményezés, a változó körülményekhez való alkalmazkodóképesség vagy — nehéz időben — a kitarítás, az ellenálló- és tűrőképesség. A koros emberek inkább a kialakult helyzet konzerválására, a meglevő értékek ápolgatására törekednek, s félénken tekintenek mindenféle változás elé. Az idősök társadalmi konzervatív beállítottságú. A társadalmi viszonyokra pedig jellemző a megcsontosodás. (Itt jegyzem meg: világtapasztalat, hogy azokban a falvakban, ahol — akár az elvándorlás, akár a gyér szaporulat miatt — az öregek kerülnek túlsúlyba, egy idő múltán a fiatalok rosszul érzik magukat, és pánikszerűen elmenekülnek.)

Semlén István jó érzékkel teszi föl a kérdést *Hétmilliárd lélek* című könyvében: „Hogyan gondoskodhat munkában megrokkant nyugdíjasainak egyre növekvő táboráról egy olyan társadalom, amelyben a munkából visszavonulók pótlására nem áll majd egy nap feleannyi vagy talán negyedannyi fiatal sem rendelkezésre? Aligha szorul bizonyításra, hogy az ilyen állam [...] elviselhetetlenül súlyos terhet róna a munkaképes 20—60 (vagy 65) évesek vállára, és a növekvő terhek [...] bomlasztóan hatnának a veszélyeztetett társadalmak gazdasági struktúrára, kerékkötői lennének kultúrája fejlődésének, megkérdőjeleznék azt az egész erkölcsi hierarchiát, jogi és eszmerendszert, amelyet az iparilag fejlett társadalmak az elmúlt évszázadokban [...] magukénak vallottak. Nem kell külö-

nös jóstehetség annak előrelátásához sem, hogy az érintett népcsoportokat, etnikumokat végül is részleges vagy teljes pusztulás veszélye fenyegetné."

Világos beszéd ez, csak az nem érti, aki nem akarja.

5. Pontosítanék azonban: nem vagyok eleve ellensége mindennemű családtervezésnek. Az csak természetes például, hogy a fiatal párok megtervezik jövőjüket, „beütemezik” a házépítést, a lakás berendezését, a főbb vásárlásokat és — eldöntik, hány gyermeket óhajtanak. A harmonikus, boldog családi életnek — a kölcsönös szeretet mellett — előfeltétele a holnap reális, józan „kidolgozása” is. Egyébként is az előrelátás, az elkövetkezendők megálmodása az ember nembeli képessége, sajátos vonása.

Igen ám, de a tervezés dolgában immár sok évtizedes tapasztalatokat szereztünk. Jót is, rosszat is. S tudjuk, hogy vannak megalapozott, indokolt, jó hatású tervek, létezik megfontolt, bölcs, serkentő erejű tervezés, de tudunk kudarcba fulladt, csődöt mondott tervekről is, amelyek nem számoltak sem a társadalmi-anyagi tények makacsosságával, sem az emberi természettel, s kiagyalt elgondolásokat, irreális célokat igyekeztek ráerőltetni (már amennyire tudtak) az országra és a népre.

A családtervezést (a civilizált világban) a kisiklott, visszajára fordult, káros törekvések közé tudom csak sorolni. Eredményei láttán. A családtervezők az emberöltőkkel ezelőtt is csak félig-meddig indokolt nézeteket évtizedeken át hatalmas propagandagépezettel terjesztették, besúlykolták az emberek tudatába, és sikerült elhitetniük nagy tömegekkel, hogy a nyomorból való kikészülődésnek, a meggazdagodásnak, a nők felszabadításának, a család boldogságának, a könnyebb, szabadabb életnek mind, mind egyetlen útja a gyermekek számának csökkentése. A családtervezés szószólói — ez ma már letagadhatatlan művelődéstörténeti tény — mindig is a népes családok ellen léptek föl, szemükben (és a befolyásuk alá került közvéleményben) a családtervezés azonossá vált a gyermekek számának csökkentésével. *Századunkban a családtervezők mindig is lefelé lícitáltak.*

Ez egyike ama igazságoknak, amelyeket kertelés nélkül ki kell mondani. Az igazság másik — szomorú — oldala viszont az, hogy a legtöbb európai országban ma is hátrányos helyzetben vannak a népes családok. Ez a helyzet pedig — mi türes-tagadás — a családtervezők kezére játszik. Már ami az anyagiakat illeti. De nemcsak kenyérrel él az ember. Mert aki — mint szülő — nem járta végig a gyermeknevelés magaskiskoláját, nem volt cselekvő tanúja annak, hogyan cseperedik föl parányi csecsemőből felnőtté az ember, aki nem nőtt fel népes családban, az sok mindent nem tud, nem érez, s nem is érthet meg.

Igy állunk hát a családtervezés szépen hangzó fogalmával.

Változás csupán napjainkban kezd mutatkozni. A népük előregedése, élet-tani hanyatlása miatt aggódó politikusok, világosan látó demográfusok újabban már fölfelé kezdenek mutatni, emelik a mércét, s az „eszményi” vagy (néhol) „kötelező” gyermeklétszámot háromban vagy négyben jelölik meg, s e követelmény érvényesítését népjóléti intézkedésekkel is igyekeznek előmozdítani.

Nem sok sikerrel — egyelőre. Az emberöltőkön át folytatott antiszociális, gyermekellenes politika és a destruktív hírverés együttes hatását (no meg a világhelyzet fenyegetését) csak hosszú és eltökélten folytatott átneveléssel lehet kiküszöbölni.

6. A családtervezők tehát győztek — ha nem is mindenütt. Én viszont — s mindazok, akik ellenük küzdöttek — vereséget szenvedtem (ha nem is véglegeset). Amitől aztán a fejemen tótágast áll minden, s eddigi tételeim, elgondolásaim újragondolására kötelez. Mi több, régebbi önmagamnak kell ellentmondanom.

Például: az elmúlt években némely nyugati katolikus államban viták folytak az abortusz engedélyezéséről. A baloldal mellette szavazott — a személyi szabadság, az egyéni döntésszabadság védelmében. Olvastam érveiket, s bevallom, én, a kommunista, egykori antifasiszta, nem osztom álláspontjukat. Nem bizony, mert az élet, a jövő a személyi döntésszabadságnál is fontosabb. Ez esetben.

Az egyéni döntésszabadság különben is zavarban vagyok. Előrebocsátom, gyakran szenvedtem az erőszaktól, az adminisztratív intézkedésektől: fogolytáboroktól az elbocsátásig és a kötelező alsó fokú munkáig sokat megértem. Elvben ellene vagyok az egyén vagy a közösség jogait csorbító durva korlátozásoknak. Mégsem hunyhatom be a szemem a tények láttán. Mit jelez például a nemzetközi összehasonlítás? A dán, magyar, svéd, osztrák, NDK-kormány messzemenő, nagylelkű intézkedésekkel segíti elő a natalitást. Csakhogy az antibébi-tabletta szabad forgalmazása, az abortuszt végző orvosok, némely orvosi szakírók és felelőtlen szociológusok, újságírók, tévések, de még a kabarék bohócserge is erős ellenhangulat keltésével (no meg abortáló késsel) áthúzza a nagy ráfordításokat igénylő születéspártoló intézkedéseket, és a helyzet mit sem javul.

Ezzel szemben ott, ahol a népjóléti intézkedések szigorításokkal párosulnak (Izrael, Kanada, Spanyolhon), több gyermek jön a világra. Így van: ha tetszik, ha

nem. A tények tények maradnak, ha szembenézünk velük — ha nem, az eredményesre törő népesedéspolitika nem lehet struccpolitika.

Nem örvendezve s nem helyeslőn állítom ezt. De annál inkább szem előtt kell tartani, mert — egyre több jel vall erre — az egyke és az egyse egyfajta nép-betegségnek tűnik. Leginkább az alkoholizmussal rokonítható, s okai a gazdasági helyzettel éppúgy magyarázhatók, mint a történelmi mostohasággal, a hagyományokkal vagy a műveltségi színvonallal. És a szaporátlanság — ha tömegjelen-séggé válik — szintén okozhat vészes drámai helyzetet, akárcsak az alkoholizmus. Sőt! De a túlzott szeszfogyasztás ellen a legliberálisabb államokban is szigorú rendszabályokkal védekeznek: Svájcban a vendéglők a kora esti órákban bezárnak, a skandináv országokban jegyre mérik az italt. Ha pedig az alkoholizmusnak mint népbetegségnek a terjedése elé gátat emelhet az állam — védekezésül —, akkor a nemzeti öngyilkossághoz vezető szaporátlanságnak miért nem „illik” tiltó intéz-kedésekkel is elejét venni? Miért jobb az egyik baj, mint a másik?

A betegség útján haladva — ismeretes — sokan hangoztatják, hogy a szapo-rátlanság egyfajta civilizációs, jóléti betegség. Ez is csak félig vagy még annyira sem igaz. Amerika eléggé civilizált és gazdag, Japán nemkülönben, s mégis sza-pora. Vagy talán a virulens népű Kanada, Franciaország, Izrael, Dél-Afrika, Szaúd-Arábia, Líbia, Görögország, Jugoszlávia nyomorog? De ne menjünk messze. Cseh-szlovákia fejlettebb, mint Magyarország, mégis termékenyebb a lakossága, a mi országunk is előbb állt emberöltőkön át, mint Bulgária, mégis szaporább... Az okok mélyebben rejlenek, sok eredőre vezethetők vissza, nem lehet mindent a civilizációra hárítani.

7. Ahol viszont nem korlátozzák az abortuszt, ott — mondottuk már — a családvédelmi intézkedések hatástalanok. Úgy tetszik tehát, hogy a jobb kéz nem tudja, mit művel a bal. Naivak lennénk, ha ezt elhinnők. Ahol ilyen ferde a helyzet, ott ellentétes erők küzdenek. S az eredményből nem nehéz kikövetke-zetni, hogy milyen irányzatok győzedelmeskednek.

Némi utánajárással pedig az is kideríthető, hogy „hol van a kutya elásva”... Régi történelmi tapasztalat ugyanis, hogy egy öreg, fáradt népet könnyebb kor-mányozni (ha úgy tetszik, kordában tartani), mint egy ifjú, erőtlő duzzadó nem-zetet. A fiatalok ugyebár nyugtalanabbak, követelőzőbbek, fogékonyabbak minden új iránt, inkább igénylik a változást, haladást. Ezzel szemben az öregek már ke-véssel is beérik. Amellett pedig olcsóbb dolog kórházi, aggmenházi ágyat (vagy sírhelyet) biztosítani, mint új munkahelyet. Hogy aztán a születések huzamos csökkenése nyomán az sem lesz majd, aki a meglévő munkahelyre álljon?... Ugyan! Majd jönnek a gépek, automaták, robotok, vendégmunkások és... az özönvíz.

Szinte látom a fanyalgást: ez azért nem így van, ily módon mégsem szabad fogalmazni. Ugyan! A demográfiatörténet fura egy tudomány, a világtörténelem nagy fordulatait olyan oldalról világítja meg, amelyről eddig vajmi keveset tud-tunk. Kideríti például, hogy a nagy francia forradalmat megelőzően Frankföld népe évtizedeken át gyorsan szaporodott, s ez is fokozta a feszültséget, növelte a gondokat. Minden oroszok cárijának vesztét 1917-ben az is elősegítette, hogy annak előtte a birodalom népe emberöltőkön át a legszaporább volt egész Euró-pában. Viszont azt is megtudjuk a népességalakulás múltjának kutatóitól, hogy a római birodalom bukását nagyfokú elnéptelenedés előzte meg. A római katonák nem voltak gyávábbak, mint a hunok, vandálok, frankok vagy longobárdok, de sokkal kevesebben álltak csatasorba; s Aetius nem volt rosszabb hadvezér, mint Attila, csupán a serege volt jóval kisebb.

A kormányok, pártok, uralkodó osztályok, klikkek egy része hát inkább le-mond minden szaporulatról, a minimális növekedésről is, csakhogy hatalmon ma-radhasson. Jellemző egyébként az is, hogy jó néhány ország vezetősége, mely az abortusz terén fennen hangoztatja az egyén szabadságjogát, döntési felelősségét, megengedi az antibébi-tabletta használatát csakúgy, mint az ellentétek s vélemé-nyek nyílt összecsapását, más kérdésekben szorgalmasan állítja föl a tilalomfákat. Vajon ez mire vall?

Szomorú dolog, de tény, hogy az öreg földrész ezen a téren utat tévesztett. Hiszen ha Kanadától Koreáig vannak kis és nagy államok, sűrűn lakott és ritka népességű országok, amelyek úgy szaporodnak, hogy abból sem nyomor, sem hanyatlás nem következik, hanem sokkal inkább prosperitás, akkor látnunk kell, hogy van ilyen választás, ilyen alternatíva és megoldás is, nem csupán az ön-pusztításé.

Az abortuszpártiak egyik érve, hogy az adminisztratív intézkedések „úgysem vezetnek tartós eredményre”. Önmagukban — ismétlem — persze, hogy nem. De szociális intézkedésekkel együtt — igen. Példa rá a mi országunk népesedés-

politikája. Amikor korlátozták az abortuszt, sokan jósolták, hogy ez csupán „átmeneti eredményeket” szülhet. Azóta eltelt 15 esztendő. A kezdeti gyors emelkedés után valóban fokozatos csökkenés mutatkozott, de annak üteme lelassult, s hazánk szaporulat dolgában ma is az európai mezőny jobb közepeseinek sorába tartozik. Közben pedig másfél évtized alatt népünk impozáns módon megfiatalodott, életlenülig fölerősödött, és várható, hogy néhány éven belül, amikor a hatvanas esztendők végén és a hetvenesek elején született népesebb korosztályok tagjai házasságra lépnek, ismét felszökik a születési grafikon vonala. E másfél évtized szaporulata és népünk megifjodása annál jelentősebb és értékesebb, mint-hogy nehéz időszakban, világgazdasági válság, súlyos energiagondok, két katasztrófális árvíz és egy földrengés közepette jött létre. A gyermekellenesség, születéskorlátozás viadorai elgondolkozhatnak a helyzet tanulságai fölött.

En elsősorban mint romániai magyar közeledek a kérdéshez, és úgy vélem, jó az, hogy minékünk — más országok magyarságához viszonyítva — legjobb a születési arányunk. A hazai országos átlaghoz viszonyítva azonban alacsony. Ezért kell a kérdés „kényes” részeit is fölfedve őszintén szólnunk minden oldaláról.

Sükösd Ferenc:
Feleségem

A Korunk Bolyai-díja — 1981

1981-es februári, majd márciusi számunkban jelentettük be olvasóinknak, hogy „évente kiosztandó díjat létesítettünk, amellyel a legszínvonalasabb, a szocialista építés jelenlegi szakaszában leghasznosabb, könyv alakban megjelent magyar nyelvű tudományos, műszaki és ismeretterjesztő munkákat kívánjuk jutalmazni — évente kettőt. A díjak odaítélésénél igyekszünk tekintettel lenni az, illető munkák társadalmi fontosságára, művelődésünk egészében betöltött szerepükre, szövegük nyelvi igényességére, valamint arra, hogy a díjazás ténye erkölcsi ösztönzést jelentsen a szerzők számára további munkásságukban.“ Ugyancsak 1981-es márciusi számunkban közöltük azoknak a szakembereknek és szerkesztőknek a nevét, akiket a természettudományi és műszaki, illetve a társadalomtudományi műveket elbíráló két, 11—11 tagú zsűribe meghívtunk.

Itt az ideje megmondanunk, hogy a díj létesítésének gondolata a 80-as évek legelejétől kezdve mintegy „a levegőben volt“: szóban, sőt írásban is többen fogalmazták meg azt az igényt, hogy a romániai magyar tudományos közírást övező — s teljesítményei színvonalával együtt növekvő — megbecsülést juttassa kifejezésre látható formában is egy, a legjobb műveket jutalmazó díj. A Korunk Bolyai-díjának létesítését illetően szerkesztőségünk nem tulajdonít magának több érdemet (de kevesebbet sem), mint hogy ezt az igényt, ezt az olvasóközönség és szerzők részéről egyaránt megnyilvánult, teljes joggal tulajdonainak nevezhető elvárást felismerte, s megtalálta a közösségi óhaj kielégítésének adekvát szervezési formáját is. Bizunk benne, hogy a díj eme jelentését minden érdekelt szerző megérti és átérti, s hogy a Törös Gábor szobrászművész tervezte és kivitelezte, a Korunk Bolyai-díjat megtestesítő bronz kispasztika nemcsak a jutalmazott szerzőkre és műveikre árasztja fényét, hanem a romániai magyar tudományos közírás egészére.

Be kell számolnunk arról is, hogy az 1981-es könyvtermés értékelése, a két díj odaítélése előtt számos barátunk, munkatársunk járult hozzá tanácsaival, észrevételeivel ahhoz, hogy a Korunk Bolyai-díjával kapcsolatos elveinket, elképzeléseinket tisztázzuk, a díj elnevezését pontosítsuk stb. Mindezeknek itt mondunk köszönetet segítségükért s azért, hogy még kritikái megjegyzéseik is a jobbitás, a tökéletesítés szándéka jegyében fogantak. További javaslatok — közöttük egészen új keletűek — a két zsűri munkájának gördülékenyebbé, ítéletének megbízhatóbbá tételét célozzák; ezek hasznosítható elemeit az 1982-es díjak odaítélésekor, a zsűri működési szabályzatának végleges kidolgozásakor vesszük majd tekintetbe.

Szükségesnek véljük szövé tenni, hogy mindkét 11 tagú zsűribe 7—7 szakembert hívtunk meg, különféle tudományzajok ismert és megbecsült művelőit, s a Korunk 2—2 szerkesztője mellé 2—2 szerkesztőt más olyan romániai magyar lapoktól, amelyek a Korunkhoz hasonlóan figyelemmel kísérik a tudományos közírást, több-kevesebb rendszerességgel recenzálják a megjelent köteteket. Ezzel egyrészt az itéletalkotás szakszerűségét óhajtottuk biztosítani, másrészt azt, hogy mikor a folyóiratunk létesítette díjat ez a két, szerkesztőségünknel jóval népesebb testület ítéli oda, döntésében minél nagyobb mértékben kapjon hangot a romániai magyar értelmiség közvéleménye.

Tartozunk annak a megváltásával, hogy a zsűri tagjai kezdettől fogva két különböző elvi álláspontra helyezkedtek a díjazandó szerző és mű kiválasztását illetően. Némelyek úgy vélték, hogy a díj erkölcsi tekintélyének növelése érdekében az adott mezőny — az 1981-es könyvtermés — lehető legrangosabb szerzőit kell jutalmazni, ami feltehetőleg a legjobb művek jutalmazását is jelenti egyben; mások a minél fiatalabb, pályájuk elején álló szerzők kitüntetését s ezáltal további munkára való ösztönzését tartották helyesebbnek, ebben látva a Korunk Bolyai-díjának fő funkcióját. Mindenki hiányolta a két álláspont egybehangolását, illetve az egyik elfogadását, a másik elvetését a szerkesztőség részéről. Itt a helye kijelentenünk, hogy a díjazás elveinek (és nem a zsűrizés konkrét módzatának) annál pontosabb rögzítését, mint ahogy ezt 1981-es márciusi számunk közleményének fent idézett részében tettük, nem tartjuk szükségesnek, sőt lehetségesnek sem anélkül, hogy ez ne járna a zsűritagok értelmezési, döntési, végső fokon lelkiismereti szabadságának korlátozásával.

AKI MEGERT
S MEGERTET
EGY NÉPET
MEGÉLTET

KANYADI
SANDOR

BOLYAI
DÍJ
KORUNK
1981.

A KORUNK BOLYAI-DIJÁNAK ELSŐ NYERTESEI

Ezek a megfontolások vezettek arra, hogy 1982 márciusában, valamennyi 1981-es évszámmal jelölt könyv piacra kerülése után, körlevéllel forduljunk a két zsüri tagjaihoz, felkérve őket, hogy a megjelent könyvek közül nevezzenek meg egy, általuk a Korunk Bolyai-díjára érdemesnek tartott művet, és döntésüket írásban indokolják meg. Ugyanez a körlevél tartalmazta azt a kérésünket is, hogy az ily módon szavazók ne ajánlják sem a zsüri valamely tagja, sem a Korunk valamely belső munkatársa könyvének díjazását. Előbbi kérésünknek április végéig minden zsüritag eleget tett, az utóbbit egyetlen szavazó nem vette tekintetbe — mivel azonban ebben az esetben sem egy lefektetett szabály áthágásáról volt szó, csupán egy kérés elutasításáról, ezt a szavazatot is érvényesnek tekintjük. A szerkesztőségünkbe zárt borítékban érkezett szavazatok felbontása, az eredmény összesítése azt mutatta, hogy az 1981-ben megjelent természettudományi és műszaki tárgyú könyvek közül Weszely Tibor Bolyai János matematikai munkássága című, a társadalomtudományi könyvek közül pedig Egyed Akos Falu, város, civilizáció című munkája kapta a legtöbb — hat, illetve öt — szavazatot; a Korunk Bolyai-díjának 1981-es nyertese tehát ez a két szerző, illetve ez a két mű.

Itt következő összeállításunkban közöljük a díjak átnyújtásakor, május 8-án szerkesztőségünk helyiségében, illetve május 12-én a marosvásárhelyi Szinművészeti Főiskola stúdiótermében elhangzott köszöntőt, majd a természettudományi és műszaki könyveket elbíró zsüri tagjainak szavazatait, illetve ezek indoklásait, melyek nem egy esetben valóságos kis tanulmányok a díjazásra javasolt műről. Fontosnak tartjuk valamennyi zsüritag szavazatát nyilvánosságra hozni, mert ez szemléletesen kirajolja 1981-es könyvtermésünk értékspektrumát, s még egyszer felhívja a figyelmet azokra a megjelenésükkor már méltatott munkákra, amelyek nem összesítettek ugyan a díj elnyeréséhez szükséges szavazattöbbséget, de éppoly fontos építőkövei művelődésünk csarnokának, mint a díjazott művek. A társadalomtudományi műveket értékelő zsüri szavazatait, az elhangzott beszámolóval együtt, augusztusi számunkban tesszük közzé.

V. Z.

Gáll Ernő • Hiteles értékeket karol fel

A közösség elismerését és a tudományos kutatás iránt tanúsított megbecsülést tolmácsoló díjünkban több értelmű kultúrpolitikai kezdeményezés jut kifejezésre. A Korunk Bolyai-díjának létesítésével a biztatóan fejlődő tudományos kutatást, az anyanyelvű publikálást kívántuk ösztönözni, s egy kultúra léte és jövője szempontjából nélkülözhetetlen értékalkotást, értékpótlást akarjuk serkenteni. Új hagyományt megalapozva, egy olyan megbízható értékrendet igyekszünk kialakítani, amely eligazító mércéként szolgálhat a jövőre nézve is.

Nemrég egy folyóiratban élénk vita folyt arról, hogy nemzetközponitú érték-tudatot, avagy értékközponitú nemzet-tudatot kell-e szorgalmazni. Azt hiszem, hogy különösen a mi feltételeink között a két kritérium nem állítható egymással szembe. Kultúránknak, amely szerves része Románia szocialista művelődésének, kötelezően nemzetiségközponitúnak kell lennie, ám ez az orientáció csak abban az esetben mentesülhet a színvonalatlan vidékiesség és az elszigetelődés csapdájától, ha hiteles értékeket karol fel, ha ígéretes valóroket helyez a ranglétra legfelső fokára.

Engedjék meg annak a reménynek a megszólaltatását és annak a bizalomnak az előlegezését, hogy a Korunk Bolyai-díjasainak névsora az elkövetkező években megfelel majd ezeknek a követelményeknek, és az általuk kibontakozó értékskála a szüntelen önmeghaladást is sarkallni fogja.

A díj létesítésével nem valamilyen pótcselekményt hajtunk végre, legalábbis nem abban az értelemben, hogy ezzel elterelnénk a figyelmet és elvonnánk az energiákat más, létfontosságú feladatok teljesítésétől. Egy szerkesztőség szerény lehetőségei között a Bolyai-díj azonban tényleges pótszerepet is betölt, ki szeretné ugyanis tölteni azt az űrt, amely a tudományos alkotások szerepének tudatosításában és méltatásában eddig megmutatkozott.

Tavaszy Sándor annak idején élettudományoknak nevezte a romániai magyarságot és kultúráját közvetlenül szolgált diszciplínákat: a nyelv- és irodalomtudományt, a történelemkutatást, a néprajzot. A Korunk Bolyai-díja az év legjobb természettudományos vagy technikai művének kiemeléseivel az élettudományok kategóriájába sorolja ezeket a szakágakat. És teszi ezt ama felismerés alapján, hogy kultúránk jövője és korszerűsödése egyre nagyobb mértékben a műszaki és a természettudományok művelőinek teljesítményétől, az anyanyelvű kultúrához való viszonyulásuktól függ.

A Bolyaiak szimbólumértékű neve nagyon sokra kötelez. Hiszem, hogy We-szely Tibor és Egyed Ákos díjazásával — a kultúra kongresszusának küszöbén — jól startolunk éppen e kötelezettség jegyében.

A természettudományi és műszaki könyveket elbíráló zsüri szavazatai

KÓTAY PÁL: Az 1981-ben megjelent természettudományi-technikai tárgyú könyvek közül a Korunk Bolyai-díjára Módy Jenő *Az egészség és betegség határárn* című művét ajánlom. Ebben a műben új, pontosan megfogalmazott és meg-indokolt orvosi szemlélet ismertetését kapjuk — átfogóan és közérthetően. Ilyennel a magyar nyelvű orvosi szakirodalomban eddig nem találkoztam. [...]

Az orvostudomány új ága, az agresszológia alaptétele szerint az egészséges szervezetnek önmaga normális fenntartása érdekében állandóan védekeznie kell a kórokozó agresszorok ellen. Legtöbb esetben nem is maguk a kórokozók (toxinok, mérgek), hanem a szervezet saját védekező rendszerei károsítják kóros vagy túl-méretezett működésükkel a szervezetet. Módy Jenő könyve részletesen ismerteti a szervezet négy alapvető, nem fajlagos védekező módszerét: a degranulációt, a kininrendszert, a komplementrendszert s végül a véralvadás—fibrinoldást. A mű-ből világossá válik, miért áll élete folyamán az ember lényegében mindig az egész-ség és a betegség határán. Az embernek — védekező rendszerei „jármában” — folytonosan alkalmazkodnia kell a külvilág hasznos, közömbös vagy káros agresz-szív hatásaihoz. A modern agresszológia a négy védekező mechanizmus működési állapotának időről időre való felmérése alapján képes a kórossá vált és az életet veszélyeztető funkciókat megfelelő oki gyógykezeléssel gyorsan és eredményesen helyreállítani. Ez a szemlélet az orvostudományban nagy lépést jelent előre, mert a betegség jobb, pontosabb, korábbi megállapításával a beteg ember szenvedéseinek gyorsabb és eredményesebb megszüntetését teszi lehetővé.

A gyakorlatban az orvos nem az elektrokardiogramot, nem a beteg kóros vércukorgörbéjét kezeli, hanem a szív működési zavarban vagy a szénhidrát-anyag-csere zavarában szenvedő beteg embert. Így a gyakorló orvos, az orvostanhallgató, a beteg, de az orvostudomány sikerei iránt érdeklődő olvasó számára is van a műnek mondanivalója és tanulsága. Az egészség és betegség határán zajló jelensé-geket ismertető könyv mindenkire szól. Ebben látom legfőbb értékét, s ezért tartom a díjra érdemesnek.

PÁL ARPÁD: Szavazatomat Radó Ferenc és Orbán Béla *A geometria mai szemmel* című, a Dacia Könyvkiadó gondozásában megjelent munkájára adom. A 296 oldalas könyv a korszerű geometria megalapozásának főbb kérdéseit tár-gyalja. Három megközelítési módot mutat be: az euklideszi geometria hílberti axiomatizálását, a vektortér segítségével jellemzett geometriának a lineáris algebrá-ba beágyazott tárgyalását és az ún. tükrözésgeometriai tárgyalást, amelyben a geometriai struktúrákat a hozzájuk tartozó transzformációs csoportok jellemzik. A kötet fő célja tehát az, hogy feltárja a különböző eszközökkel jellemzett geomet-riai struktúrák közötti kapcsolatokat.

A szerzők kimutatják, hogy a matematika egyik legrégebbi ága, a geometria a konkrét fizikai tér matematikai modellálásán túlmenően hogyan öleli fel más, logikailag lehetséges geometriai terek és struktúrák matematikai modellálását, a matematika mai tárgyalási módjának szem előtt tartásával. A nagy tekintélyű szakemberek és kiváló pedagógusok érdeme, hogy az újszerű tárgyalás mellett az absztrakciókat és általánosságokat logikusan, szemléletesen indokolják, s ezál-tal a modern geometriát hozzáférhetővé teszik az érdeklődő olvasó számára. Ebben nagy segítségükre van a 131 gondosan megtervezett ábra.

„A címben ígért témának ennyire átfogó feldolgozása a magyar nyelvű iro-dalomban még nem volt. Sőt a feldolgozott témakörök közti kapcsolatok ennyire alapos feltárása más nyelven se szerepelt még” — írja Kárteszi Ferenc neves geométer egy szakfolyóiratban a szóban forgó munkáról.

SZABÓ ATTILA: Csűrös Istvánnak az Erdélyi-szigethegységről írott munkája (*A Nyugati-szigethegység élővilágáról*) minden szempontból kiválóan teljesíti azo-kat a feltételeket, melyeket a díjazásra érdemes művek számára hallgatólagosan megállapítottunk.

Olyan terület élővilágát mutatja be, melynek tudományos megismeréséből a könyv szerzője tevékenyen kivette részét, és így több mint három évtized önálló kutatómunkájának eredményeit összegezhette és hangolhatta össze a szakirodalom idevágó megállapításaival, szerencsésen ötvözve a hagyományos geobotanikai és a korszerű ökorendszer-szemlélet elemeit. Eredményeinek társadalmi fontossága a

természet- és környezetvédelem időszerű feladatainak fényében mérhető fel. A kötet adatai tudományos szempontból kifogástalanok, kezelését gondosan összeállított tudományos apparátus, név- és tárgymutatók segítik; így a könyv mindenki számára hozzáférhető, és internikus kultúráközvetítő szerepet is betölt.

Konkrét ismeretközli és szemléletformáló hatása egyaránt jelentős. Nyelvezete szakmailag következetes és szabatos, irodalmilag igényes, olvasása szókincs-gazdagító. [...] Szerkezete világos, illusztrációs anyaga gondosan válogatott és kivitelezett, a nyomdai megvalósítás (a fényképfelvételek reprodukálását is tekintetbe véve) kielégítő. A kötet tudományos értékét jelentősen növeli az a nagy körülménytelenség válogatott, bőséges könyvészeti anyag, mely amellett, hogy minden külön információ forrását megadja, maradéktalanul tükrözi a nemzetiségi kutatók hozzájárulását is a terület értékeinek megismeréséhez.

Csűrös István, amikor egy alkotó élet tapasztalatával a háta mögött saját és mások eredeti tudományos eredményeit foglalja össze, olyan egyéni teljesítmény járul hozzá természettudományos irodalmunk gyarapításához, mely nemcsak megérdemli a Korunk Bolyai-díját, de egyben rangot is ad az elkövetkezőkben ennek a tudományos elismerésnek.

ÚJVÁRI JÓZSEF: Kiténtetést jelent számomra az a lehetőség, hogy Csűrös István botanikaprofesszornak *A Nyugati-szigethegység élővilágáról* írott könyvét a Korunk Bolyai-díjára javasolhatom. Felelősségem tudatában jelentem ki, hogy ez a monográfia mai természettudományos életünk kiemelkedő eredménye.

Gazdag, több évtizedes, rendszeres és széleskörűen szervezett terepkutatásra épülnek a szerző következtetései. E munka során az elemzett tájegységről 16 doktori disszertáció született, 2100 növényfajt és ennél sokkal több állatfajt, közel 200 növénytársulást elemeztek. Említésre méltó, hogy a kutatáshoz olyan tekintélyes szakemberek járultak hozzá, mint Mészáros Miklós, Csűrös-Káptalan Margit, Kiss Béla és Tövissi József, akik a maguk kutatási területének eredményeivel lehetőséget biztosítottak a szerző számára a nagy természeti összefüggések felismeréséhez és pontos meghatározásához. Az országos és nemzetközi tekintélynek örvendő szerző művében mesterien fonódnak össze az utóbbi 200 év leszűrt kutatási eredményei saját munkásságának tapasztalataival.

Módszertani szempontból kiemelkedő a szerző ama felfogása, melynek értelmében a korunkra oly jellemző tájépités során tekintetbe kell venni az új, várható ökológiai egyensúly életképességének lehetőségét az adott természeti és társadalmi környezet rendszertörvényeinek ismeretében. E gondolat szövi át az egész művet, mely ilyenképpen a tájtervezés alapvető kalauzaként használható, tehát vitathatatlan az akciótudományok számára nyújtott hozzájárulása is.

Meggyőződésem, hogy az új, alap kutatásokkal foglalkozó biológus és biogeográfus generációk számára kiváló mintaképül szolgál Csűrös István monográfiája, amelyben szervesen fonódik össze a magas szintű tudományos felfogás a mindennapi élet követelményeivel.

VERESS ZOLTÁN: A szavazatom leadását megelőző mérlegelés nehézsége, a töprengés hosszassága egyenes arányban állt a mezőny erősségével — egyszerűbben szólva 1981-ben aránylag olyan sok jó tudományos könyvünk jelent meg, hogy szinte lehetetlen közülük egy „legjobbat” megnevezni. Abban bízva, hogy minden romániai magyar szerző és olvasó megérti, miszerint a Korunk Bolyai-díja nem a vizsaly almája akar lenni, ellenkezőleg, az a célja, hogy nagyobb megbecsülést szerezzen természettudományi-technikai közírásunk egészének, szavazatomat Csűrös István professzor *A Nyugati-szigethegység élővilágáról* című könyvére adom.

ÁGOSTON HUGO: Az 1981-es természettudományos könyvtermésből — megítélésem szerint — két mű magasodik ki: Radó Ferenc—Orbán Béla *A geometria mai szemmel* és Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című könyve. Jellegükben különböznek, ami bennük közös: a magas színvonal. Weszely könyve a geometria hősi múltjába kísér, a másik mű a matematikai tudományág mai csúcspontjaira visz fel.

Mint hogy egyszerre két könyvre szavazni nem lehet, némi megfontolás után a díjra Weszely Tibor könyvét javaslom. A hazai olvasók régóta várják Bolyai János teljes matematikai munkásságának bemutatását. Az eddigi Bolyai-kutatókhoz, amelynek legjelesebb művelője nálunk Benkó Samu, végre megszületett az összefoglaló „matematikai példatár”. A könyv első értéke dokumentáris jellegében van. Eddig ugyanis az volt a furcsa helyzet, hogy Bolyai János teljes matematikai műve magyarul nem volt olvasható! A kézirat hagyatéka bemutatásánál és kommentálásánál azonban Weszely jóval többet végez: rendszerezi, és a mai olvasó számára is érthetővé teszi. Kiegészíti a köztudatban eddig élt Bolyai-képet. Míg a legtöbb laikus számára, aki egyáltalán tud matematikai munkájáról, Bolyai János „csupán” a nem-euklideszi geometria megteremtője és (esetleg) a komplex szá-

moznak az (új) geometriában való alkalmazója, tudatosítanunk kell zsenijének még legalább két dimenzióját: a) megtette az első, tudománytörténeti jelentőségű lépéseket a geometria axiomatizálása, a térfogalom általánosítása felé, b) a tér szerkezete és a gravitáció közötti kölcsönös meghatározottság zseniális megsejtésével a fizika geometrizálásának — tulajdonképpen az általános relativitáselméletnek — az előfutára. [...]

Egyszóval a *Bolyai János matematikai munkássága* véleményem szerint az 1981-es természettudományos könyvek közül a legérdemesebb arra, hogy elnyerje a Korunk Bolyai-díját. A könyv határainkon túl is méltóképpen képviseli a hazai magyar tudományosságot. Kiadása román és német nyelven: a Kritikon Könyvkiadó további szép feladata.

BODÓ BARNÁ: Voksomat a Weszely Tibor műhelyéből kikerült Bolyai János-könyvre adom.

1981-es, szám szerint meglehetősen jelentős, tematikailag meglepően széles skálájú, természet- és alkalmazott tudományokat tárgyaló könyvtermésünk egyes darabjai külön-külön — csaknem kivétel nélkül — értékesek, hasznosak, érdekesek, hézagpótlók, újszerűek. De hitem szerint *ügyet* mindahány közül csupán egy képvisel számunkra.

„A Benkő Samu—Sarlóska—Tóth Imre vázolta tágas távlatokban immár elérné a Bolyaiakról szóló teljes monográfia” — méltatlankodott alig egy esztendeje a matematikatörténész Vekerdő László, miután szívszorító tényeket vágott a Bolyai-kutatók (illetve jó ideig: nem-kutatók) fejéhez: „Morris Kline 1972-ben megjelent vasokos, szakszerű és igen befolyásos könyve egyszerűen Gauss közvetlen vagy közvetett hatására redukálja” Bolyai egész munkásságát; „Jeremy Gray 1979-ben a legrangosabb matematikatörténeti szakfolyóiratban megjelent fontos tanulmányában a »tulajdonképpen« nem-euklideszi geometria egyik előkészítőjévé »re-interpretálja« Bolyai Jánost”, miközben itthon „úgyszólván teljesen hiányoznak a használható kiadások, és nem dűskálhatunk gondos analitikus tanulmányokban sem”. Természetesen a *Bolyai János matematikai munkásságának* elkészítője, Weszely Tibor nem Vekerdő észrevételeinek a hatására, hanem az általa is felismert helyzettől indítva fogott bele munkájába, s adta kezünkbe ezt az ez idáig legteljesebb monográfiát, tárgyilagos és alapos életrajzzal, Bolyai tudományos munkásságának értő értelmezésével, a helyenként szükségesnek mutatkozott hézagpótló Weszely-szövegekkel. A könyv egyetlen „hibája”, hogy megjelenésének másnapján hiányikké vált.

NAGY MIKLÓS: Bolyai János egy folyamodványában — többek között — ezeket írja: „De nyilvánvaló, hogy sohasem lehet a szerző hibája, ha valamely ítélet csak azért ferde és lekicsinylő, mert az illető bíráló nem elég mestere a dolognak.” Márpedig ki lehetne mestere minden dolognak? Ha az 1981-ben megjelent — az esélyesség feltételeinek megfelelő — műveket lajstromozzuk, kiderül, hogy a zsüri tagjainak egyforma biztonsággal kellene mozogniuk olyan, egymástól távol eső tudományterületeken, mint az ember neuro-endokrin rendszerének élettana és biokémiája, a növénytársulások szerkezete, a sokoldalú ökológia, de jártasnak kellene lenniük a kibernetikában éppúgy, mint a gyógyszergyártásban, a geometriában éppúgy, mint a matematika legmagasabb régióiban, és természetesen hozzá kellene tudjanak szólni az állategészségtan és a takarmánynövény-termesztés kérdéseihöz is, mert az a 10-12 mű, amely az 1981-es hazai természettudományos könyvtermésből a zsüritagok látóköréből nem eshetik ki, nagyjából ezeknek a tárgyköröknek részeit öleli fel.

Helyzetünk sajátosságát, valamint azt tartva szem előtt, hogy megtartó önbizalmunkat is erősíti, én — több, a díjra érdemesnek vélt mű közül — mégis Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című kötetére adom voksomat, s még inkább erre szavaznék, ha a szerző a jegyzetekkel bőkezűbben bánt volna. Remélem, ítéletemben nem befolyásolt az, hogy ezzel esetleg éppen egy Bolyairól szóló művet segíték ahhoz, hogy a Korunk Bolyai-díját első ízben elnyerje.

RÁCZ GYÓZÓ: Filozófiát oktató tanárként évtizedek óta tapasztalom, hogy Bolyai János matematikai munkássága a maga egészében még szakkörökben sem eléggé ismert. Ebben a tényben nyilvánvalóan a főszerepet az a körülmény játszotta, hogy mind ez ideig a Bolyai-irodalomból hiányzott a Bolyai János munkásságát egészében bemutató szintézis.

Weszely Tibor könyvének legnagyobb érdemét tehát mindenekelőtt hézagpótló jellegében látom; abban, hogy a modern matematikakutatás szempontjait következetesen érvényesítve első ízben tett az olvasók asztalára a legszigorúbb szakigényeknek is megfelelő exegézist a könyv címében — *Bolyai János matematikai munkássága* — jelzett tárgyról.

Meggyőződésem, hogy ez a tény jelentőségében és következményeiben is túlmutat a probléma kifejezetten természettudományi vonatkozásain. Bolyai János matematikai munkássága a Weszely Tibor könyvében elsőként közölt *Kiegészítések és Ellentmondásmentességi vizsgálatok* című fejezetekkel világnézeti implikációiban is áttekinthető elméletként bizonyítja a nem-euklideszi geometria egyik kidolgozójának tudomány- és gondolkodástörténeti jelentőségét.

Weszely könyvének a Korunk Bolyai-díjával való jutalmazása tehát az *Appendix* megjelenésének 150. és Bolyai János születésének 180. évfordulóján nem egyszerűen szerencsés egybeesése bizonyos véletleneknek, hanem meggyőző bizonyítéka annak a sokat hangoztatott, de mind ez ideig eléggé nem bizonyított ténynek, hogy a nem-euklideszi geometria egyik kidolgozója a matematika több ágában is korszakalkotó munkásságot folytatott, olyan munkásságot, amelynek állandó tanulmányozása tudománytörténeti jelentőségű feladata elsősorban természetesen a hazai Bolyai-kutatásnak.

Ezért javaslom Weszely Tibor Bolyai-könyvét az ez évben első ízben kiosztásra kerülő díjra.

TENKEI TIBOR: A Korunk Bolyai-díjának odaítélése tárgyában Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című munkájára szavazok. Döntésemet alapvetően azzal indokolom, hogy az eddig megjelent ilyen jellegű műveken túlmenően a szerző teljes képet nyújt Bolyai Jánosról.

A mű ésszerű tagolásával, célratoró gondolatmenetével és szövegválogatásával, nyelvi igényességével és mind a hős, mind az olvasó iránti közvetlenségével Weszely Tibor elérte nyilvánvaló célját: nemzeti tudatunkat fejlesztendő, elibenk állította Bolyai Jánost, a hibáival egyetemben is nagy Embert, aki tudása és nagyráhivatottsága miatt megfeszített, és megszállott Tudóst, aki az emberség és az emberiség szolgálatának kitartó munkásaként megtartott.

A köz szolgálatának eme nyomdokán halad szóban forgó művével Weszely Tibor is. Jelesen. Ezért szavazok javára. Szavazatom hitelét és értékét növelje az a beismerésem is, hogy az 1981-ben megjelent, a Korunk Bolyai-díjára számba jehető könyvek java részének magas színvonala a tárgyilagosságot nagyon megneghezítette. Helyszüke miatt az értékes termésből csak három művet említek meg: Csürös Istvánnak *A Nyugati-szigethegység élővilágáról* című könyvét, amely társadalmi fontosságával, adatgazdagságával és kezelhetőségével feltétlenül az élvonalba tartozik; Bartha Béla és Szakács József *Vitorlázó- és sárkányrepülés* című munkáját, amelyben a szerzők egyrészt megmentik (talán az utolsó percben) a vitorlázás erdélyi úttörőinek emlékét és tapasztalatait, másrészt hazánkban elsőként nyitnak járható utat a most hódító sárkányrepülésnek; Szabó István és László József *Az életfolyamatok szabályozása az emberi szervezetben* című munkáját, amely időszűrése és folytonossága mellett azáltal tűnik ki, hogy a biológia legújabb és legmagasabb szintű eredményeit közvetíti közérthetően.

Weszely Tibor érdemét növeli, hogy a nagyon jók közt a legjobbnak minősül.

TORÓ TIBOR: Megvizsgálván az 1981-es természettudományi-technikai (beleértve a matematikai) tárgyú könyvtermést, úgy döntöttem, hogy a Korunk Bolyai-díjára ezek közül Weszely Tibor *Bolyai János matematikai munkássága* című könyvét javaslom. Weszely Tibor Bolyai-könyve nemcsak a romániai magyar tudományosság fontos eseménye, hanem az egyetemes Bolyai-kutatás egyik alapvető, forrásjellegű és ugyanakkor modern szempontokat is tekintetbe vevő, értelmező, exegézis jellegű monográfiája.

Ami a forrásjellegét illeti, Weszely könyve csak az 1914-ben megjelent Stäckel-féle kétkötetes munkával mérhető össze, de azon is túllép, mert a kéziratos Bolyai-hagyaték hatalmas munkát igénylő átnézése és rendszerezése eredményeként eddig még sehol meg nem jelent, két teljesen új matematikai Bolyai-művet hoz először nyilvánosságra, amelyeket könyvében *Kiegészítések és Ellentmondásmentességi vizsgálatok* címmel közöl.

Ami a Bolyai-életmű értelmezését illeti, a Weszely Tiboré ilyen értelemben is eddig talán a legsikerültebb, mert nemcsak az *Appendix*-et értelmezi, hanem szakszerűen, mai szemmel elemzi Bolyai János teljes matematikai munkásságát, felhasználva a Bolyai-kutatás legújabb eredményeit. De azért mégsem csak a szakemberekhez szól, hanem mindenkihez, akit érdekel Bolyai János munkássága. Ilyen értelemben magas szintű és eredeti népszerűsítő munkát is végez.

Végezetül még csak annyit: külön öröm számomra, hogy a Korunk Bolyai-díjának első kiosztásakor éppen egy ilyen fontos Bolyai-könyvet javasolhatok — az *Appendix* megjelenésének 150., Bolyai János születésének 180. esztendejében.

Egyéniség és hatás

Azt a lehetetlen feladatot kaptam, hogy írjak tanulmányt a romániai magyar irodalmat ért és erő világirodalmi hatások kérdéseiről. E megfogalmazásban — egyebek mellett — egy első pillantásra meghökkentő szempont és intenció fejeződik ki: aki így teszi fel a kérdést, az irodalmunkat nyilván világirodalmi összefüggésbe akarja helyezni, joggal vagy jogtalanul; ám ha tovább gondolkodunk, meg kell engednünk a kérdés természetességét. Hiszen ennek az irodalomnak van már jelentős korpusza, voltak és vannak jelentős alkotóegyéniségei és művei, s természetesen minden alkotó és minden mű valaminő világirodalmi közegben is született vagy működött. Nem hiszek abban, hogy irodalomtörténetírásunk akár a legközelebbi jövőben is képes lesz ezt a környezetet feltárni, egyrészt azért, mert nem rendelkezik kellő (és hatalmas kutatómunkát igénylő) tényismerettel, másodszorban mert nem rendelkezik a tárgy megközelítésének saját elméletével. (Az irodalomtörténet és -elmélet teoretikus fogalmai is állandó átalakulásban vannak: a ma már elavultnak tekintett hatástörténeti vizsgálatokat felváltotta a kontaktológia, majd az irodalmi tipológia — ez utóbbi a nemzeti irodalmak kiemelkedő irodalmi alkotásait ugyanazon típus bizonyos variánsainak fogja fel.) Arról nem is beszélve, hogy a hasonló vizsgálatok szinte elképzelhetetlenek adott korok mentál- és eszmetörténetének ismerete nélkül, azoknak az általános tudati, öntudati és konkrét eszmei feltételeknek az ismerete nélkül, amelyek a művész szemléli tájékozódását feltételezik. Tehát csupa nem, csupa negatívum.

Másfelől csupa imperatívusz.

Sokszor töprengtem azon, hogy vajon Tamási Aron *Abel*-trilógiája egyáltalán megszületett volna a szerzőt Amerikában ért hatások nélkül, amelyek elsősorban egzisztenciálisak voltak és nem irodalmiak. Hiszen leveleiben ő maga írja, hogy a nyelv hézagos ismerete miatt inkább csak a nagy amerikai napilapokat olvasta. (De e mű megszületésének oly sokatmondó paradigmájára még visszatérünk.) A *Város a ködben* kéziratának kalandjairól írott *regényében* Méliusz József az őt ért hatások között megemlíti a magyar szociográfiai irodalmat, Gyergyai Albert Proust-fordítását — és mindezek mellett meg kell említenünk a német expreszszionista költészetet és prózát. A sort természetesen folytathatnánk, ám már az eddigiekből is körvonalazódik, hogy a korszak legkitűnőbb kulturális alkotásai is csupán a művek megszületésének — esetenként megvizsgálandó — formális feltételei és indítékai közé tartoznak. Az elsődleges az idiómának, a nyelvi-kulturális, valamint társadalmi-történelmi-politikai tapasztalatnak az a megélt formája és rendszere, amely a művek létrejöttét alapvető fokon katalizáló egzisztenciális élményben ragadható meg, illetve az ehhez társuló egyéni érzékenység. Tegyük hozzá, hogy ez az alkotó érzékenység és érzékelés (amelyhez természetesen a kifejezés adott módja is társul), általában nem nélkülözheti azokat az összetevőket, amelyek a kor szellemét, a művészi érzékenység adott korra jellemző alakzatait és formáit képviselik. Hogy Lukács György kategóriahasználatát idézzük, aligha képzelhető el értékes és jelentős művészi alkotás létrejötte, ha az alkotóművész tudata valahogyan nem kapcsolódik az emberi nem öntudatának ahhoz az alapvető formájához, amelyet művészetnek nevezünk, illetve ha nem áll fenn lényeges szinkronia az alkotóművész érzékenysége és kifejezési eszközei, valamint a korszerű érzékenység és a kifejezésmódok között. És ezt természetesen nem modellek és példák szemmel követésének és utánzásának értelmében kell felfognunk, hanem főként az *alapon*: az emberi öntudat és a művészi tehetségek általános szinkroniájában. Amelyben — természetesen — egyesek mindig mások előtt járnak, megteremtve a művészi alkotások sorozatainak azokat a példaadó egységeit, amelyek a művészi alkotás és az esztétikum mércéiként működnek tovább.

Az egzisztenciális élmény egyedi és egyéni s az alkotást alapjaiban vezérlő adottsága mellett a jelentős művészi alkotások ismerete' az alkotói érzékenység és kifejezés általános feltétele (és itt nem kell különbséget tennünk a népdal, az Öszövényesség vagy a világi irodalmi alkotások között), ám ezen belül egy-egy abszolút irodalmi alkotás emberfelfogása, világképe s az érzékenységi, valamint kifejezésformáknak a művészi alkotótechnikában kifejeződő újszerűsége olyan sajátos feltételként hathat, amely egy-egy alkotó számára a kibontakozáshoz szükséges alkotástechnikai lehetőségeket jelenti. És mi sem természetesebb annál, ha egy iro-

dalom alkotói igyekeznek a kor reprezentatív irodalmi és művészeti alkotásainak érzékelési és kifejezési titkait és lehetőségeit megismerni. Ha századunk prózájára gondolunk — és abban a nyolcvanas években élő prózáiró helyzetére —, aligha lehet kétséges, hogy a tudatos alkotó nem ír prózát Proust, Joyce és Faulkner tanulmányozása nélkül, de jelentős lehetőségektől fosztja meg magát akkor is, ha nem ismeri Gabriel García Márquez, Mario Vargas Llosa, Julio Cortázar, Malcolm Lowry, John Berger, Umberto Eco könyveit (a sort természetesen nem lehet lezárni, bár illetl volna Ottlik Gézával kezdeni). Ez ma már nem csupán elméleti lehetőség, hiszen minden nemzeti irodalom létrehozta a közvetítés intézményes szervét, a műfordítást, s a nagy nemzeti kultúrákban ez az intézmény szinte azonnal közvetíti a jelentős alkotásokat. (Itt természetesen nincs lehetőségünk a műfordítás-irodalom esztétikai érvényességének és a közvetítés esztétikai problémáinak még érintőleges tárgyalására sem.)

A művész alkotás fent jelzett értelemben tárgyalt szinkroniája, az alkotó-művész kapcsolata „az emberi nem öntudatával” természetesen a diakronikus alap összefüggésében értelmes és lehetséges. A korszak esztétikai tudatában evidenciává vált mára, hogy semmiféle irodalmi alkotás nem nélkülözheti a nemzeti-anyanyelvi idioma legmélyebb ismeretét, hozzátehetnénk: művészi ismeretét. Talán a legvilágosabban Goethe fogalmazta meg a *Költészet és valóság Tizennyolcadik könyvében*, hogy az irodalom kritikai tudata nyelvi-kritikai tudat: „Mindenesetre bizonytalanság uralkodott az egész területen — írja a költészet általános tájékozódásának kérdéséről —, és még a legjobbak is olykor tévútra léptek. Ennek szomorú eredménye az lett, hogy költészetünk genie-korszaka igen kevés kifogástalan művet alkotott; mert a korszellem itt is áramló, követelő és termékeny volt, de szemlélődésre, önbírálatra nem maradt ideje. Hogy mégis talajra leljünk, amelyben költőileg gyökeret verhetünk, oly elemet találunk, amelyben szabadon lehet lélegzeni, visszanyúltunk néhány évszázaddal, egy olyan korba, melynek kaotikus állapotából számos érdem, kiválóság tündökölt felénk, s így e kor költészetével is szívesen megbarátkoztunk. A Minnesangerek túlságosan messze voltak tőlünk, *nyelvüket behatóan kellett volna tanulmányozni*, ahhoz pedig nem fűlt a fogunk; mi élni akartunk, nem tanulni.” (Kiemelés tőlem. — E. P.; Bp., 1965.) A XX. század kritikai gondolkodásában Thomas Stearns Eliot fogalmazta meg legkategorikusabban, hogy a *nyelv szellemének* mély ismerete és tudata nélkül aligha képzelhető el magasrendű művészi alkotás. Egyik mai közkeletű teoretikus elképzelésünk szerint az irodalom — jelszerűségét tekintve — egy nyelvi jelrendszerét másodlagosan modelláló alakzat, és az ebből származó elméleti következtetés természetesen a nyelvi rendszer tökéletes birtoklásának a fontosságára utal.

Szintén Eliot hívja fel a legkategorikusabban a figyelmet az irodalom rejtett és ismert hagyományának a szerepére az irodalmi alkotás folyamatában. Tegyük hozzá, hogy ez a kérdés különös fontosságot kap a közép-kelet-európai irodalmakban általában, ahol a modern értelemben vett világi irodalom kialakulása viszonylag később történt meg. Ezekben az irodalmakban viszont sokkal későbbi időkhöz megőrződtek a népköltészeti alkotások az élő hagyományban. Ennélfogva — a bennük felhalmozott fantasztikus nyelvi értékek, műfaji formák, történelmi tapasztalat és etikai tartalom okán — az várható, hogy a már említett irodalmak jövőjében, a specifikus érzékenység és kifejezési módzatok rendszerében a népköltészeti hatás és inspiráció további fontos szerepet fog játszani.

Tenger és diólevél című esszéjében Csoóri Sándor részletesen elemzi az archaikus népi művészet „lét-mondatainak” fontosságát a modern magyar líra szempontjából, s emellett kitér a nemzedéki egzisztenciális élmény hatásának elemzésére: „Tagadhatatlan — írja —, hogy Apollinaire, Reverdy, Cocteau, Aragon, Eliot, Lorca, Ginsberg és mások nélkül nehezebben oldódott volna meg a nyelvünk, de saját tapasztalat nélkül a legtermékenyebb hatás is szenteltvíz marad. De hát mik voltak a mi besegítő, hátulról lökő tapasztalataink? Mindenekelőtt a háború.” (Bp., 1978. 339.) A továbbiakban bemutatja, hogy milyen úton-módon vált „a történelem legszürrealistább metaforája”, a háború a modern költészet strukturális szervező elemévé — mert azzá vált. — A költő nyelvezetében hordozza és érzékenységébe táplálva őrzi az emberiségnek azt a kollektív tapasztalatát, mely szerint közösségek és egyének, gazdaságok, települések, kulturális értékek s még azok nyomai is füstté válhatnak az apokalipszis szelében. A modern költészetben olyan emberfelfogás alakult ki, amely immár nem tud megenni az egyedi ember egzisztenciájának eme mélységes relativitási tudata nélkül, ugyanakkor a klasszikus költészeti hagyomány szellemében állandó gesztussal állítja világméretű közép-pontjába ezt az embert. Ez a huszadik század második felére jellemző költészeti

paradoxon számos jelentős életművet hozott létre, amelyek más és más felhangokkal és üzenettel, más és más formaeszménnyel és poétikával, de ennek a paradigmának a képviselői. A már lezárt életművek közül emeljük ki ezúttal Paul Celan, Nagy László, Pilinszky János és a Szilágyi Domokos nevét.

A romániai magyar irodalom alakulásának legfontosabb évei a két világháború közé esnek, abban az értelemben, hogy akkoriban jön létre az az ethosz, az a szellemi magatartás és írói-társadalmi szerep, amely ennek az irodalomnak ontogenetikus fontosságú belső struktúrájához, hagyományrendszeréhez tartozik. Ezeknek az időknek sok krónikása és számos dokumentuma van, közülük a legfontosabbnak azonban a legkiemelkedőbb alkotók elképzeléseit kell tekintenünk, hiszen ezek tevékenysége nem csupán az irodalompolitikai teoretizálás és az elképzelések rendszerébe tartozik, hanem — a legjelentősebb művek sorában — a tényleges alakító tényezők összefüggésébe. Magánvéleményem szerint ilyen alkat volt Tamási Áron, akinek társadalmi elképzelései, etikai-morális attitűdje, írói tehetsége, művei, közéleti szereplése okán és jogán meghatározó szerepe van ennek az irodalomnak a hagyományában és rendjében. Az *Abel-trilógia* — a formai és esztétikai típusú ellenérvek ellenére is — a korszak egyik legszínvonalasabb nagyepikai műve, amelynek különös érdekességet ad — s ezzel számunkra is inkább hozzáférhetővé válik az egzisztenciális élmény paradigmája irodalmunkban —, hogy a szerző maga is bemutatja egyik vallomásában ezt a művét. Itt csupán jelzészerűen emeljük ki a legfontosabb magmondásokat: „... az ösök és azoknak sorsa is mind benne van az írásban... néha már szinte a függetlenségem rovására megy, annyira írásaimban érzem őket... Apám falusi ember volt, aki gazdálkodott. Józanságában szóltanul és komoran viselte nehéz sorsát... sokat jártam és dolgoztam véle... Attól az időtől kezdve, hogy beszélni és járnai jól tudtam, mezei dolog idején jórészt a szabad természetben »tartózkodtam«... Később is, mielőtt a gimnáziumot jártam, nyári szünetekben nagy gazda voltam otthon, s így sok mindent megtanultam, amire aztán később én is megtanítottam Ábelt. Amerikára is kedvesen emlékszem vissza, s most már nem is tetszik olyan hosszúnak az a három esztendő, amit ott töltöttem.“ (*Tiszta beszéd*. Buk., 1981. 330.)

Ennek a vallomásnak tipológiai értéke van, hiszen az alkotó nemzedékek sorában hányan irhatnák még oda egy-egy könyv után a hasonló bemutatást! Ezek a mondatok egy olyan egzisztenciális élményrendszerre utalnak, amely alakító érvénnyel vett részt a romániai magyar irodalom működésében, természetesen olyan érzékelési és érzékenységszempontok, kifejezésrendszerek összefüggésében, amely mindmáig ennek az irodalomnak a fő meghatározói közé tartozik, *legnagyobb részben ebből származik egyénisége*. A hatás, a kontaktus pedig csak az egyéniséggel rendelkező irodalom lehetősége, ámbar fogalmazhatnánk úgy is, hogy privilégiuma.

Az egyéniség olyan rendszer, amelynek immanenciája szinte teljes mértékben meghatározza az átvétel, hatás, befogadás mechanizmusait. Ám egy mégoly kis irodalomnak is képesnek kell lennie arra, hogy új funkciókat, új intézményeket és új szerveket alkosson a saját paradigmájának állandó megújítására, hogy a kritika, a teória révén képes legyen az új értékeket a sajátjába tartozóknak tekinteni, hogy az irodalom esztétikai rendszerét és artisztikus lehetőségeit messze a saját művekkel jelezhető határain túl vonja meg. Az értékek állandó cseréjéből és körforgásából nem lehet büntetlenül hosszú ideig kimaradni az idő előtti elöregedés veszélye nélkül.

A romániai magyar irodalomban a hetvenes évektől kezdődően részben megváltozott az írás viszonya saját egzisztenciális élményalapjához, valamint kifejezésformáinak kompetenciájához. Ez részben összekapcsolódik azzal a folyamattal, amely számos fiatal alkotó fellépésével jött létre, s amelyet a kritika még nem tudatosított kellőképpen. Ámbár, Markó Béla költő és kritikus észrevétele szerint a hetvenes évek romániai magyar irodalmát mennyiségileg is számottevő mértékben ezek az alkotók irták. A hagyományosabb realizmus formális kereteiben a prózát Györfői Kálmán és Mózes Attila, a JP-prózát (jeans prose — Aleksander Flaker horvát esztéta műszava) Bogdán László, újabban pedig a társadalmi psziché tabuít artisztikus biztonsággal megközelítő Ágoston Vilmos. Leginkább az utóbbiaknál mutatható ki az a törekvés, hogy az írás társadalmi feltételezettségét az egzisztenciális élmény formájában tárják fel a műben. Bogdán ebben a törekvésében természetesen integrálódik az európai irodalmak Salinger *Zabhegyezője* után kibontakozott hasonló hullámba. Ágoston regényében nem nehéz felfedeznünk a tudatregény narrátori szempontját, valamint az ehhez kapcsolódó időkompozíciós lehetőségek szövegvágási eljárásait. Am mindkettőjüknél megtalálható a viszony a hagyományos paradigmához, Bogdánál egy sajátosan értelmezett családregény, Ágostonnál pedig a főhős fizikai szerepeltetésének formájában.

Ezt a sort természetesen folytathatnánk, álljunk meg itt azonban annak pusztá jelzésénél, hogy ez a folyamat a költészetben is végbement. Adonyi Nagy Mária, Balla Zsófia, Markó Béla, Szöcs Géza könyvei jelzik leginkább az érzékenység és kifejezés paradigmájának változását.

Sokat töprengtem azon, hogy vajon miért oly működésképtelen e kis literatúra megközelítésében a *hagyomány és újítás* egyszerűsítő dogmája, vajon miért marad meg mögötte a *veil of ignorance*, a tudatlanság fátyla. Talán elsősorban azért, mert soha nem dolgozták ki kellő alaposággal a hagyománynak csak erre az irodalomra jellemző specifikus fogalmát, méghozzá nem a csak irodalomtörténeti értelemben felfogott hagyományét (előzmények, művek, intézmények, viták stb.). Arra a hagyományra kellene végre gondolni, amelynek a szelleme biztosítja az író mindenkorai szabadságát arra, hogy rátaláljon egzisztenciális élményének pontos formájára és érzékenységének meg kifejezésének módozataira. Melynek segítségével egyéniségét érvényesen meghatározhatja az irodalom folytonos egyéniségének mutatóiból.

KÁNYÁDI SÁNDOR

KÖRÖMVERSEK

Itt a körömvers
ideje, Kosztolányi!
Körömszakadtig.

Rakétarózsát
pukkant patron: haiku.*
Élssel töltlek.

Kertet s virágot,
csak szavakból, szavakkal.
Nem maradt másod.

Virágvasárnap.
Számár még volna, de nincs
krisztusi státus.

Szívvel-lélekkel.
Tűzzel-vassal — s majd újra
szívvel-lélekkel.

Szél veri a fát.
— Fuss az erdőbe, bolond!
— Fészek van rajtam.

Dérverte május.
Riadt pillámra halott
szirmok havaznak.

Föl, egyre fönnebb!
Emelkedőben szép az
ítéletidő.

Nyeld le a nyelved!
Egyszerre jóllakatsz vele:
egyetlenegyszer.

A tíz körmünkkel
is kikaparnók — mondjuk —
és bekaparjuk.

Eget akkor majd
Fra Angelico fessen —
és üdvözülök.

Háború volna?
Keresztrejtvényt fejt nálunk
most minden műzsa.

Vidékiség, ó!
Mefisztó is lúdtalpas
közalkalmazott.

Engedted, isten,
hogy túlélje Hiador
s Vahot — Petőfit.

* haiku: tízenként szótagos japán versforma

HÁROM HAIKU HAIKU-TÉMÁRA

Miért hogy mindig
japán verssorok jutnak
rólád eszembe?

Ó, miért hogy le
nem én szakíthatalak,
Cseresznyevirág!

Virágillatod
volt csak enyém, gyümölcsöt
másnak teremtél.

KÉT KÖRÖMRE

Színházból jövet

Patanyom-tócsa,
megrekedt árok: mindegy —
csak szomjunk oltsa

s benne tört arcunk
úgy-ahogy megvillanjon:
idejutottunk.

Antik témára

Jó termést hozott
a vadszőlő, Catullus,
ne sírj, Lesbia,

lesz a rigómnak
rügyfakadásig elég
ennivalója.

Krónika

Áthasonulnak
lassan a hosszú hangzók:
janicsárulnak,

de a csé, a gyé
s még jó néhányan akár
az egri védők.

Dr. B. J.-nek

mert a vírusok,
akár a szabadságvágy,
irthatatlanná

kristályosodnak —
és járvánnyá élednek
alkalomadtán.

Tintoretto végtermékei

A legkorábbi Tintoretto-vásznakat benépesítő alakok inkább világi, mintsem vallásos, de félrevezető körmeneti rendbe kényszerülnek, még akkor is, amikor szó sincs semmiféle felvonulásról. A betetőződő quattrocento mesterei festenek így, azok, akiktől Robusti mesterei tanultak. De a körmeneti rend, ha a festő megőrzi egyáltalán, lassanként a visszájára bomlik: 40 vagy 45 felé, a Száz szűz festésekor a művész Szent Orsolyát egy eléggé elmosódott dicsfény alá az első sorba helyezi, hogy senki se ismerje félre. Tíz évvel később már hátrataszítaná a sajkáig, majdnem láthatatlanná téve, a feje fölött csak valami kétes, enyhe köd. Tintoretto még tovább fokozza ezt a fordított rendet, egészen a San Giorgio Maggiore-beli *Utolsó vacsora* megalkotásáig. Mindenképpen: az elsőből utolsók lesznek.¹ Látni fogjuk, hogy sokfajta megfontolás, indok irányította ecsetvonó kezét. Pillanatnyilag csak jelzem, hogy jártas volt a dolgokban, és hogy a mélységséma — amelyben a hős a lehető legtávolabb van elhelyezve — éppen az, amit általában Krisztus-ábrázolásában követ. És a körmeneteknek, illetve fonákjuknak legalább egy okát szeretném megnevezni: a legkevésbé összetettet, a legkevésbé mélyet, mert már valamelyest kívül esik a művészet tartományán.

Robusti úgy ábrázolja a dolgokat, ahogy látja őket, vagy ahogy egy vele azonos helyzetű ember láthatná. Más szóval, a világ távlati elhelyezése a vásznon visszatükrözi a művész társadalmi perspektíváját is. Bizonyos velencei valóságok közeli, mások erősen távoliak: akár a naturalizmus naivsága, akár a kritikai realizmus dühe hatja át, a festő szívügye, hogy bevezessen bennünket abba a mindenségbe, amelyet megoszt szomszédaival, a kelmefestőkkel, ácsokkal, üvegfüvőkkel vagy takácsokkal: csupán ok nélküli benyomások kusza kavargása ez; az okok a Tízek Tanácsára vagy a Szenátusra tartoznak; bizonyosak lehetünk, hogy azt, ami alig látszik az egészben, mi még kevésbé látjuk, és azzal, ami jól kivethető, összeroppantathatnak bennünket. 1574-ben a francia király néhány napig Velencében tartózkodott. Robusti a királyi képmást papírra akarta kanyarítani, hogy aztán a rajzot hódolatjeljes ajándékként nyújtsa át Ófelségének. III. Henrik nem vetette meg a saját arcát, és mit sem óhajtott volna jobban, mint olyanak látni magát, amilyenre Őt egy szakavatott alattvalói szem kicseréli: de a festő nem juthatott a közelébe. Kemény mérkőzés volt. Elvesztett játszma: a híres Tintoretto jelentkezett ugyan néhány mellékbejárónál, és elősorolta címeit, jobban mondva: vásznait, de az ajtó hermetikusan zárva maradt. Miután meggyőződött arról, hogy sokkalta előnyösebb lovásznak lenni, mint művésznek, és inkább lovakat csutakolni, mintsem emberekkel bíbelődni, Robusti jelmezt öltött: a dözse egyik istálló-mesterének álcázta magát; emez uracs előtt minden kapu kitarult, a festő belépett, láthatta az államfőt, és lerajzolta. Nem tudom, hogy a kis történet igaz-e, de az igaz, hogy a kortársak mesélték. Eszerint, ha kitalálás volna is, a történet azt tanúsítja, hogy a polgárság és szállítás nagyon is tudatában vannak az előírt határvonalaknak, és anélkül, hogy valamit is át akarnának alakítani vagy megváltoztathatnának, nem mondanak le a kritikáról, arról, hogy hivatkozzanak a szomszéd országokra: Firenzére, Franciaországra és Angliára, ahol a polgárság jogállása sokkal szabadabbnak, sokkal fejlettebbnek tűnik. Robusti legtöbbször ezeknek az embereknek fest: általuk értette meg a kasztko velencei rendszerét; és felmutatja, miközben saját látószögét is beméri a képbe. Igen, vannak elitek, jól értesült társaságok, bennfentes körök, hivatásos szövívők, egyházi és kormányzati hivatalosok. Emberek tudják azt, amit mi nem tudunk, a legfrissebb anekdotától a legújabb eszelős szóbeszédig, amit a Nyolcadik pusmog a Kilencedik fülebe a Tízek legutóbbi ülésén. Meg kell bizonyosodnunk arról, hogy a kártyáknak van egy olyan túlsó oldaluk is, amelyre sohasem pillanthat a velencei nép. Amikor a végrehajtó kar legyilkol egy ellenlábast, mit is tudnának erről a tömegek? Még azt is alig veszik észre, hogy a rokolya szövése kibomlott egy szál.

Ekkora lévén tudatlanságuk, a legrosszabb az volna, ha továbbra is meghagynánk őket tudatlanságuk nem-tudásában. Tizian fél évszázadnyi árulásokon keresztül értette meg, hogy joga van a Mindentudást festeni: valóban, azok arcmását vázolatja, akik a történelem alakítóinak tekintik magukat. Ezek az emberek azt képzelik, hogy állandóan a cselekvés középpontjában állnak: ha nem fedjük fel előttük valami csoda rugóit, egy fityinget sem kapunk tőlük. Mikor Robusti

a Signoriának fest, álcáz, hamiskodik, védekezik, ahogy tud. De a kartársakkal, a hívekkel távolról láttatja az égi politikát és annak áthatolhatatlan szándékait. A művész saját helyzetét rekonstruálja előttünk, mely, a századok ellenére, végtére a miénk is. A festő kordonátlépési engedély és sajtóigazolvány nélkül belődít bennünket egy mit sem tudó sokaság kellős közepébe, és aztán mindennek a fonákját is elmutogatja nekünk. A dózsék vagy a miniszterek politikájának valóban csak a fonákját láthatjuk. Az érem felfénylő előlapja csak a kiváltságosok számára látható. Így György esetében is: érezzük a tömeget, és azt, hogy ő a mennybolt áldásának boldog részese. Másfelől az ő igazságosztó karjának meglátása a patriciusokra tartozik: ha egyáltalán akadnak tanúk a kép háttérében, akkor ők azok, akik látni fogják a szent tehetetlenségét vagy karjának erejét; persze, a velencei tömegeknek erről senki sem szól semmit.

Robusti, mondják, a sokaság festője. Helyes, elismerem: valóban kórusokat helyez el a képein. De amivel a művész kiérdemelte irigylésre méltó titulusát, nem is annyira az, hogy a tömegeket festette, hanem inkább az, hogy, valahányszor csak tehetett, nekik festett, és hogy minduntalan visszatért plebejusi állapotunkba, közelről szenvedtetni meg velünk a zűrzavaros tombolást, amelynek oka rejtve marad, s amelynek nyilvánvaló passzivitása visszavezet a mi passzivitásunkhoz. A sárkányból és a szentből mi már örökre csak ezt a tehetetlen bensőséget látjuk. Ok ketten: két tömeg. Az egyik súlya és sebessége egy hárihatatlan kopjaszegzés által a másik halálává válik. De a leleplezett tudatlanságnak különös utóhatása van, s ez a tett lehetőségeinek átmentése: hogyan ötljük ki mindezek után azt, amit a patriciusok a szörny és a szent fiktív szembesüléséből könnyedén kiolvannak a vászon túlsó oldaláról. A tizenhatodik század közepe táján rengeteget tépelődöttünk, hogy vajon van-e a Holdnak egy másik arca is, és ha van, vajon milyen lehet... Nos, innen a festmény jó előre megfontolt, tudatos kettőssége: mintha egyidejűleg suttogná felénk: „íme a létezés igazsága!” és „íme, mindössze ennyi, amit ebből valaha is megtudhattok!”. A hitnek meghagyatik a maga mellékajtaja, és a magasabb érdekek tiszteletben tartatnak; mindegyik csápol, üresbe vág, csak a probléma marad: hiánytalanul. De, ami a vásznot illeti, ez a gyanakvón ravaszkodó válasz nem éppen ártalommentes.

A *plasztikus* téma maga a cselekvés. Köréje rendeződik minden. Micsoda különbség, aszerint, hogy egy sárkányzúzó lavina görgetegét vagy csupán egy fegyveres kar gyakorlatott ütőszerkezetének kioldását látjuk a képen. Az utóbbi esetében a tehetetlenségek valami fura processziója vonz a festmény belseje felé, és egy hirtelen felcikkánló lobbanás egyszerre leállítja és visszavonja a körmenetet: menekülés és a halál szennyfoltjai sárosan szétfröccsennek a terem közönségére; íme, lássátok hát, ha jólesik: íme, a bárgyú zűrzavar s a vállalkozás egyéb mellékköltségei... Két gyökeresen elütő létforma nyilatkozik meg előttünk: a vászon alsó részén feltornyosul a passzív anyag, felső felén pedig átsisereg az áramlat; lenni, vagyis cselekedni. Természetesen a csoda rejtve marad, de elég az is, hogy hiessünk benne, ha vélekedéseink és vágyaink hajlamossá tesznek ilyesmire: csupán ezen egyetlen villámlás jelenléte már kiegészíti a legtompább megdöbbenést is, a menekülő szépség felfedi állhatatlanságát, vagy, ami egyre megy, az elektromos kisülés hirtelen leállítja a végtelennel tűnő menekülést. Az egymást láncszerűen leleplező tárgyaknak elég egy rejtett villanás, hogy kizárja őket a játsz-mából, és megsemmisítse valamennyit. A pillanatnyi mozdulat kissé megnyílik, és felsejlik benne a magába rejtett helyzet: adott egy *előtt*, és adott egy *után*: zűrzavar, tett és visszatérés a rendez; adott a teljes egymásutánosság.

Sajnos, csupán egy sugallatról van szó, amely még kedélyünknel is ingatabb. A javaslat, persze, semmire sem támaszkodhatik, mert még a lándzsától is megfosztják, s azt tesznek vele, amit akarnak, és aztán lassanként felbomlik vagy szertefoszlik. A tett kialszik, és mi visszatérünk a tehetetlen felvonulásba, amelynek egy újabb szereplője akadt. A szent természeté azonos a menekülő nőével; ő csak egy nehézsúlyú bajnok, semmi más, még dicsfénye sem jelez semmi érdemlegest, csupán annyit, hogy pályáz a szentté avatásra. És hirtelen — a gyors hajótörés: minden elmerül, lesüllyed, a szereplők eltűnnek, semmi sem marad, csak szétgörgő bolygódarabok, amelyeket érthetetlen, rázkódó örvénylések okádnak ki magukból. Manapság ez már sem az áhitatot, sem az erkölcsöt nem nagyon sérti. De a forma, a forma, az megsínyli. Az elsötétült vászonnak nincs többé középpontja. Kiindulási pontja sincs. A formák csodálatos lengése, a színek egy-egy, a köpönyeg rózsaszíne, mely mintha visszaverődne az égbolton, s lebbenésekor szinte átfestene a katona harisnyáját: mindez hiábavaló, és semmi sem gátolja meg azt, hogy ez a szép együttes olyan eltérő tömegekre bomoljon, melyek mindegyikét később saját, külön úttan hurcolják, korbácsolják végig a szelek.

Hacsak Robustinak nem éppen ez a célja; vajon nem azt latolgtatja-e magá-

ban, hogy száműz vásznairól minden állócsillagot, s helyükbe dühös forgatagokat kavarr? Ezt még nem tudjuk eldönteni. Most még nem. De ha a festő az anyag zürzavarát a vonzás—taszítás nagyon is összetett játéka révén akarná megszervezni, akkor az ütődésektől felugró s viszapattanó testek teljesen homogének kellene hogy legyenek. És ez az, amiben sohasem leszünk bizonyosak a *Szent György* szemlélese közben: ha a művész tűzgömb-körtáncot akarna mutogatni, akkor már jó előre lehetetlenne tette önön feladatát, mivel a katonának lehetőséget hagyott a szikrázón csattanó mozdulatra. A villódzás általi törlés állandó fenyegetése már elégséges, hogy meggátolja a körtánc magabizáródását. Az emberek, de még a dolgok sem fogják teljesen kiszolgáltatni magukat saját tömegüknek mindaddig, amíg az embertelenség nem válik bizonyossá, amíg a kegyeletes antropomorfizmus konokul kitart a szentek hiányának álcázása mellett.

Ilyenek tehát a *javaslatok*, melyeket élénk tálal a festő, abban az értelemben, ahogy a napi étrend „a főszakács ajánlata” néven csalogatja a tehetősebb klienseket. Az indítványok elfuserálják a művet, hogy a páciensekben fenntartsák azt a reményt, melyben maga Tintoretto sem osztozik. De beszéltem már a bizonyosságokról is. Itt csak egy van: ha nem látjuk is a találatot, rögtön megérezzük az ütést kísérő erőt. Vajon a szent ereje? Bizonyosan nem. Jobb oldalról nézvést legalábbis úgy tűnik, hogy a szent használja fel az erőt. Bal oldalról inkább azt mondanánk, hogy az erő sodorja magával, és eszközéül használja a szentet. De rögvest hozzá kell tennünk, hogy a bajnok átveszi az erőt. Vágtában, lovára görbedten, leszeggett lándzsával tódul előre hatásán, s kettejük súlya egyesül. De ez a hatalmas önző erő túlcsap a lovason, úgy tűnik, a katona inkább siklik benne, mintsem magában hordja. Semmi sem látatja az erőt, csupán egy magatartás és a köpeny lendülése, s mindez finoman megszerkesztve, hogy a látás érzetével bizsergessen bennünket. Ez, ha úgy tetszik, a nehéz felszerelés kinetikus energiája, erre már a mi izmaink is öszerándulnak, s bár a mozgás oldalsó irányú, érzik a végső összecsapódást a kiszögellő ütközőponton. De a sötétlő cserjesnek, a partvidék komor körvonalainak s a szörny szárnyának sürgető hivatása az, hogy kitágítsa s megnyújtsa a támadást; ezen leleményes kellékek meggyőznek arról, hogy a világot az erőszak útjai barázdálják, melyeket az örökösen ható erőmezők hol meglazítanak, hol túlfeszítenek, vagy pedig éppen összevonnak. De legtöbbször ezek a barázdák munkálják meg a sivatagot, rovátkák rezegnek az űrben, s valami hullámmozgás tekeri-csavarja őket folytonosan, de ez a mozgás a *semmié*. A *senkié*. A gyötrődő, szétszaggatott sivatagok pedig látogatókat várnak — köveket vagy embereket, nekik mindegy —, hogy benépesítsék a világelfordulást, ha fel is kell robbantaniuk; hogy bebizonyítsák Istennek a lét fáradhatatlan munkálkodását. Mindaz, amit később fogunk látni Robusti legszebb vásznain, megerősít majd bennünket abbéli vélekedésünkben, hogy a festő számára az alakok marionettfigurák, a dolgok pedig pusztá díszletek, ám ugyanakkor irtózattal tiszteli a kíméletlen, nyers hatalmakat, melyek a mindenséget alakítják. És az emberek... Vajon ők mit tesznek ezalatt? Nos, e paprikajancsikat egyik erőmezőből a másikba lökdösi, hajigálják, s hol orra buknak, hol pedig az égbe szökkennek, s elszállnak füstölögve. Még az is megesis, hogy szétröbannak, mint a mélytengeri halak, vagy szétzúzzák keresztcsontjukat a mélységes padlózaton, az Édes Anyaföldön, vagy valahol egy hajtűkanyar lesekedik rájuk, és kitekeri a nyakukat. Isten segedelmével ezek a szerencsétlenségek hatvan vagy nyolcvan évig elodázhatók. Ez azt jelenti, hogy a legszerencsésebbek abban a pillanatban, mikor koponyájukkal a talajnak koppannak, hirtelen átkelnek egy hullámtarajon, amely az égbe emeli őket, és viszont: abban a pillanatban, mikor a magasságok fagyva erősen hűteni kezdi lábujjkáikat, egy váratlan keresztződés hirtelen visszatéríti az év valamely földbéli ügyosztályához, és aztán visszaszállítja őket a földre. És így tovább. Most hát milyen szerepet szánunk rokonainknak: vajon egyedül Isten bökdősi előbbre versenycsónakjaikat? Vagy talán a véletlenek?

Van-e némi alternatív mozgási lehetőségük? Vajon képesek-e ügyesen kikerülni egy halálos áramlatot úgy, hogy a kedvező pillanatban a másikkal sodortatják el magukat? Röviden: az ember hulló levél csupán vagy röppentyű: a vitorlázó-repülés lehetséges-e? De minek beszélék vitorlázórepülésről? Egy ezredéve, hogy vannak nem repülő vitorlák is, hirdette Velence dicsőségét. A velencei polgár számára a hajó az ember igazi képmása: elsősorban tehetetlenség, úszás, merülés, s aztán a tenger útjai, a víz felszínén futkározó szelek, az áramlatok. Felvonják a vitorlát, várják, kifogják a szelet, leggyakrabban kerülik az áramlatokat, de néha hasznót hűznek belőlük. Márpedig vannak jó, és vannak gyalázatos parancsnokok is. Ezt vajon a rosszindulat vagy a gondviseles dönti el? Mellőzzük a kérdést. Pillanatnyilag csak az számít, hogy György valóban nem látszik végsőkéig sarkallni paripáját, és a ló sem ad mindent bele, inkább mindketten úgy tűnnek,

mintha csupán felhasználták volna a kedvező áramlatot, azt, amely átviszi rájuk a vágta időmértékét, és a sárkányra zúdítja őket egy rosszul védett hátulsó oldalról. Csak ez látható, csupán ez: a csata bizonyos módon tengeri inkább, mintsem szárazföldi; az összeütközést csáklázás követi.

Ha elképzeljük azt a szétroppantó, végtelen erőt, melyet a szent magába szív, majd visszatérít, a tett egy új megvilágításban megint lehetségessé válik: mindent összevetve az utolsó dobantások és a végső pillanat felmutatása keveset nyomna a latban; a cselekvés az erőmező, a megkevert vonzások és taszítások választása lenne, illetve az, hogy a vakondtúrást rovátkoló erőszak mélyirtásai között ráakadjunk a helyes vágásra, arra, amely előrelendít legközelebbi célpontunk felé. Az általunk látott szent ebben a fontos pillanatban még semmit sem választott, csupán kibukkan, előnyomul egy alagútból; testtartását, karmozdulatát bizonyára az alagútba érkezésekor igazította magára. És mégis létezik a tett: egy eltökélt választás végeredményeit látjuk, amelynek célja a szárazföldi hajózás volt. A döntés, amely azért helyes, mert az úgy a szent javára fordul, a cselekvés emberi pillanata volt: a döntés elrejtőzik előlünk, egyszerűen azért, mert megelőzi a vásznon rögzített pillanatot, a dolgok pillanatát. Ha így vennénk, Tintoretto képe még távolabbi múltat nyerne, de a jövőt teljesen elveszítené. A tehetetlen dolgok jövő ideje csupán egy másik jelen idő. Egyszerűen, tanúi lennénk, hogyan változik egy ember terméskövé: rajtolásakor a szent emberként viselkedett, gyakorlati választása révén pedig szentemberként; a befutáskor már kevésbé számít, hogy a bajnok fölkel bálvány, lovagló látomás vagy holmi áldott kötőremék, mely a magasságból zuhant alá: a súly, csak az számít. Mégis, ez a halvány csillogás sem nyilatkozik meg mindenkori, és nem is mindenkinek: hogy az ember az az élőlény, aki ember volt, hogy szemünk láttára sohasem cselekszik, de a szabad tett² múltjának szükségszerű minősége — mindez csupán a kétségbeesés reménykedése. De még ez sem bizonyos, Tintoretto számára az ember nem bizonyos. Végül is az áramlatok erősen megkaparinthatták a lovagot és hátsát, s Isten ösztökélésére nagyon is jól irányzottan vethették egyenest a sárkány oldalának. Ez esetben a történetnek csak egy alanya van: Isten. Vagy a véletlen. Robusti nagyon ravasz, ő nem döntött: csak rámutat a névtelen erőre. Csak arra; a tett rejtőzködik, jobban mondva a tett az általunk nem látható, túldoldali kéz kopjaszegése vagy pedig az a fej, amely egy múltbéli pillanatban utírányt választ. Nekünk kell tehát a tettet megkeresnünk elkallódott pillanatok törmelékében: a tömeg mögött, amely rejtegeti. Egy fegyvertény kétfajta felfogása között elvileg nincs is semmilyen ellentmondás: kiválasztani a lejtőt, az utat, aztán a futam végén bemérni a döfést. Csakhogy a képen a két koncepció mégis szembe kerül egymással: mintha az elvállalt tett és a villódzó tett hirtelen egymásba rohanna; és minden összekavarodik, minden összekuszálódik a földbeli erő javára, amely fenntartja s élteit a harcost.

És ottmaradunk, benn a National Gallery festményében... Tintoretto nem a cselekvést óhajtotta lefesteni, hanem a szemrehányást szerette volna elkerülni, amiért valóban nem a cselekvést festette le; innen adódik ez a habozó keringőzés is. Robusti itt megáll, sohasem lép tovább, nem mintha nem tehetné, inkább azért, mert nem akarja tenni. Azt akartam csupán bebizonyítani, hogy a vásznon a maga teljességében előre kiagyalt szemfényvesztés: egy festő megrendelőinek a nyomására úgy tesz, mintha egy olyan nyelvet beszélné, amely nem a sajátja. Ennek végeredménye pedig a boldogtalan tétovázás s az állandó hiányérzet, amely a legcsökönyösebb jelenlét középpontjába gyökerezik. Azt mondhattánk, hogy a kép olykor felvilágol, majd ismét kialszik: ez a csillagszilánk végsőkéig hevíti az izzást, és amikor már kitaláljuk a vörösítő izzást, hirtelen újra kialszik. Erről mindenképpen meggyőződhetünk: Robusti, mint korának valamennyi művésze, abban látja hivatását, hogy csakis végtérmekeket³ szolgáltatson; úgy gondolja, hogy a *Szent György* kitesz magáért, s hogy bevégezheti képét a cselekvés bemutatása nélkül is, s így álmodozni hagy bennünket róla; ha elképelné bizonytalanságunkat, néhány ecsetvonással kétségkívül legvest befejezné a művet...

Hogyan? Robusti életművének legtöbb alkotása szabadabban vagy csak merészebben, de azt bizonyítja, hogy ez a plebejus önként helyezkedik a legradikálisabb álláspontra, hátat fordít Carpaccio hajbókoló udvaroncerkölcsének, és mélyen behatol az abszolút anyagelvűségbe. Hadd tegye, majd átváltoztatja, egybeeszt, összenyomkodja embertársait, hogy Isten ereje által csupán valami szárazozott agyagmintázattá alakuljanak. Később megint gondoltam rá Dubuffet *Szövedékeit* előtt. Egyikük se lelkesedik a végső simítás nyomaiért: őket az agyag érdekli. Robusti számára ez elsősorban tömeget jelent. De tovább kell menni, a súlyt okai révén kell megismerni: a súly a cselekvést elsőként tette kérdésessé, és a nyomás mögött felleltük az objektív idő rovátkolásait — tanulmányozzuk őket

a maguk rendjén, s majd ráébresztenek ezen erőszak iszonytató egységére; a térre. Talán akkor megjárhatjuk az utat visszafelé is, tanúi lehetünk a művész agyag-mintázásának, s így láthatjuk majd azt is, hogyan születik meg az anyag feltüremkedő bugyraiból Robusti embere. De egyetlen útszakaszt sem szabad átugranunk, nehogy vakon haladjunk el Tintoretto materialista hite és humanizmusa mellett.

JEGYZETEK

1. A bájos menekülőtől a katonáig újra egy körmeneti rend vázlata sejlik fel a képen. A körmenetbe tartozik a holttest is: nem mozog, de a többiek tulajdonképpeni mozdulatlanágát ábrázolja, a nyugalom és a mozgás egyenértékűségét. Ez természetesen fordított körmenet, amit már sorfalról sorfalra leírtunk, mert a legközelebbi sort mindig kizárta az őt megelőző sor.
2. Gondolom, érthető, hogy legköznapiabb értelmében használok a szót, abban, amelyik nem zár ki még egy pontos meghatározottságot sem. A szabad — itt egyszerűen azt jelenti, aminek az állásfoglalásait, bármilyen legyen is a vallott materializmus szigorúsága, nem teljesen a faj pusztá természeti stá-tusa irányítja.
3. Ami nem azt jelenti, hogy aprólékos gonddal kidolgozottak.

Kovács András Ferenc fordítása

LÁSZLÓFFY CSABA

SZÓKRATÉSZ

Annyi

gyermekkortól adagolt

keserű orvosság után

kinek jutna eszébe mérget (is) bevenni?

szerencsére nemcsak az ízlésünk

de a bátorságérzet-hiányunk a hiábavaló-

áldozat- és a minden-visszajára-fordíthatóság-

érzetünk etc. is kifinomult

AKKOR HÁT KINEK JUTNA ESZÉBE ... etc.

(a második etc. törölve

egyáltalán minek a kérdés?)

Miért írtam a Sophie választását?

Beszélgetés William Styronnal

Amikor — 1974-ben, vagyis éppen hét évvel amerikai megjelenése után — Horizont sorozatában a Kriterion kiadta a Nat Turner vallomásait, az 1925-ben Virginia államban született William Styron nevét már nemzetközi hírnév övezte. Nem indokolatlanul. Hanem azt az állítást, amely 1951-ben első regénye, a Feküdj le sötétben megjelenésekor a fiatal író helyét Dosztojevszkij és Faulkner mellett jelölte ki, a besorolások viszonylagossága dolgában évezredekkel tapasztaltabb, s ezért óvatosabb, európai ízlés máig is inkább rámenős amerikai reklámszövegeként olvassa, mint vitára érdemes értékkitéletként.

Michel Braudeau, aki a Connecticut állambeli Roxburyban fekvő öt hektárnyi farmján kereste fel az írókat, hogy elbeszélgessen vele abból az alkalomból, hogy legújabb regénye, a Sophie választása, miután negyven hétig első helyen szerepelt a The New York Times 1979-es könyvsiker-listáján, franciául is megjelent, jellegzetesen európai kérdésekkel megy elébe Styron tipikusan amerikai válasznak. Hadd idézzünk az interjú vezető sorokból: „A regény háttérében Auschwitz bontakozik ki a maga áldozataival, de itt nem pusztán a konkrét Auschwitzról van szó, hanem a felképesség absztraháltról is, a XX. század méretű Rosszról: az Auschwitz-jelenségről.

Egy amerikai számára merész vállalkozás. [...] A nem-európainak itt csak lényegeset, csak maradandót és csak őszintén lehet és szabad szólnia. Azt a többletet, amit a földrajzi kívülállás lehetővé tesz, az erkölcsi felelősség és az egyetemes elkötelezettség kötelezően kimondandóvá teszi. Ezért [...] tűnik olykor szokatlannak és furcsának az, ahogyan Styron látja és értékeli az európai lelkiismeretnek ezt a bűntudat-forrását.“

Sz. J.

L'Express: Miért telepedett le Roxburyben?

W. Styron: Mert olyan városban élni, mint New York, összeegyeztethetetlen a nyugalomigényemmel.

— Szerzői jövedelme megengedi, hogy függetlenül éljen?

— Nos, nem állok rosszul anyagilag.

— Nem közül túl gyakran...

— De amit közlök, az rendszerint „bejön“. A Sophie választása közel kétmillió példányban kelt el, beleértve az olcsó kiadást is. Ilyenkor sok pénz befolyik, tehát az adó is nagy, de az ötévi munka eredménye így is 700 000 dollár. Egy jó orvos keres ennyit.

— Milyen szerepe van az önéletrajznak a Sophie választásában és magában Stingo alakjában?

— Stingo nem csupán képzeletem szüleménye. Akárcsak ő, én is lektorként dolgoztam néhány hónapig a Mac Graw Hill kiadónál. Középszerű és unalmas munka volt, nagyon felszínes emberek között. Én is elutasítottam Thor Heyerdahl Kon-Tikijének a kéziratát, amelyből aztán híres bestseller lett, és — mint őt — engem is elbocsátottak hanyagság miatt. [...] Elbocsátásom másik oka az volt, hogy szappanbuborékot fújtam a folyosón. Mint Stingo, egészen fiatalon, én is szerelmes voltam egy bizonyos Mariába, aki jóval később nagyon furcsa módon lett öngyilkos; kocsival egy rakpartról a tengerbe vetette magát. Anyám halálának a jelenete pedig pontosan olyan, mint ahogy az én bűntudatom örzi.

— Stingo-hoz hasonlóan ön is örökölt úkapjától egy rabszolga árának megfelelő pénzüsszeget?

— Nem, ez kitalálás. A rabszolgaság vonatkozásában a legcsekélyebb bűntudatom sincs.

— Hát a családjának?

— A családomnak voltak rabszolgái. De nem hiszem, hogy a bűntudat öröklődhetik. Van azért valami, ami különösen figyelmes és érzékenyvé tesz e téma iránt: dédapámnak voltak rabszolgái, és fennmaradt a birtokában levő emberek névlajstroma. Gyakran bibliai nevek hosszú sora, ilyenek, mint Rúben, Jákob.

— Mennyi ideig tartott ez?

— Körülbelül 1860-ig, a polgárháború kirobbanásáig. Emlékszem, nagyanyámnak volt két kis rabszolgája — Lucilla és Lucinda —, akiket nagyon szeretett, és akiknek harisnyát kötött. És állandóan hallottam nagyszüleimet beszélni a Brunswick fiúkról, két fiatal rabszolgáról, akiket Brunswickba, a pisztáciaerdőkbe küldtek tavasszal, amikor megindul a fák nedvkeringése. Öt-hat hónap múlva tértek vissza Nyugat-Karolinába, abba a kis faluba, ahol apám és nagyapám születtek. A Brunswick fiúk hazatérése mindig nagy ünnep volt. Gyakoriak voltak az olyan esetek, mint amilyenekről a regényemben beszámolok; halálra kínzott négerrek, akiket azért ítéltek el, mert szemérmetlenül néztek egy fehér asszonyra. 1936-ban az Egyesült Államokban 150 embert lincseltek meg, és Délen, Alabama államban az áldozatok 90%-a néger volt. Mindez az ötvenes évekig tartott, a polgárjogokért folytatott küzdelem előestéjéig.

— *Regényében többször utal azokra a kellemetlenségekre, amelyeket a Nat Turner vallomásai zúdított önmre, az a regény, amelyben első személyben mesél el egy néger rabszolgázását 1831-ből.*

— A könyv 1967-ben jelent meg, és megemlíteném, hogy ez az idő volt a néger forradalom leghevesebb korszaka. Olyan városok, mint Detroit, Newark, Los Angeles, lángba borultak. Természetesen kitámadtak, azt mondták, kiforgatom a történelmet. A négerrek rasszistának neveztek.

— *James Baldwin kivételével.*

— Na igen, James Baldwin és még néhányan védelmemre keltek. De megjelent egy könyv: *10 néger író válaszol William Styronnak*. Ez volt az első eset ebben az országban, hogy egy teljes könyvet szántak egy másik könyv, egy regény szétszedésére. Anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznák: rasszistának nyilvánították. Ennyi az egész.

— *Védekezett?*

— Nem. Könyvem helytállt magáért. Történészek védtek meg. Olyan marxista kelt védelmemre, mint Eugene Genovese, aki kétségtelenül Dél legjobb történésze. A *New York Review of Books*-ban minden vádat megcáfolt. Ami engem illet, tiszta volt a lelkiismeretem.

— *Mi készítette arra, hogy megírja Sophie választását, amely szintén nem könnyű olvasmány?*

— Több minden. Először is egy könyv, amelyet a háború után olvastam: az Auschwitzot túlélő magyar orvosnő, Lengyel Olga *Five Chimneys* (Öt kémény) című regénye. Az orvosnő elmeséli, hogyan engedte, tudatlanságból, gázkamrába vezetni gyermekeit. Ha idősebbeknek mondja őket: amíg dolgozni tudnak, életben maradhattak volna. Azután egy cseh asszony története, akitől azt követelték a náciak — amit Sophie-től —, hogy döntsön, melyik gyerekét öljék meg.

A negyvenes évek végén Brooklyn Flatbush negyedének egyik albérletébe költöztem, ugyanabba a bérházba, amelyik regényem színhelye. Ez nem New York, hanem olyan, mint Neuilly, amolyan Sehøsem. Egy szép reggelen a küszöbön találkoztam egy szőke, nálam idősebb, de még mindig fiatal nővel. Törte az angolt. Karján tetovált szám volt. Sétáltunk egy párszor. Auschwitzból jött, és szerelmes volt egy fickóba, akivel együtt élt a felső lakásban (róla mintáztam Nathant). Valóban elbűvölő figura volt, és teljesen naív. Egyszer a nő estélyt rendezett, engem is meghívott. Emlékszem, milyen szépek találtak, amikor felmentem hozzájuk. Pulykával, sonkával, kolbásszal, fagylalttal — minden elképzelhető jóval megrakott asztalnál ült. Mindez olyan pompás volt. Én pedig tudtam, hogy Auschwitzból jött... Ennyire emlékszem.

— *Még mindig messze vagyunk a könyvtől...*

— Mindjárt rátérek. 1977-ben már két és fél éve a *The Way of the Warrior* című, tengerészekről szóló könyvemben dolgoztam, amikor belemásztam a *Sophie választásába*. Egy reggel — hihetetlen, de így történt — ragyogó napra ébredtem. Szép idő volt, jól aludtam, és álmomban viszontláttam Sophie-t, tetoválásával a brooklyni penzióban. Azt mondtam magamban: „Hagyd a fenébe a tengerészeket, ő a te regényed. Elmeséled mindazt, amit ez a lány átél, a rákényszerített választást, és egy fiatal, ismeretlen New York-i író életével kezded.” Öt éve foglalkoztatott a téma. Mégis furcsa elhatározás volt abbahagyni egy regényt a másikkért. Pókerhúzás volt, nemde? Egyszer: Sophie rám erőltette magát.

— *A brooklyni Sophie írt önmek a regény megjelenése után?*

— Nem. Nem adott életjeit magáról. De kaptam egy elképesztő levelet, amelyben a levélíró a következőkről értesít: „Úgy tűnik, hogy ön egy olyan lányról írt, akivel én 1949-ben ismerkedtem meg.” Ez nagyszerű volt: én is 49-ben ismertem meg az igazi Sophie-t, és nem 47-ben, ahogyan a regényemben írtam. Ezért gondoltam, hogy az az ember igazat írt. A levélben még ez állt: „Az a lány a Caton Avenue egyik lakosztályában élt.” Röviden: én csak egyszer és futólag emlitem ezt

az utcát a könyv végén, anélkül hogy fontosságot tulajdonítanék neki. Biztos vagyok benne, hogy ez az ember nem találhatta ki csak úgy. A levélíró így folytatta: „Ismertem ezt a lányt, és együtt jártunk a Jones Beach-i strandra, úgy ahogy ön jelzi.“ Azt hittem, megbolondulok ettől az őszinte, becsületes levélről, amely egy másik hihetetlen részletet is megadott: „Fürdés után nem találtam a parkolóban a bérelt kocsit. Dühös lettem. Nem volt elég pénzem, hogy hazavigyem. Egy hétig nem hívtam többé, s egy napon ő telefonált. Könnyezett a barátja miatt, és a következőket mondta: »Képzeld, mit tett velem, kinyiffantotta a macskát!« Éppen olyan dolog, amire Nathan képes lehetett. És ez a fickó azt kérde tőlem, vajon nem ezt az elferdülést mintáztam-e meg...”

— És az igazi Sophie...

— Természetesen Sophie-nak hívták. És sohasem irt. Talán meghalt vagy eltűnt... Vagy nem olvas regényeket? — Amikor megismertem, Dos Passos *Manhattani kalauzába* volt elmerülve. Két év alatt a könyvem elterjedt. Olvashatta volna. Nem tudom...

— *A regény Sophie-ja tehát lengyel, keresztény, látszólag liberális polgári környezetben nőtt fel. Hogy jut el mégis a szenvedélyes zsidógyűlöletig?*

— Nem gyűlöli őket. Legalábbis kezdetben nem. És nem hiszem, hogy igazán antiszemita lenne. Néha meg kell játszania, mert az auschwitzzi láger parancsnokának, Hössnek a házában dolgozik. Tudom, szerep és valóság kétarcú. Antiszemita kirobbanásai is vannak Nathan ellen, amikor az visszautasítja. Mindenesetre, nem volt szándékomban tisztára mosni. Figyelembe kell vennünk környezetét, apja és, mondjuk meg őszintén, a korabeli Lengyelország antiszemitizmusát. Ilyen környezetben senki sem lehet teljesen mentes az antiszemitizmustól, éppúgy nem, ahogy nem képzelhetünk el a színes bőrűek ellen irányuló rasszizmustól mentesnek egy délit. Ha regényemnek üzenetet kell hordoznia — amiben nem vagyok egészen biztos —, ez azt jelenti, hogy az olyan antiszemitizmus, mint amilyen megfertőzte egész Európát, végül bárkit áldozatává tehetett, még olyanokat is, akik, mint Sophie, nem voltak zsidók.

— És Nathan? Ön előbb megrajzolja egy fiatal, tehetséges, elbűvölő zsidó intellektüel alakját, s azután megtudjuk róla, hogy narkós, hogy örült. Vajon ez nem túl kényelmes és homályos magyarázat a viselkedésére?

— Bemutathattam volna úgy is, mint egy csodálatos, megértő valakit. Bizonyos mértékben ilyen is... Érzékeny, nagylelkű, szellemes ember. Ha nem így lett volna, Sophie nem szeret bele. De ha csak ennyi lett volna, egy csodálatos ember, vagy ha gyerekük lett volna... Hát akkor — egész egyszerűen — nem írhattam volna meg a regényemet...

— *De vajon azzal, hogy bolondot csinált belőle, nem hamisította meg a pszichológiáját?*

— Azt akartam, hogy Sophie végzete, utolsó hóhéra legyen. Sophie bukásának folyamata Auschwitzban kezdődik, és Nathan fejezi be Brooklynban.

— *Mi a véleménye arról a kijelentéséről, hogy „Mint zsidó, szorongás és szenvedés dolgában szaktekintélynek tartom magam“?*

— Nathan ezt egy különösen rosszkedvű pillanatában jelenti ki. Általában sokkal ironikusabb, semhogy így beszéljen. Azt mondhatnók, hogy ebben a jelenetben túlságosan közlékeny. Meg azt is akartam hangsúlyozni — s remélem nem tűnik a kelleténél élesebbnek —, hogy mi az Egyesült Államokban gyakorlatilag zsidó környezetben élünk. Feleségem zsidó, barátaim zsidók, s az egész amerikai kultúra kezd — igen érdekes módon — zsidóvá válni, amit még nem sikerült kellőképpen elemezni. [...] Könyvemmel azt szeretném hangsúlyozni, hogy bár messzemenően a zsidók voltak a legnagyobb számban a holokausztum áldozatai, más népek is áldozatok voltak: örmények, cigányok, lengyelek. Ezt nem tudomásul venni — még ha a zsidók szenvedtek is a legtöbbet — azt jelentené, hogy kisebbitjük a náciok gaztettét, alábecsülve annak tényleges dimenzióit.

— *Ezért csinált Sophie-ból keresztényt?*

— Pontosan, mert ha a zsidó, akkor csak egy áldozattal több, és nem lett volna regény belőle. Mindenképpen kereszténynek kellett lennie.

[...]

— *Mivel magyarázza a regény címét (Sophie válasza)? Csak egyetlen választási lehetősége volt?*

— Természetesen több. Hazudozásai, majd vallomásai felfedik drámájának, fejlődésének szakaszait, gatzetteinek lépcsőfokait. Minden szinten egy választási lehetőség a nációkkal vagy ellenük, az antiszemitákkal vagy ellenük; ellenállni vagy sem. És végül: élni vagy meghalni. Anélkül, hogy megfelelkezni a rákényszerített választásról: csak egyik gyermekét mentheti meg. Ahogy Hannah Arendt írta az *Eichmann Jeruzsálemben* című könyvében: ilyen helyzetben a náciok az

embert saját gyermekeik hóhérvá teszik, s ez kétségkívül a rossznak a legutolsó formája, a legrosszabb, amit csak elképzelhetünk.

— *Kétfajta Rosszat különböztet meg...*

— Pontosabban: én elvetem a Rossz szenvedélyes, melodramatikus, romantikus képét. Ahogy Simone Weil írta: „Míg a valóságos Rossz sötét, egyhangú, nesz-telen, unalmas, addig a képelt Rossz romantikus és változatos.” A náci Rossz ocsmány és unalmas. Hogy megérthessük a Rossz igazi természetét, közönségességét, banalitását, mindenkinek el kellene olvasnia — beleértve az iskolás gyerekeket — Rudolf Hössnek, Auschwitz parancsnokának a felakasztása előtti hónapokban írt vallomásait, és úgy olvasni, mint Salinger *Zabhegyezőjét*. Azt is állítom, tévedünk, ha azt hisszük, hogy csak katonák képesek arra a Rosszra, amelyet mi felajzónak, agresszívnek, kéjesnek tüntetünk föl. Az igazi, az auschwitzi Rossz elsősorban civilek műve volt. Az auschwitzi SS-ek az egész német társadalmat képviselték: orvosok, asztalosok, postások voltak. Heinrich Himmler baromfitenyésztő volt.

— *A Rossz itteni tárgyalásában George Steinert idézi; közel érzi magához?*

— Igen, Steiner a *Nyelvezet és hallgatás* egyik részében — a *Post-scriptum*-ban igen frappáns megjegyzést tesz az idő fogalmáról. Abból indul ki, hogy miközben Treblinkában emberek sokaságát végezték ki, New Yorkban mások aludtak, szeretkeztek, moziba mentek. Steiner számára — és számomra is — van ebben valami érthetetlen, felfoghatatlan. Az olyan természetű Rossz, amilyen Auschwitzban tombolt, csak egy más időskálán létezhetett. Mint a térben a fekete lyukak. Persze ez csak amolyan elképzelés, egy a lehetetlen kérdésre adható válaszok közül...

— *Más SS-tisztek mellett színre lépteti dr. Jemand von Niemandot is, aki arra kényszeríti Sophie-t, hogy válasszon fia és lánya között. Egyszerre emberibb és szörnnyetegebb a többinél.*

— Ez az ember még megőrizte a Rossz mellett a Jó érzését. Valószínűleg hívő múltja miatt. Orvosi tanulmányai elvégzése előtt egyházi pályára készült lépni. Ezt a gondolatot tulajdonképpen Walker Percy-től vettem át, aki filozofikusabb író, mint én: létrehozni Istent egy olyan világban, melyet ő elhagyott, az elképzelhető legrettenetesebb bűn. De vajon kijelenteni azt, hogy igenis képesek vagyunk erre, nem éppolyan pozitív tett Istent előtt, mint egy felsőbbrendű cselekedet, mondjuk Albert Schweitzer műve?

— *A náci, úgy ahogy ön leírja őket, nem teljes mértékben ateisták...*

— Ez így is van. Nagy részüknek volt valamilyen homályos istenképzete, ki tudja, talán az állatok is hisznek. Lehet, hogy éppen ez a primer ösztönük. [...]

— [...] azt mondanám, hogy a nácioknak Krisztus nemléte adott lehetőséget arra, hogy bármilyen bűntettet elkövessenek.

— *Támadta-e a zsidó közösség a Sophie választásának megjelenése után úgy, mint tizenkét évvel korábban a Nat Turner vallomásaiért a négerék?*

— Nagy örömmre: nem. Pedig számítottam rá.

— *Auschwitzot a nyugati rabszolgatartó társadalom utolsó állomásának tekintik. Melyik társadalom ez tulajdonképpen?*

— Lényegében egyik sem. Auschwitz semmihez sem hasonlítható. Az amerikai Dél rabszolgáságának még a legsötétebb korszakában sem volt meg ez az abszolút racionális oldala. A legkevésbé lelkiismeretes rabszolgatartók is figyelembe vették, hogy a rabszolga munkaerő, érték. Délen a rabszolgát gyakran valódi emberi tisztelettel kezelték. A XVIII. században, az Antillákon voltak olyan európai rabszolgatartók, akik tömegesen pusztulni hagyták rabszolgáikat. De ez kivétel. Ami Auschwitz óta új — Richard Rubinstein találó észrevétele —, az „az emberi élet abszolút fölöslegességének” fogalma, ami a tömegpusztításra jogosít fel.

— *Hogyan gyűjtötte össze az Auschwitzra vonatkozó dokumentumanyagot? Meginterjúvolta a túlélőket?*

— Nem. Lemondtam a találkozásokról, és inkább az intuíciónra bíztam magam.

— *[...] Meglátogatta a látogatót?*

— Igen. Elmentem oda. Amint elkezdtem írni a könyvet, kényszerítő szükségét éreztem, hogy meglátogassam. És sokat olvastam...

— *Ez a látogatás erősen hathatott önre...*

— Igen, mert a bizonyítékok mindent hitelesítettek... Egy hosszú napot töltöttem ott. Rettenetes látogatás volt; messze túl azon, ami egyáltalán felfogható. Még több nappal később, a repülőgépen is, amely Varsóból Bécsbe vitt, érzelmileg sokkolt állapotban voltam. Mintha kómába estem volna. Megértettem, mennyire szükséges volt ez az utazás...

— *Hogyan szánta rá magát, mindenképpen ellenére, hogy ilyen témáról írjon?*

— Valószínűleg a Malraux mondata sarkallt, melyet mottóul választottam.

Carlos Fuentes barátom hívta föl a figyelmemet erre a Lazaréból vett mondatra: „Keresem a léleknek azt a metszéspontját, ahol az abszolút Rossz szembesül a testvériséggel.“ Úgy tűnt, hogy ha megtalálom ezt a pontot, ezt a pillanatot, megpróbálhatnám — amíg még bennem van — felgöngyöltetni a XX. század történetét élő ember egyik legnagyobb titkát...

— *Miért irt csak öt könyvet 30 év alatt?*

— Keveset és lassan írok, mint mesterem, Flaubert. Sosem írok három-négy oldalnál többet naponta. Szeretnék gyorsabban haladni, de ismeri Faulkner meghatározását: regényt írni annyit jelent, mint beleélni magad annak a félkezű ácsnak a helyzetébe, aki minden erejét latba veti, hogy nagy szélvész közepette megépítsen egy tyúkretrecet. Mindenki így van vele...

— *A Sophie választása egy jellegzetes nagy „európai regény“.*

— Ezt már mondták nekem. Kivéve az oroszokat, akik miután megismerték a könyvet, azt írták róla: „Igazi orosz regény!“

— *Lefordítják a Szovjetunióban?*

— Igen. Az orosz fordítóm csodálatos nő. [...] kitűnően fordít. Azt mondta [...], hogy ez a regény a legnagyobb amerikai könyvsiker lesz a szovjet irodalom történetében. [...] Három órát töltöttünk együtt, és nagyon alaposan megrosztáltuk az általa túl merésznek tartott szerelmi jeleneteket. Ismételte: „Népünk nagyon emberien, természetesen viselkedik, akárcsak az ön népe... De... — Ezt tiltja a törvény.“

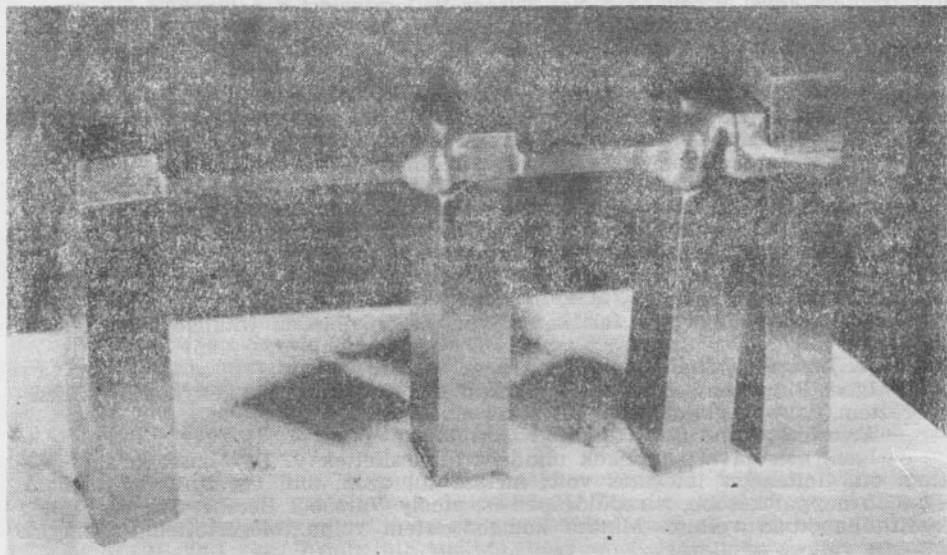
— *A Sophie választása után mit szándékszik írni?*

— Ujrakezdem most a tengerészetről szóló regényemet. Századunk amerikai imperializmusáról és a bűnösségről fog szólni. Ez sem mellékes kérdés. Viszont rövid lesz.

— *Úgy tűnik, mintha ön — Sartre-ral ellentétben — hinne az irodalom szerepében.*

— Sartre tévedett. Számomra, ha az irodalom gyökeresen nem is változtathatja meg a világot, de valósággal beivódik az emberi tudat mélyébe. Emberek milliói olvasnak, és én azt hiszem, hogy a könyv képes hatni a lelkiismeretükre. Íróként nincs más céloom. És a levelek, amiket kapok, eléggé meggyőznek arról, hogy ezt elértem.

Bartha Éva fordítása

Rob Enderbos: Sikok

Fekete irodalom

Minden gyarmatosított nép tudja, hogy a gyarmatosítók első gondja az ideológia — hogyan lehet a gyarmatosító erő ideológiáját a gyarmatosított népre ráerősíteni. S az első megoldás: el kell vonni a figyelmet a kérdéses nép kulturális értékeiről, s a gyarmatosító hatalom kultúrájának felsőbbrendűségét kell hirdetni.

(S. E. OGUDE)

(Előrejelzés, nagy vonalakban) A cím, illetve a mögéje sorakozó tények — egy kontinens irodalmáról lévén szó — elmélyült, részletes tanulmányt igényelnének, ha nem éppen könyvterjedelmű fejtegetést. De a tárgykör súlyához méltatlan terjedelmet legalább az értékelő szempontoknak, a gondolati elmélyültségnek kell valamelyest ellensúlyoznia.

A fekete kontinens irodalma: nem kikristályosodott szerkezet, nem kialakult, elméleti kategóriákba már beillesztett, tudományos ismérvekkel körülhatárolt rendszer. A hazai átlagolvasó számára meghatározatlanul tág és bizonyára homályos fogalom. Ennek magyarzata kézenfekvő: a XIX., sőt talán a XX. századig az afrikai népek folklórjára korlátozódott, s mert nem az írásbeliség, hanem az élő szó volt a továbbélője, szinte teljességgel ismeretlen volt (és ma is az) a kontinensen kívül élő emberek, népek számára. Mindazok, akik külső szemlélőként látták, ismerték Afrikát, csak földrajzáról hallottak, hallhattak, illetve a második világháborút követő évtizedekben már az alapvető történelmi, politikai és gazdasági változásokról is; kulturális téren csak a legutóbbi évtizedekben kezdett ez a világrész bemutatkozni nemzetközileg. A nagyméretű lemaradás oka a társadalmi, történelmi fejlődés nagyon lassú menete, elmaradottsága a világ nagy kultúrnemzeteihez képest.

A legtöbb afrikai alkotó nem otthon vált először ismertté, hanem a hagyományos értelemben vett „művelt világban“, Európában vagy az amerikai kontinensen, ahova tanulmányai vezették, vagy ahova a két-háromszáz éves történelmi múlt sodorta. Jelentkezésük a negyvenes-ötvenes évektől vált világszerte érzékelhetővé, ekkor jutott el a világ tudatáig, hogy az afrikai népek irodalma kialakulóban van.

Erről a belső ellentmondásokkal vívódó, de már értékeket is felmutató s fordítások révén is hovatovább hozzáférhető irodalomról és belső gondjairól közölt összeállítást a világirodalmi kitekintésű amerikai folyóirat, a negyedévenként megjelenő *World Literature Today* 1981-es téli számában (*A Literary Quarterly of the University of Oklahoma*. Winter 1981. 21—47.). Maguk a szerzők — habár nem mind hazájukban élnek — saját nemzetük íróiról szólnak, azok műveit értékelik. Mindez számunkra jelzés, hogy a fekete világrész már nemcsak művekkel, de műbirálattal, kultúrája elméleti vonatkozásait kutató-elemző írásokkal is jelentkezik a nyilvánosság előtt.

(Társadalmi háttér, történelmi múlt) „Bármilyen ideológiai álláspontot választ az afrikai író, nem tagadhatja le, hogy a modern afrikai irodalom gyökerei az afrikai földrészen kívül keresendők“ — állapítja meg tanulmányának bevezetőjében S. E. Oguide, majd tényekkel igazolja állítását. A történelmi múltat idézi, a gyarmatosítás korának idejét, a rabszolgaságot. A középkor nagyhatalmai, újabb területek és munkaerő után kutatva, kereskedelmüket szinte egészében a rabszolgaságra alapozták, s mert gyarmatbirodalmuk is attól függött, mindent elkövettek, hogy a leigázott népeket minél inkább emlékeztessék hatalmuk súlyára.

A gazdasági és társadalmi elnyomatás teljes sikerét biztosítandó, nem elégedtek meg a gyakorlati élet terén elért eredményekkel, minden igyekezetükkel azon voltak, hogy egészében szétrombolják az afrikai társadalom alapját szellemi és kulturális téren is. S a legalkalmasabb eszköznek az ideológia bizonyult. Az Afrikában élő európaiak átalakították mind az otthon, mind a diaszpórákban élő afrikaiak gondolati és érzelmi világát, lehetetlenné téve ezáltal belső fejlődésű értékeik megnyilatkozását. Az Amerikában élő rabszolgák számára sem mutatkozott más lehetőség a megnyilvánulásra. A külső kényszert hatásonként egészen ki a keresztény tanítás, amelyet az ideológia megint a maga hasznára fordított: az egyetemen ígerte a sajátos ellenében, vagyis közvetve bár, de megfosztotta az etnikumot önállósá, maga teremtette kultúrájától. A jövő tehát — ebben a koncepcióban — mindenképpen a „fehér“ jövő a feketék számára is, aminek felismerése társadalmi ellentétkehez vezetett — s vezet századunkban is.

Már a XVIII. századtól kezdődően megfigyelhető, hogy az irodalmi alkotások „nem mozgatják meg a képzeletet“ (Th. Jefferson), ugyanis ezek európai érdelemmel és értelemmel íródtak, az átvett, nem pedig a hagyományos kultúra elemeivel telítetten. Olyan változást, ami a haladást szolgálta volna, a következő száz év sem hozott. A szerző meglehetősen éles megfogalmazásában: „A helyzet az, hogy bizonyos értelemben minden fekete író száműzött, s évszázadokon át megosztja afrikai társaival e gátlásos állapot minden frusztrációját.“ Ami pedig még ennél is veszélyesebb jelenség, az a vallásos, illetve a liberális ideológia terméke: maguk az elnyomottak fogadták el helyzetüket, s az uralmon levők érdekeit szolgálták ki, amikor nem a felszabadulásra törekedtek a rabszolgaság alól, hanem megelégedtek azzal, hogy a rabszolgasorsot a gyarmati helyzettel cserélik fel, sőt harcoltak annak eléréseért. A külső hatás tehát betetőződött, a függő néptömeg azonosult az elnyomó ideológiával, annak érdekeit szolgálta ki öntudatlanul. E történelmi meghatározottságok ismeretében nem lephet meg a szerző következtetése, hogy minden afrikai írásmű vallomás arról, mennyire az európai hatások uralják a feketék képzeletét.

(Szembeszegülő nézetek) A jelen irodalmában természetes az irásbeliség, a műköltészet előretörése. A megelőző állapothoz képest azonban óriási a változás: a szóban tovább terjedő népköltéssel ellentétes irányú. Az előbbi egy közöség hozta létre, csiszolta évszázadokon át, magáénak tudta-vallotta közösségi szinten — ez utóbbi, mert az alkotóhoz kötődik csupán, már többféle megítélés alá esik. Ogude megállapítását, hogy tudniillik az afrikai irodalom gyökerei a kontinensen kívül keresendők, egy másik tanulmányíró, I. Okpewho azzal egészíti ki a jelen vonatkozásában, hogy több alkotó nem anyanyelvén ír, azaz eleve kívül reked a hagyományokon.

E jelenlegi helyzet még azokat a tanulmányírókat is megosztja, akik a múlt vonatkozásában s az okok rendszerének föltárásában annyira egyező véleményen voltak. Maga a vita jelentkezése az elméletben, a bírálatban jelzi, hogy az afrikai kultúrában belső tagolódás ment végbe: az irodalom bíráló szemmel kezdi figyelni önmagát. A konfrontáció két pólusa az afrikai hagyomány, illetve az európai kultúra. A megválaszolandó kérdés: a megváltoztathatatlan múltból az ambivalens jelenen át — hogyan tovább? S. E. Ogude elutasítja az európai művelődési hatásokat, s mindenre ellenérzéssel tekint, ami nem belső fejlődés eredménye. I. Okpewho már liberálisabb; az átvett s megtartott értékek keveredésének arányát követi figyelemmel. A hatart a túlzott átvételtől való tartózkodás húzatja meg vele. De tisztán látja a teljes önállóságra való törekvés hiábavalóságát.

A harmadik álláspont: az afrikai hagyományoktól való elszakadást tartja erénynek, s az európai kulturális értékek oldaláról közelít tárgyahoz (ezt teszi M. Nkondo a dél-afrikai Dennis Brutus költészetéről szóló tanulmányában); mint külső megközelítésű tanulmánytípus, ez számunkra érdektelen.

A kritikusok érveik felsorolásakor jelentős személyiségekre hivatkoznak. Erdemes idézni T. S. Eliot gondolatát, mert alapvető tételt fogalmaz meg: „Mindenn népet és minden fajt saját alkotói és egyben saját kritikai észjárása jellemez.“ E sajátos észjárás körülhatárolásának igyekezetében az afrikai irodalom kiemelkedő alakja, Wole Soyinka műveinek megítélésében mutatkozik a legtöbb ellentét. Míg a világ afrikai íróinak tudja, „odahaza“ az egyik kritikus tábora, „idegen“nek tartja. A másik oldalról viszont — irodalmi munkásságának külső vonatkozásait idézve — I. Okpewho épp a kulturális elemek ötvözését, az idegen műveltség Afrikához közelítését, áthasonítását értékeli, és Soyinka egyik tanulmányának ismertetésére is kitér. A *Fourth Stage* (Negyedik Szinpad) egyaránt utal Shakespeare-re, a kortárs világ művelődésére és Afrikára; a költő és a drámairól kifejti, hogy az afrikai hagyományok kizárják az európaiakat. A természeti és a természetfölötti egybeolvadása és szinkretizmusa sajátos vonás, ami más kultúrákban elkülönülten jelentkezik; ugyanígy ütközik az erkölcsi felfogás is az európaival. Ezért sürgeti az idegen elemek kizárását, mert azok megszüntetik a sajátos vonások egységét. A két világnézet, a két eltérő kultúra elemeinek az elkülönítéséért emel szót az a Soyinka, akit Ogude „a túlsó oldal“-hoz tartozónak nevezett.

(Végszó, felsőbbrendűségről és egyenlőségről) Visszatérve a kiegyenlítő, arányító álláspontra, elkerülhetetlen I. Okpewho egyik végkövetkeztetésének idézése. Az irodalomról szólva, azt írja, hogy az afrikai örökség magáért beszél — megtűri, hogy idegen mítosz vagy eszme ötvöződjék a lényegében afrikaival, ha ezáltal új művészet jöhet létre. Az ötvöződés feltétele azonban a sajátosan afrikai értékek létezése. Okpewho szavaival: az afrikai értékek — ha jelen vannak — önmagukban felmutathatók, és bármilyen idegennel egyenértékűként vehetők össze. A hatalmi kultúrák felsőbbrendűségének hirdetése — mondhatjuk a szerzővel — messzemenően sovinizmusra vall.

HÚSVÉTI SÉTA

Négy hete ismertem meg a faluban.
 Az ajtónak dőlt, fapapucs a lábán,
 időnként tincset fúj el homlokából,
 s elrévedve a papirgirlandokra bámult,
 melyek a szokdelő párok fölött lebegtek.
 A fűvőzene csapnivaló volt.
 Vállát ellökte az ajtófélfától,
 kabátját összehúzta magán, és kiment.
 Azt kértem tőle, láthatnánk-e egymást.
 Rám nézett, s így szólt: húsvét másodnapján,
 az első légópincénél kilenckor.
 Majd kezét adott, és tovaszaladt.
 Némán haladtunk erdei fenyők között.
 Az erdő ázott, száraz helyeken
 minden feltúrva vaddisznóagyartól.
 A szürke fűzek lógó ágai
 nagy csibesárga barkákkal beszórtan.
 A napfény üde, meleg rombuszokban
 hullott barkára és nedves mohára.
 Tizenkilenc voltam már, ő tizennyolc.
 Én sovány, róthajú, ő dundi s fekete.
 Rajtam rongyos, ázott vászoncipő,
 festett khakinadrág, kopott kabát
 s egy wehrmachtszürke hosszú sál.
 Rajta fekete fapapucs, gyapjúharisnya
 s egy bő szoknya, takaróból kiszabva,
 egy fehér tornaing, egy szűk kabát
 gombok nélkül, fenn a kezével fogta össze.
 Pocsolyák fölött átugrálva csokolóztunk,
 beszélgettünk fűvőzsenéről és evésről,
 barkát tépdüstünk és orrunkat befestettük
 a himporával, s tisztára csókoltuk ismét.
 Egy tölgyfatönkre ültünk megpihenni,
 s azt mondtuk, igazán szeretjük egymást.
 Neki mindegy volt, hogy nem tudtuk,
 hány óra is lehet. Mert nem volt éhes.
 Üres krumplileves készült ebédre,
 megfőzte már egy nappal azelőtt.
 Csak ötkor indult vonatom. Továbbhaladtunk
 és egy száraz földdarabkát kerestünk.
 A vízzel elárasztott mező szélén
 kiégett hadiszállító kocsit hevert.
 Leültünk az egyik páncéllemezre,
 és szürke sálamat tettük magunk alá.
 Ekkor eltűnt a nap, s zuhogni kezdett.
 Ázottan és szomorúan szaladtunk vissza.
 Apja már várta a barakkajtó előtt.
 Nem volt szabad engem meglátnia, elváltunk,
 s nem kérdeztük, mikor találkozunk megint.
 Álltam az erdőben, az apja szitkozódott,
 ő elhaladt mellette, s belépett az ajtón.
 Nem tudom a nevét. Többé sohase láttam.
 De az erdő, a barkák s az eső
 emlékezetemben még visszatérnek.

RITOÓK JÁNOS fordítása

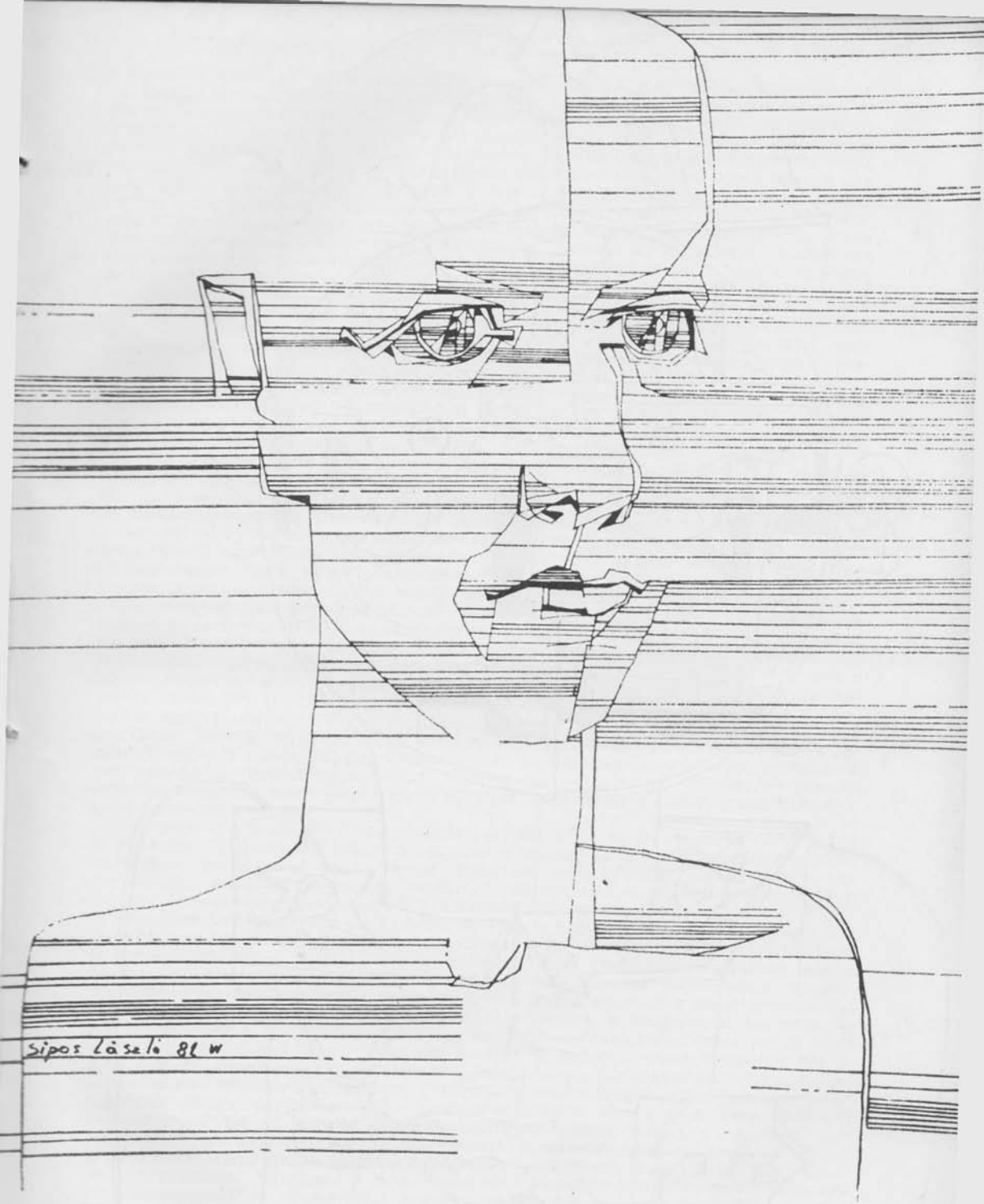
Az Einstein-galaxistól a Csángó madonnáig

Sipos László művészete létközelből

A többszörösen foglyul ejtett, rabságba vetett Einstein egy bő évtizede visszavisszatér Sipos László munkáin, századunk feloldhatatlan feszültségét ismétli, variálja, hozza s vízi festményről grafikára. Nyugtalanul és nyugtalanítón, bolygó fizikusunk — mert a miénk, ránk kényszeríti kíméletlen lelkiismeretével a művész, vállalnunk kell, mint kényszerneurózisát a beteg világnak — magára őt minden mezt és minden meztelenséget, a világgépet összegező izmos eszmétől a kétségbeesett bohóciáig. Az első változaton a lenyűzött bőrű, csupa izom meztelen ember-absztrakciót látatja inkább, mintsem takarja, számokkal, ábrákkal, képletekkel a belül makulátlan fehér, papírmerev, kívül tengerként hullámzó kék köpeny, kemény kontrasztban az izomrostok pirosával. Személytelen sapientia, személyesen szomorú homo. Ez a csüggött varázsló-Einstein századunk szimbóluma: tudás és tehetetlenség. *Einstein I.* egy kolozsvári szerkesztőség (a *Korunk*) falán, idestova évtizede már, jeles képzőművész barátunk, munkatársunk, sorstársunk hozzánk tartozásának s a mi (bizonyításra szoruló?) hozzá tartozásunknak előkelő tanúja: uralja kényszerlakhelyét, kitarotán és bölcsen elnököl értekezleteinken, figyeli ünnepeinket, nem avatkozik vitáinkba, csak éppen számolnunk kell a jelenlétével, amelytől egy-egy itteni és mostani gondunk-gondolatunk váratlan távlatot kap, vagy éppenséggel papirkosárba hajítandó galacsinná szugorodik. Ez és ilyen a képkeret négy léce közé szorult léte egy olyan gondolkodónak, aki megvallotta: „Az ember — filozófiai értelemben vett — szabadságában semmiképpen sem hiszek”, ilyen a mű fogsága azon a helyen, amelyet kisugárzásával meghódított, kivívta jogát, hogy tekintetűnkől szabadon nézzen át kérdésektől lüktető fejünk fölött; át, túl és ki, ki az ablakon, valahová, ahol már nem tér van, hanem idő.

Milyen idő? Erre a kérdésre nem egyetlen mű, hanem Sipos László egész művészete, elsősorban az Einstein-ciklus keresi a választ. Sipos válaszkérésének célját, de még a stílusát is meghatározza az az alkati alapadottsága, hogy szintézisre törekszik, tehát — az analitikus művésztípustól eltérően — a valóságon túl az igazságot kutatja, melynek a valóság csupán jelenségszája. Minthogy a művészetben az igazság bizonyos valóságselemek esztétikai törvényszerűségeknél engedelmeskedő megszervezésében ismerhető fel, programatikusként kell tekintenünk Sipos Lászlónak azt a munkáját, amelyen Einstein jellegzetes arcvonásai átöltöztetik a bohócruhát viselő alakot. Einstein visel bohócruhát, vagy a bohóc Einstein-maszkot? A kettős travesztiát fészegető kérdésre Sipos szintézisigénye a válasz. Hadd idézzük fel a reinkarnációk sorát: Shakespeare udvari bolondjai, akárcsak Picasso minden Pierrót-ja vagy Arlequinje, önarckép is; Chaplin meg egyenesen testi mivoltában lényegül át azzá a tragikus burleszkfigurává, amelyben a mitikus vegytan alapképlete a csetlő-botló, kiszolgáltatott, *nevetséges emberség* a jót cselekvő, igazságot osztó lázadás nemes energiájává magasztosul. Sipos Einstein-metamorfózisában visszafelé is végbemege a folyamat: a vágyott, az elképzelt, az ideálisan igaz regressziója a rettegett, a rémálombeli valóságos felé! Ha korunk hőse a tudós, mert a tudás hatalom, akkor az a legerősebb, aki a tudós(oka) a hatalmában tartja. Eldönti azt is, melyik gondolat használható, melyik használhatatlan, s mert célrendszere nem szellemi, elválasztja az erkölcsöt a gyakorlattól. Külső függés és belső függetlenség közös feszültsége rokonítja tehát a tudóst a művészzel. Az a művész pedig, aki a huszadik század szellemi portréjához modellt keresve Einsteinre bukkan — mert nem találhat alkalmasabbat! —, szükségképpen szembekerül ezzel a hármassal, amelyből egyszerre pillant vissza rá a bohóc, a tudós, s mindkettőjüket látva és átélve: önnön meggyötört ábrázata.

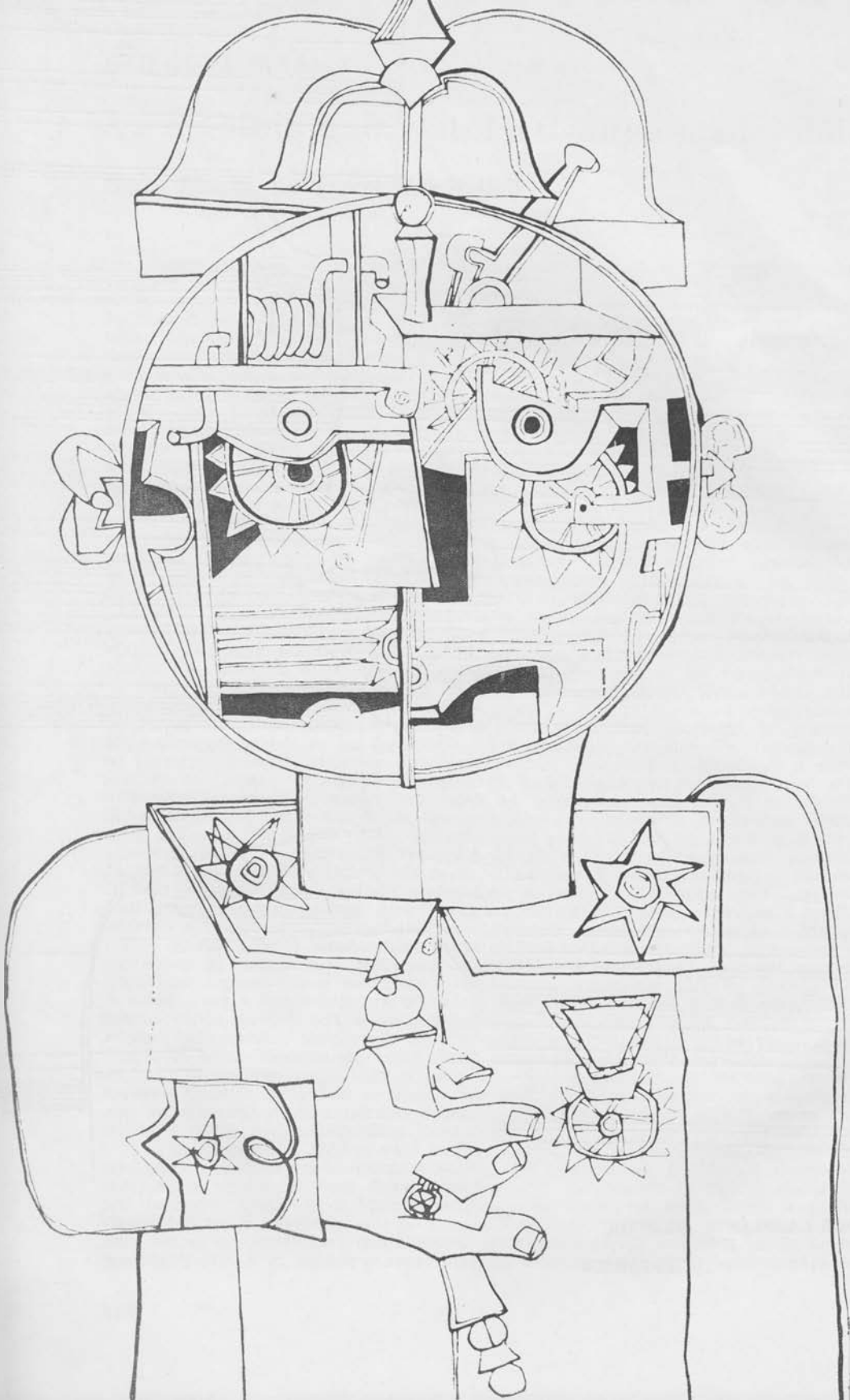
A jelképek ily módon való képpé fogalmazása olyan jelzések sűrítést igényel, amely poentírozó technikával sugallja az asszociációt. Például: a bohóc-Einstein szája villámzár. Nem festett. Igazi cipzár, kollázszerűen rádolgózva a festett felületre, s színben a Pierrót-kosztüm sötét kockáival talál. Vagy: a grafika (tusrájz)-Einstein kezében — a kecses-finomkodó mozdulat, klasszikus idézetként Dürer egyik ifjúkori önarcképéről ismerős — virág, amelyből bibék helyett vasszögek állnak ki, szögek a szempillák is; szembogara a görög *kalokagathia* esz-

Sipos László 86 w

SIPOS LÁSZLÓ: 1. BARTÓK

2. GÉPEMBER

ményeként babárral koszorúzott EMBER-profil. Cseles aszimmetria értelmezi át, módosítja, korszerűsíti a klasszikumot: a jobb szemén tükröződő görög fej babérkoszorúja rácsúszott a szemre, így hát alternatívaként lecsukló fejet és vak areot kapunk. A haj viharvert — vagy a borzalomtól égne álló? — csőhálózatként veszi körül a fejet; ha úgy tetszik, az agytekervények vagy az idegek lemezített végű, szétzilált folytatása. Újabb változat: geometrizált agyfeltekék és egydimenziós arc meg koponya — valóságos plakátja a relativitáselméletnek, amely mint képlet betölti a két agyfeltekét. Itt már az ember-Einstein úgy jelzése az eszme-Einsteinek, hogy — újabb aszimmetriával — fél szemre nyitva, a másik csukva, s az éber-alvászánalmas kacintása szelűtöttnek mutatja a gondolatot, melyet az arc üzenne. Almatól-éberségétől megfosztottan muzsikál: hegedűt tart a kezében. A hangszer fölött a nyakfodor és a Pierrot-mandzsetta mintázata ágyú-?, gáz-? csöveket imitál...

Az *Einstein I.* háttérében a perspektivikusan, kisebb-nagyobb kockák belsejébe szorított, kipararált tér; az ikonmerekvőségű alak kezében a lapjától, számaitól, mutatóitól megfosztott óra a felbontott időt jelképezi, a mulandóság keresztfülölyök a szerkezetet, hajtja, mint víz a régi malmokat. Az *Einstein II.* bekötött és az *Einstein IV.* elrontott bábuként bandzsító szeme, az *Einstein III.* hegedűje, szétszedett óraszerkezete és összeférelt félholdja egy minden bizonytalansággal teli világot — a valóságot — a talán újra összeilleszthető világgá — igazsággá, esetünkben művészi igazsággá — alakítja.

Ez a művészi program nyomon követhető gondolati sikon, és az elérendő célnak az igénybe vett eszközökig való lebontásában egy egész grafikai sorozaton át. Sipos gondosan kidolgozza a vizióit, semmit sem bíz a véletlenre. A világot — mint látványt, és ami mögöttes folyamatként átélethető és átgondolható, a cselekvés és a tehetetlenség alternatíváit — olyan szemléletrendszerben foglalja össze, amely egyidejűleg mint kifejezőeszköz működik, a képi kommunikáció verbálisan nem mindig megfogalmazható, de mindig többféleképpen értelmezhető nyelve. Jelentéstöbblet éppen abból adódik, hogy nem csupán kifejezi, ábrázolja, jelzi, leképezi azt, ami látható, hanem viszonyokat tár fel, összefüggéseket komponál esztétikai feszültséggé. Utaltam fentebb Sipos Lászlónak arra a grafikai sorozatára, amelyben ember-gép-állat, vagyis természet-kultúra-civilizáció el-entmondásos szimbiózisát az elviselhetetlenségig fokozza. A műtörténész szeme Sipos „gépember“-ében a páncélos lovag szétszedett és összerakott huszadik századi mását ismeri fel. De például a René d'Anjou imádságos könyvének egyik miniatűrjén királyi ura előtt térdeplő vitéz „szerelését“ összevetve azzal, ami a Sipos grafikáján látható, feltűnik a nem csak stílári különbség; az előbbi az élő és sebezhető embert „tartalmazza“, óvja és teszi hatékonyra kora haditechnikájának színvonalán, az utóbbi viszont már zsigerek és bádagelemek, bicepsz és páncélpikkely, kampó és csont és csavar, fejet-lábat helyettesítő protézis: geometriai időmök összesített halmaza

A gép — „olvassuk“ Sipos grafikáin — túl azon, hogy megkíméli az embert a gyilkolás, földművelés, szövés-fonás, sőt számolás és muzsikálás fáradalmaitól, valamilyen mutációt is elindít benne. Funkciók, erőfeszítések helyettesítése során átalakulunk valamivé (nemcsak valakivé!), akinek/aminek több ideje marad(na) szeretni, reménykedni és félni. Mít szeretni? Miben reménykedni? Mítől félni? A gép nem lesz emberibb attól, hogy az ember helyett dolgozik, öl, énekel; *mi-lyenebb* lesz az ember? Sipos László nyilván tudja, felelős azokért a kérdésekért, amelyeket jelzései a filozófia körébe utalnak. Hogy festőként is grafikát művel, az éppúgy személyes opció, mint az, ahogyan már az inasévek során a céltudat kikapcsolni igyekszik a tanulás — nem a főiskolával kezdődő s azzal éppenséggel le nem záruló — folyamatából a függést, a kényszert, a konfliktust: harmadszori próbálkozásakor a textil szakra felvételizik 1965-ben. Szelektív döntés az is, hogy a képzőművész Sipos László főiskolai tanárát, a filozófus esszéíró Bretter Györgyöt tekintí mesterének, s hálával emlékezik vissza az ugyancsak fiatalon elhunyt esztétikatanárára, a kritikus Földes Lászlóra. Azoknak a hatását érzi tehát döntőnek alkotói egyénisége kibontakozására, akiktől nem a mesterség technikai fortélyait leshette el, hanem akik az adottságai-igényei irányába engedték alakulni a képzőművészen lakozó gondolkodót; nyugtalan szellemükkel, termékeny kételyeikkel, iróniájukkal tágitották látókörét, mélyítették kritikai érzékkel áthatott kreativitását. Minthogy a tanár—tanítvány viszonyt kétirányú kommunikációként értelmezték és gyakorolták, nemzedékek közötti tapasztalatcsereként, amelyben a tudás csak úgy adható át, ha a tanítás együtt-tanulást jelent, a társadalmi funkció legfejlettebb formája pedig az együttműködés — Sipos László sors- és pályadöntő tanárai a legfontosabbat tudták és hagyományozták tovább: a tekintély megmaradásának egyetlen érvényes elvét. Tekintélyük túlsugárzott a mozdú-

latlan anyag halmazállapotán, emanáció volt, alkotó energiák gyönyörű játéka, nem szorult a katedra tizcentis koturnusára, nyugodtan leszállhatott a fiatal erők edzőporondjára rugalmasságát kipróbálandó, sőt meg is kellett tennie, hogy kondícióját megőrizze. Azért volt tekintélyük, mert nem féltették: naponta próbára tették valamiért, ami fontosabb.

Az 1943-ban, Kolozsváron született Sipos László azért bizonyult jó tanítványnak, mert ezt a fontosabbat értette meg. Epikum és absztrakció, a természet színeivel zsongító tájidill, a pátosz plein airjében napfürdőző arcok és testek figuratívítása, girhes glóriával elidegenített vasok valóság — s még mi minden, ami kialakulása döntő évtizedében a Sipos rajzkészségével megáldott művészt csak keserves kitérők árán engedte volna rátalálni a saját útjára — meg sem kísértették. Egyből téridőként éli át és fogalmazza látványát a körülményegytést, amelyet igényes kortársai közül is sokan különítenek földrajzi zónává és/vagy kronológiai egységgé. „Soha nem dolgoztam ott, ahol laktam” — mosolyog a művész, de már nem mosolyog, amikor így szól: „Elvárják a festészettől, hogy amiért én megkínlódtam, azt a közönség egyetlen rápillantásra készen kapja...”

Egy 1972-es vasznán — *Az idő fája* — a mesebeli szegény ember társa a varázsgömb és a táltos ló, de ez a fa sem nő az égig: helikopter bomlik ki a lombból; az ég sziklává kövült, ahol pedig a föld lehetne, ott tenger? sivatag? tó? jelez talányos-átmeneti halmazállapotot. Sipos jelképei — mint minden szimbólum — összefoglalnak, egységesítenek, kontrasztok feszült együttélésére figyelmeztetnek. Művészetében a népi kultúra szelleme tárul fel, nem motívumszerűen, nem utalásképpen, hanem — hadd idézzük a tudatos alkotót magát — mint „belső arány”. Fontos ezt hangsúlyozni, mert a délkelet-európai művészetben a folklorizmus nemcsak dekorativitással gyönyörködtet, nemcsak a befogadást könnyíti meg egy majd mindenki számára érthető esztétikai köznyelv stílusalakzataival, hanem otthonosságérzést is kelt, erősíti a hovatarozás-tudatot; olyan érzelmi-gondolati tartalmakhoz kapcsolódik, amelyek a peremhelyzetben élő etnicitás sajátos értékeit mutatják fel. Ennek a térségnek a művészetében a hagyomány és a korszerűség igen gyakran szerepelt magát a minőséget háttérbe szorító alternatívaként, mesterségesen meghosszabbítva egy babona — forma és tartalom különmemisége — napjait, s fokozva a zavart, amelyet „európaiság” és „gyökeresség” ellentétezése, mint a hamis tudatból vagy hamiskás tudatlanságból eredő értékrend-pótlék mohó fogyasztása okozott. Bele se kóstolt Sipos László ebbe a szurrogátumba, vagy immúnis volt vele szemben? Annyi bizonyos, hogy ő az az erdélyi művész, akinek volt bátorsága az etnikai azonosságutadatra visszaható formanyelvet tartalmilag megújítani a stílus szintjén, vagyis ott, ahol a kettő voltaképpen egy. Minden művészi erejét mozgósító küzdelmében a mondanivaló és a kifejezés elmentmondásaival az ő számára fel- és megoldódott az alternatíva, bebizonyosodott: a képi (vizuális) anyanyelv megőrizhető az egyetemes mondanivaló feladása nélkül!

Nem véletlen Einstein minduntalan visszatérő motívuma, nem véletlen, hogy a *Csángó madonna* vagy a *Kőműves Kelemenné* Siposnál nem motívum, hanem az ősiségnek és a maiságnak olyan kemény, hűségese vállalása, amely csak a legigényesebb, nem manipuláló és nem manipulálható művészetre jellemző.

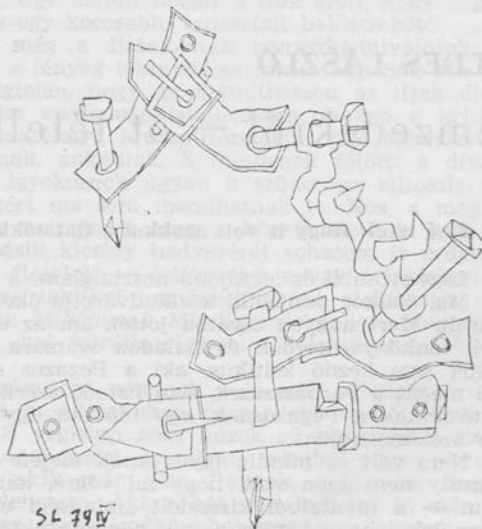
Kezek és gyökerek, ágak rokonsága, egek, felhők és kövek rokonsága Sipos kompozícióján, az a mód, ahogyan nem élő és élettelen világot fest, hanem képeket, ahol élő és élettelen, szerves és szervetlen anyag művészi anyagként nem kíván konkurrálni hitelességben a természeti anyaggal, hanem a maga létét éli a maga világában. Művein az alakok és tárgyak nem élnek, hanem léteznek: Sipos László nem utánoz, hanem terem. A csángó anya keze és tekintete Einstein kezével és tekintetével rokon, nem pedig egy gyimesi asszonyával és egy Nobel-díjas fizikusával, mert a festő szeme és ecsetje felhívja figyelmünket minden lát-szaton túl a lényegre, a minden különbségnél fontosabb és erősebb testvériségre és egymásrautaltságra, amely ebben az ikonográfiában a valóságot anticipálva megvalósul. Hogy a kéz kisdedet ölel, vagy a világegyetemet próbálja a relativitás képleteibe foglalni — mellékkörülmény. Képletes a kisdedet, és képletesek a képletek. Csak a kéz valóságos a maga valóságfeletti erejével, amely az embert képviseli egy képen, a feladat súlyát és az erőfeszítés fáradtságát, élet és értelem törékenységét, a felelősséget, az aggodalmat, melyet csak ilyen sehova se néző, mindent látó tekintettel lehet elviselni.

Lezárt kultúrák jelképebe sűrítése szokta megteremteni azt a szertartásszerű véglegességet, amelyet — mint egy folyamat nyomatékos záró akkordját — Sipos nagyalakos kompozíciójának hangulata áraszt. Olyan értékek és folyamatok képes kronikája az övé, amelynek az ezredvég embere jobbára csak áttételek közvetítésével jut a közelébe, külsőségeik utóhangulatával következményeik előérzete tár-

sul tisztázatlan közzé. Sipos a tisztázók közé tartozik, és ez nem halás szerep. Nyolc évvel ezelőtt, amikor a Korunk Galériában 13 képet láthattunk Sipos László műterméből, már szükségesnek látszott a katalógus szövegét a művész rezignáltan öntudatos nyilatkozatával indítani:

„Nem tetszeni: hatni akarok, meggondolkozatni.“ Azóta — nem számukkal, hanem még tovább mélyített művészi komolyságukkal — tiszteletet parancsoló művei, elsősorban a tündöklő tisztaságú grafikába remekelt *Bartók*-sorozat, semmi kétséget nem hagynak afelől, hogy amit már akkor „Művészi hitvallásnak beillő kijelentés“-ként fogadtunk, valóban olyan programszerű, bár nem annak szánt megnyilatkozás, „amely a képeire emlékeztető, velük rokon tömör egyértelműséggel tisztázza az alkotó viszonyát mind a világhoz, mind a művészethez. Mert Sipos László számára ez a kettős viszonyrendszer voltaképpen egy. Ezért rendszer, és ezért érthető képeinek az a ridegnek, távolságtartónak tűnő átgondoltsága, amely közönségét hívekre és ellenzőkre osztja. Ha van ebben valami meglepő, csakis az lehet, hogy a nézők többsége ösztönös elutasítással vagy helyesléssel válaszol erre az ízig-vérig intellektuális művészetre, vagyis: a *gondolatiság emotív hatást vált ki*, olyat, amilyenre a művész — bevallása szerint — nem is törekszik. Gondolati folyamatot indít el, és — érzelmekkel (vagy talán inkább beidegződésekkel?) találja szembe magát. Paradox jelenség ez a javából, és a képek nemcsak nézni, hanem látni, tehát továbbgondolni is hajlandó szemlélőjét a kellős közepébe veti annak a zavarba ejtő vagy egyszerűen csak zavaros jelenségnek, amit a modern művészet paradoxonának szokás nevezni. Félreértés ne essék. Sipos maga nem gyárt elméleteket, képei világát magyarázandó. Teoretizálni a néző kényszerül, ha meg akarja érteni (bár ez nem kötelező, csak ajánlatos!), milyen folyamat megy végbe saját tudatában, miközben egy-egy Sipos-kép szemléletében elmerül. Szemléletet mondtunk, nem szemlélést: a szemlélőnek ugyanis a művész szemléletéből kiindulva kell a magáét kialakítania. Először is ráeszmél, hogy ezeknek a képeknek a hatása nem reked meg a látvány rögzítésénél, a puszta impresszionál, ezekkel a képekkel nincs mit kezdenie a kényelmes műélvezőnek — kénytelen műértővé avanzsálni. Ellenkező esetben nem marad más választása, mint hogy visszautasítsa ingerület a látványt, amely bármennyire kulturált, szakmailag kifogástalanul megmódolt is, nemcsak látvány. Sipos László nem nyitott művet alkot, de alkotása nyitott szemléletű közönséget, rugalmas befogadó közeget igényel. A fogyasztót elriasztja, hogy megelhesse azt a közönséget, amely valóban az övé.“

Nyolc éve, amióta ezeket a sorokat leírtuk, Sipos László nem változott, csak nőtt. Nőnie kellett a közönségének is. Vajon nem kellene ismét találkozniuk?

Sipos László:
József Attila-illusztráció

Földes László ébresztése

Most volna hatvanéves, de már közel tíz esztendeje nincs közöttünk. Hiányához lassan hozzászoktunk, s egy idő óta már az is belemosódik a megszokásba, hogy mennyivel szegényebbek lettünk nélküle. Amiként idő múltával az is egyre halványul már barátok, kollégák, tanítványok és olvasók emlékezetében, hogy amíg közöttünk volt — mennyit gazdagodtunk általa. Hogy szellemének ragyogásával, stílusának eleganciájával, forma és arány iránti érzékenységével, jellemének a bohém könnyedség színezte lényegi szilárdságával mennyi maradandó, azóta is eleven nyomat hagyott jobbk magunkban.

És akkor mit tudhat róla — szürke közhelyeknél többet — utókora? Azok, akiknek kortársi élményük már nem lehet róla, mert halála után cseperedtek fel. Addigi írásainak java részét a szilencium feloldása után gyűjtötte kötetbe. A lehetetlen ostroma 1968 nyarán jelent meg 25 iv terjedelemben, 1300 példányban. Vajon ehhez a kötethez ma hányan juthatnak hozzá? Es vajon hányan emelték le a polcra, és olvastak bele az elmúlt évek során? Más korokból is jól ismert természete az éppen felívelő új vonulatnak, hogy — akár Mont Blanc készülődik benne, akár vakondtúrásnak bizonyul utólag — a kortárs szemek elől mindig könnyen takarja el a mögötte magasodó közvetlen előzményt. A valóságos arányokat mindig csak nagyobb idő eltelte, távlatibb rálátás mutatja meg.

De más is nehezíti Földes méltó helyének kijelölését irodalmunkban. Valamely személyiség teljesítményének, tehát történelmi értékelésének egyiként szerves összetevője a létrehozott mű és a betöltött szerep. Mű és szerep a dolog rendje szerint egymással összhangban egymást erősítik. Am mostohább időkben a kettő interferenciájának negatív következményei is lehetnek. Sokatmondóan konkrétizálódik egy ilyen ellentmondás például abban, hogy kötete összeállításakor Földes kategorikusan kirotálja, nem vállalja 1956 előtti írásait, viszont annál büszkébb volt mindig arra a szerepre, amelyet ugyanabban az időszakban a katedrán, és még inkább arra, amit az Irodalmi Kiadó élén betöltött. Teljesítményének értékelője, életrajzának megírója nem térhet majd ki az ilyen „paradoxonok” mélyre ásó elemzésének feladata elől.

A feladat könnyebbik része kétségtelenül írásainak közreadása. A Kriterionnál — a Romániai Magyar Írók sorozatban — ezeknek két kötetre tervezett kiadása készül. Évfordulói tisztelgésként az író emléke előtt e készülő kiadás egy eddig még meg nem jelent — 1968. szeptember—december között keletkezett — írását nyújtjuk itt át a Korunk olvasóinak.

T. S.

FÖLDES LÁSZLÓ

Nemzedékről — öt tételben I.

Első tétel: Hogy is volt azokkal a fiatalokkal? (Largo)

Legszívósabb és legfájóbb nosztalgiam: a fiatalok.

Ma, amikor mindenki körüudvarolja őket, az ilyen vallomás súrolja a jó ízlés határait. Mert nagyon divatba jöttek ám az utóbbi időben. Mostanság az új nemzedék tankönyv kezdők és haladók számára. Mentségemre szolgáljon, hogy nem vagyok sem kezdő kritikus, aki a Pegazus sörényébe kapaszkodva akarja felvitetni magát a Parnasszusra, sem haladó szerkesztő, aki miután éveken át szárnyát szegte ennek a Pegazusnak, egy idő óta úgy tesz, mintha csak nyesegette volna, hogy szebben nőjön.

Nem volt ez mindig így. Annak idején — nem is olyan régen —, amikor a hangsúly nem azon volt, hogy mi végre, hanem azon, hogy mi ellen jó az irodalom — a hivatalból kirendelt „minőségi ellenőr”, bár fogalma sem volt róla: milyen kéne hogy legyen a mű, naponta oktatta ki az írókat arról, hogy milyennek

nem szabad lennie —, mondom tehát, annak idején a művészetben is elő kellett állítani olykor a meghatározott számú kulákat. S ha híjával volt, ott is közép-parasztból mitizálták azzá. Márpedig többnyire híjával volt, mert váltakozó periódusok igénye mindig más-másféle eretnek elővezetését kívánta: liberálist, békülékenyt, kispolgárit, pacifistát, konfliktusmentest, evazionistát, forgalmistát, intimitistát, negativistát, objektivistát, nacionalistát, kozmopolitát, idillistát, öncélút, dekadent és revizionistát —, s csak bámult a világ, mitől több az ártalmas irányzat, mint a fiatal és öreg író együttvéve. S hogy, hogy nem, mindig megtalálták azt a fiatalt, aki sajtóból avagy gyűlésen értesült iradtan arról, miféle álnokságok telnek is ki tőle. A fiatalra pedig úgy akadtak rá, hogy fel kellett mutatni a dokumentumot az épp soron lévő elvtelenséghez. A válogatás szempontjait a „fortélyos félelem igazgatta” ilyenkor, ezért nagy tekintélyű művészt csak akkor morzszoltak össze könyvével együtt a papírmalomban, ha különlegesen magas érték követelte. Egyébként egyszerűbb ismérvek szerint alakult az áldozat kiválasztása: Ikszre ügyeljünk, az 5 kategóriáját épp most kell megnyernünk, tehát őt nem opportunus elriasztani, Ipszilont ne bántsuk, neki régi érdemei vannak, Zét még úgy se, mert neki viszont jó kapcsolatai. Maradtak tehát a fiatalok. Őket nem védi sem Isten, sem király.

Ahhoz azonban, hogy valaki lelepleződhessék, előzőleg feltétlenül jelentkeznie kellett legyen. Ez volt a legnehezebb. Akadtak persze szerencsés kivételek, de egyre-másra vért izzadhatott a fiatal, amíg tudomásul vették a létét. Gazdag rokonok rideg bánásmódja a feltétlen tekintélyelv nevében „jóságos, ám szigorú atya” gesztusával működött. Szép szavú deklarációkban azért sosem volt hiány, de ez jószerevével arra való volt, hogy egyik-másik szerkesztő a leendőkből tobozozzon új táborot magának, ha tőrszárdája felé lejáratja magát. Aztán változtak az idők. Az irodalmi éghajlat is enyhült. Némileg. Ekkor a kiadó *Forrás* sorozata mellett az *Iffjúnunkás* biztosított nekik kifutópályát. Rokonszenves izgatóságával egész irodalmi életünkbe új lüktetést hozott ez a lap, olyan funkciót is teljesített tehát, amire eredetileg mások voltak „inkadrálva”: az irodalmi folyóiratok.

Mondom, a szülőház híján csavargó fiatalok az *Iffjúnunkás* és a *Forrás* körül találtak otthonukra, s ilyenformán saját házuk táján cseperedtek fel. Akkor egyszerűen kiderült, hogy jó házból valók ők is, és a hajdani gőgös, gazdag rokon most boldogan fogadná be őket. Cseregyereknek. Akadnak, akik — miközben az újonnan jöttek szép feltárlukozását figyelik — igyekeznek még megőrizni a „jóságos, ám szigorú atya” pózait, de arcuk nyájas fensőbbiségén már átút a Zsuzsannát megleső vénék ragacos falánksága. Mert ezeket a fiatalokat birtokba kell venni szellemileg, amíg nem késő, nehogy most már önállóan és javakban meggyarapodva eszközbe jusson szemrehányásokkal vesélyeztetni az atya tekintélyét, amellyel az a minap még jócskán visszaélt. Az atyák közül az okosabbja hamar rájött ilyenformán, hogy könnyen ki lehet esni az A-ligából. S ezért néhány esztendeje már se nem jóságos, se nem szigorú, s a legkevésbé sem atya mindent elkövet, hogy idősebb testvérré minősüljön — micisapkát tesz dogmákba belekopaszodott fejére, rövidnadrágba bújik, úgy kelletti magát a fiúk előtt, hogy vegyék be a csapatba őt is, hisz elkél ott egy-egy korosabb, tapasztalt balösszekötő.

Igy fordultak a dolgok. Akad még a fiataloknak panaszkodnivalójuk, ha mindenáron panaszkodni akarnak. De a lényeg tekintetében nincs baj. Sőt. Ma már nem lehet egy fiatal annyira tehetségtelen, hogy ne számíthasson az ifjak dicsőség-koszorúja mellé beosztott ügyeletes szerkesztő istápolására, és tép a kritikusa neki is a nemzedék homlokáról egy maréknyi, krumplifőzelékbe való babérlevelet. És se vége, se hossza a sok interjúnak, anekntak. S mindenek fölött: a divatos kerekasztal. Amit idősebb szervezők igyekeznek ugyan a szünetben ellipszis alakúra módolni, mert az asztalfőről azért ma sem mondhatnak le. Nos, a megváltozott körülmények s az utóbbi idők eseményei arra a következtetésre juttatják az embert, hogy irodalmunk egyik-másik kicsiny hadvezérért sohasem is érdekelte különösképpen az, hogy mit írnak a fiatalok — értékeset-e avagy értéktelent —, úgyis annyit érnek csupán, amennyire taktikai manővertömeggé alakíthatja őket irodalompolitikai hadviselése hasznára. Miképpen? Mindig másképpen. Hol atyáskodással, hol hatalma fitogtatásával, hol körülhízelgéssel. Dialektikusan. Szélfúvás szerint.

Hát ilyen körülmények között számíthat vétésnek a jó ízlés ellen, ha valaki mostanában nagyon ajnároz. Bevezető mondataimban megvallott nosztalgiamat ne értsék félre: ajnározni nem akarok. S végképp nem húzok rövidnadrágot. Én az irodalmi derékhadhoz tartozom — nem azért mondom, mintha olyan derekas lenne, de mert így nevezik azokat, akik már nem fiatalok, még nem öregek. Az új nemzedék életérzését át nem vehetem. Akkor hát nem veszem át mércéjét sem. Az az értékrend, amit a világhoz és az irodalomhoz mérek, a magam — s

remélem, a nemzedékemhez tartozó ifjú lelkek — életérzéséből fakad. Ennek alkalmazásával lenne a továbbiakban néhány észrevételem irodalmunk nemzedékeiről. S a fiatalokról való véleményemet sem zavarja meg talán multhatatlan nosztalgiam.

Második tétel: Az érdek játéka (Molto vivace)

A nemzedékek szembenézése a művészetben valamivel bonyolultabb, mint általában a mindennapok világában, ahol ízlés vagy életritmus különbsége már elegendő ahhoz, hogy tekintélyfeltő öregek szájáról le ne fonnyadjon a méltatlankodás, valahányszor szóba kerül „ez a mai fiatalság“, az ő érthetetlen eszejárása és tiszteletlensége. Mialatt viszont „ezek a mai fiatalok“ (a mindenkori fiatalok) csakugyan kissé tiszteletlenül, de legalább igazuk birtokában azzal intézik el a dohogást, hogy *a kor nem érdem, csak állapot*. A mindennapi életben tehát valahogy egyszerűbb a nemzedékek kérdése. Pedagógiai ügy — még akkor is, ha egyébként soha semmiféle nevelői módszernek nem sikerült megoldania. Persze, a mindennapi életben is féltékenység mozgatja, de — személytelenül. Azok az értékek ugyanis, amelyeket Vilmos bátyám féltett tőlem annak idején, nem voltak a Vilmos bátyám személyes vívmányai; az élettől kapta őket ajándékba ő is: életformát, éleleteszményt, életelfogást, véleményét arról, hogy mi a jó és mi a rossz — s ha én olykor megsértettem szentnek tudott szabályait, legfennebb konvenciói megbolygatása miatt érezhette sértve magát, de személyes hírnevén nem esett csorba. A kötelező dohogás után abba is hagyta. Mert az ember végső fokon tudomásul veszi, hogy aki fiatalabb, az más iskolát járt, hanem azt már semmiképp sem bocsátaná meg neki, ha azzal kérkednék, hogy okosabb is nála.

Márpedig az irodalomban erre megy ki a nemzedéki különbség. Ott az idősebbek vállveregető vagy acsarkodó elzárkózása, másrészt a fiatalok becsmerítő vagy megbocsátó mosoly mögé rejtett feltörekvése valami különös dolog. Megkoszorúzott fejű klasszikusok atyáskodó intő szavai a fiatalok könnyelműségéről, gyökértelenségéről, elvi ingatagságáról csak arra jók, hogy elrejtőzzék mögöttük az aggodalom, mert hát konkurrencia jelentkezett a piacon. S a gőzfejűek elfojtott szitkozódásai, amit a begyepesedett agyúakra, konformistákra, konzervatívokra szórnak, ez is csak ideológiája annak a száraz ténynek, hogy fellelétek, és most már be is szeretnének lépni, de a kapuk nehezen nyílnak előttük — belülről torlaszolja a várban lévő. Így van ez, amióta van egyáltalán irodalmi élet. S nálunk sem különben. Aki régtől fogva nagykorú, az több ideje választó és választható — ő ül az íróasztal mögött, az elnöki székből, a protokoll-lista élén. Aki most nő ki a kamaszkorból, legfennebb abban választhat: rejtegesse-e kifényesedett könyökét, vagy tüntessen vele, de nem változtat a tényen: fényesre kopott a könyöke. Ezért aztán a nemzedékek közti ellentétet az irodalomban mindig is könnyebb felszítani, mint elkerülni. Mit áltassuk magunkat! — a mi irodalmunkban is volt generációs harc. Az ötvenes évek derekán kezdődött, és alig néhány esztendeje csillapodott. Mondanám esetleg, hogy zárult, ha nem figyelnek fel olykor furcsa pukkanásokra — úgy látszik, utócsatározások során lövik meg ki a megmaradt töltenyeket.

Hanem a legérdekesebb az, ahogy a tünetek az okokra árulkodnak. Ha ugyanis megkérdezzük a fiatalokat, volt-e és van-e nemzedéki ellentét, meggondolatlanul rávágják: „de még mennyire!“ Ha viszont az idősebbektől érdeklődünk, többnyire megfontolt és elvszerű válaszokban részesedünk. Imígyen hangzanak: „már hogy lenne?“, „hiszen nincs közöttünk ellentét“, „valamennyien a szocialista irodalomhoz tartozunk“, „egyet akarunk“, „közös az eszmevilágunk“. Mindezek alapján hogyan vélekedhetne a gyanútlan kívülálló a generációs küzdelemről a mi viszonyaink között? Ha nem tapasztalná, hogy a gyakorlatban van, még azt hihetné, hogy elvileg lehetetlen. Hiszen lám, oly szépen s oly magas elméleti szinten viszolyognak tőle az idősebbek (kivált a pozícióban lévő).

Még szerencse, hogy magasztos elméletek mellett egyszerű tények is akadnak. Azok nyomán pedig erős a gyanúm, hogy nálunk az irodalomban a nemzedéki küzdelem valahogy úgy kezdődött, mint a verekedés a Móricka-viccben: Pistike visszarágott. Hisz az már a korkülönbség természetéből fakad, hogy tapasztalatlan fiatalok botránnyosan robbannak, ha tapasztalt idősök higgadtan provokálják őket. Mert viselkedni tudni kell, és kivált ha valaki birtokon belül van, nem is olyan nehéz neki, hogy megőrizze a jó modorát. Meg aztán nem is illik a szellem ősz bajnokához az érdek nyílt vállalása. Szébb annál, ha nagylelkűen hirdetjük a fiatalokról, milyen tehetségesek, noha nem mentesek az ifjúkor felelőtlenségeitől, vagy esetleg arról áradozunk, hogy ezek az ifjak túlugranak ugyan

a lovon, de ez csak mereszégük jele. Ugye, milyen szép? Ki merne ennyi méltányosság és a tekintély súlyával alátámasztott pártfogás láttán féltékenységről beszélni?! Na már most: néhány fiatal, aki közben rájött, mi a közéleti haszna ennek a körmönfont stílusnak, úgy fog nyilatkozni az idős kartársról, hogy elvülhetetlenek az ő érdemei, s ezért bocsássuk meg neki — elvült írói szemléletét. A többség azonban másképp reagál a kétes támogatásra, egyszerűen felhorkan, és nem pazarol sok szót az idősök érdemeire, jóval többet arra, hogy az már a múlté. Úgy látszik, a fiataliságnak nincs még elég gyakorlata abban, *hogyan kell az érdeket eszmévé szublimálni.*

Igy kezdődnek a dolgok általában. S aztán úgy folytatódnak, hogy a szerkesztő sorozatban adja vissza a fiatalok kéziratait. Merthogy „baj van a közérthetőséggel“, meg hogy „zavaros eszmeileg“, meg aztán „miféle menekülés ez a valóság elől?“. Még le is kötelezi olykor a visszautasított szerzőt azzal, hogy voltaképp őt védi, amikor nem adja le a kéziratát, tessék hálásnak lenni, amiért megóvja kellemetlen következményektől. Ez a formula egy időben igen divatos volt; a jötevő szerkesztő egy anonim lelkiismeretre háritotta a nemleges válasz miatti felelősséget és az azzal járó lelkifurdalást, a zsenge szerző pedig meghatódott ennyi jószágos gondoskodás láttán. Igaz, utóbb elcsodálkozott kissé, amikor a mentoakció után mégiscsak visszameredt reá neve és írásának címe valami gyűlésre (vagy más helyre) szánt jelentésben, az elrettentő példák lajstromán. Úgy látszik, csak az ólombetűtől óvták meg, a tanulságos következményektől már nem. És sehogy sem értette az elvszerű eljárásban rejlő pedagógiai célszót. Ilyenek ezek a fiatalok. Elvtelenek. Később aztán a szerkesztő is kénytelen engedni a nyomásnak, meg-megjelenteti írásaikat, s most már csak arra ügyel, nehogy az istenért agyonnépszerűsítse őket, mert azt bárki beláthatja, hogy nem jó elkapatni a fiatalokat. De amikor elhangzik egy felszólalásban az egyik lapról, hogy szívesen közöl akár tucatnyi fiatal is, de felfedezni egyet sem mer, azonnal kész a válasz egy takaros kis statisztika képében, kimutatván, hány darab ifjú hány darab írással nyert ott bebocsáttatást az utóbbi évben. Lenyűgöző, mint egy ökölcsapás. És körülbelül ugyanannyira meggyőző. A fiatalok bevonása jellegzetesen minőségi művelet — egy statisztikai táblázat öngazoló mennyiségi adataitól lehet még gyenge minőségű. Mert a statisztikai táblázat egyetlen rovata sem beszél arról, kit gőgöltek le, kit fenyegettek meg, kinek mutattak ajtót. Aztán tudok olyanról is, amikor félhivatalosan felelősségre vontak egy egész korszálynyi fiatal költőt, amiért — horribile dictu! — fenntartással merészelt tekinteni Iksz meg Ipszilon meg Zé mester irodalmi tevékenységére; táncsak nem azért, mert ezek a mesterek már-már állami méltóság számba menő nagyságok? A nagyságok közül ketten (tisztelte a harmadiknak) ezenközben észre sem vették, hogy írói méltóságuk forog kockán, és elfelejtettek tiltakozni az ellen, hogy bárki is velük riogassa fiatal kollégáikat.

Az ilyen és ehhez hasonló dolgok nyomán a fiatalok egyszer csak rájöttek: ők voltaképpen együvé tartoznak. Önvédelemben és önérvényesítésben. És összefogózkodtak. Ha nem megy az áttörés eredetiséggel, egyéniséggel és tehetséggel, úgy lépünk fel fiataliságunk jogán. Kétségtelen: a nemzedéki harcot a fiatalok robbantották ki. Mégse hinném, hogy ők okozták volna. Tekintély- és pozícióféltő idősök hajszolják bele őket. Azok, akik — ha megkérdik tőlük — szívre tett kézzel vallják, hogy „irodalmi életünk napsugaras feltételei“ között a nemzedéki villogás — elvileg lehetetlen.

Nagy Enikő rekeszszománca

A 75 éves Nagy István muzsikus portréjához

Negyven éve ismerem Nagy István ny. főiskolai tanárt. Tanítványa voltam három esztendőn át a kolozsvári tanítóképzőben, majd további négy évig a kolozsvári Zene- és Színművészeti Főiskolán, illetőleg a Magyar Művészeti Intézetben. Énekeltem a tanítóképző férfikarában s a tanítóképzők neves vegyeskórusában. Tagja voltam — a főiskola énekkara mellett — kamarakórusának, illetőleg a Nagy István énekkara elnevezéssel ismert együttesnek alakulásától felbomlásáig, és negyedszázadon át munkatársként éltünk egyazon intézmény keretében. Tanúja voltam fáradhatatlan buzgalmának, magas szinten végzett igényes nevelő- és művészi munkálkodásának, helyi és országos sikereinek, olykor vívódásainak, zokszó nélkül átélt nehéz napjainak. Részese lehettem vezénylései nyomán fakadó, életre szólóan gazdagító élménynek. A tanítvány és kórustag hálájával állítottam össze születésének 75. évfordulójára öt és fél évtizedes zenei tevékenységének könyvészetét. Nyolcszáznál több tétel sorakozik fel példamutató munkálkodásáról (I. Írások, tankönyvek, II. Kéziratok, III. Nyilatkozatok, interjúk, IV. Előadások, felolvasások intézeti tudományos ülészakokon, V. Szereplések — élő előadás, vezénylés, kamarazene, rádiószereplés, VI. Lemez, kotta, VII. Reper-tórium). E tanulságosan beszédes könyvészet alapján egészítettem ki zenei írásainkban eddig felvázolt portréját.

Mint ismeretes, 1934-ben kerül Marosvásárhelyre, az egykori r. k. tanítóképző és gimnázium ének- és zenetanáraként. Diákjaiból fiú vegyeskart szervez, s rövid időn belül a reneszánsz kórusirodalomnak, Bartók és Kodály művészetének egyik legelső, egyetemes színvonalú népszerűsítője lesz. Egyetlen lemezét ezzel a diákekekarral valósítja meg (1941). Marosvásárhelyen átveszi az ottani Magyar Iparosgyelet Dalkörének irányítását, s ennek munkáját olyan színvonalra emeli, hogy a Romániai Magyar Dalosszövetség egyik díjának elnyerése mellett Bartók-művet szólaltat meg velük — országos bemutatóként (1939). A város dalárdáit egyesítő *Marosvásárhelyi Énekkar* tevékenységét mindössze beindítja (1940); a kolozsvári tanítóképzőbe való áthelyezésével új távlatok nyílnak meg előtte. A *kolozsvári tanítóképző férfikara* mellett a tanító- és tanítónőképző növendékeiből szervez 150 tagú, hamarosan országos hírre emelkedett *vegyeskart*. Ezzel a tekintélyes együttesel számos művet szólaltat meg, nem egy esetben országos vagy éppenséggel egyetemes bemutatóként. Karmester és kórus előadóművészetének színvonalát mi sem érzékelteti fényesebben, mint az a tény, hogy Kodály Zoltán az együttesnek ajánlja egyik igényes alkotását, a *Balassa Bálint elfelejtett énekét* (1942).

A negyvenes évek elején a *Kolozsvári Tanítók Énekkarát* is irányítja, s ezzel közvetve az elemi iskolai körustevékenység fellendítéséhez is hozzájárul. A háború után Kolozsvárt előbb *női kart* szervez; ezzel lép fel többek között Bukarestben is (1947). Ez az együttes bővül vegyeskarrá, s így jön létre Nagy István *hetedik, Kolozsvári Kamarakórusa*, a majd *Nagy István énekkara* néven ismert együttes (nem számítva a katonaságnál, majd a fogolytáborban szervezett alkalmi együtteseket).

Kórusrepertoárjának gazdagságára két példát említek. Az 1937—1938-as iskolai évben marosvásárhelyi diákkórusával — amint ezt már Szabó Csaba megírta — 29 művet énekeltek, s ebből 3 Bartók-, 5 pedig Kodály-mű. A Kolozsvári Kamarakórus — illetőleg a Nagy István-kórus műsorán — e sorok írójának nyilvántartása szerint mintegy 130 mű szerepel, Lassustól és Palestrinától kezdve — 29 Bartók-, 21 Kodály-művön át — mai szerzőkig.

A kórusmozgalom irányításából országos szinten is kiveszi részét — kevésbé hathatósan sikerül érvényesítenie haladó szempontjait a Dalosszövetség vezető-

ségének tagjaként (ahova az országos versenyen elért eredményeképpen választják be 1939-ben). 1946 decemberében a Dalosszövetség újjáalakul, 1947-ben lemond a régi vezetőség, s az új elnök Nagy István lesz. Az 1948 februárjában lezajlott közgyűlés már az új vezetőség korszerű szellemét tükröző magatartásaként Bartók Béla Dalosszövetség elnevezéssel a népzene forrásából merített alkotásokat népszerűsít, a régi kórusok mellé újakat szervez, s modern szellemű tanfolyamokon készíti fel a karmestereket.

Nagy István kamarazene-szerepléseire 1923-tól kezdve utalnak a különböző napilapok. Hogy részben hegedűsként s főleg karmesterként milyen mértékben népszerűsítette a modern zeneirodalom értékeit, az leginkább a Bartók- és Kodály-bemutatókkal érzékeltethető. Országos Bartók-bemutatói:

1. *Negyvennégy duó* két hegedűre (Marosvásárhely, 1936.; — részleges, Magoss Etelkával), a teljes sorozatot ugyancsak ő mutatja be Kolozsvárt, 1946—1947-ben (Zsurka Péterrel, B. Fehér Miklóssal, Grigore Hocával, Márkos Alberttel és Kouba Paulával);

2. *Két- és háromszólamú kórusok* (Marosvásárhely, 1937. — részleges; a teljes ciklust Kolozsvárt, 1946—1947-ben);

3. *Négy régi magyar népdal* négyzólamú férfikarra (Marosvásárhely, 1939);

4. *Két- és háromszólamú kórusok* — iskolai zenekarral (Kolozsvár, 1942. — öt mű);

5. *Négy tót népdal* vegyeskarral és zongorára (Kolozsvár, 1949. — Halmos Györggyel);

6. *Magyar népdalok* vegyeskarral (Kolozsvár, 1951). Ebből — mai ismereteink szerint — *világbemutatók* is számít a *Negyvennégy duóból* a *Szűnyogtánc*, *Máramarosi tánc*, *Preludium és kánon*, *Forgató*, *Szereb tánc* (Marosvásárhely, 1936), a *Párnástánc*, *Rutén kolomejka* (uo. 1936), valamint a *Lakodalmas*, *Scherzo és katonanóta* (uo., 1937), a *Két- és háromszólamú kórusokból* pedig a *Jószág-igéző*, a *Játék* és a *Ne menj el* (uo., 1937).

A Kodály-művek országos elhangzásáról nem rendelkezünk még a Bartókéhoz hasonló összegezéssel, de annyit így is tudunk, hogy 1937—1938-ban Marosvásárhelyen megszólaltatja többek között a *Székely keszervest*, a *Jézus és a kufárok*at, a *150. genfi zsolttárt*, a *Cigánysíratót*, *Mátrai képeket*, *Köszöntőt*, kolozsvári esztendeiben szinte minden jelentős Kodály-kórust énekeltet (vagy újraénekeltet), köztük országos bemutatóként a *Missa brevis* (1948. — Szabó Gézával); a *Jeligét* (vegyeskari változat, 1952), a *Békességóhajtat* (1955), a *Minuetto seriót* (1955), a *Kállai kettőt* (vegyeskar, zenekari kísérettel, 1955). A világon először megszólaltatott Kodály-művek közül kettőt tart számon a zeneirodalom: *Balassa Bálint elfelejtett énekét* (Kolozsvár, 1942) és a *121. genfi zsolttárt* (uo., 1943). Hadd tegyem hozzá ezekhez harmadikként az *Első áldozást* (Kolozsvár, 1944) s biciniákat.

A kolozsvári Állami Magyar Opera keretében ő vezényli a *Székely fonó* bemutatóját (1950. március 9.), s néhányszor a *Háry János* előadását is.

Mint a főiskola igazgatója — egyetemes viszonylatban — elsőként tűzi ki célul Bartók minden nyomtatásban megjelent művének megszólaltatását. E sorozatból hét hangversenyt sikerül megvalósítania (köztük teljes ciklusokat, mint a már említett duók, egynemű kórusok s a *Gyermekeknek*); felbemaradásának okairól ő maga számol be egyik írásában — két és fél évtized távlatából.

Nem válogat a szereplési lehetőségekben, ha a kóruskultúra ügyét szolgálhatja. Vezényel izzó hangulatú, ünnepi atmoszférájú hangversenyt országos fórumokon, szívesen látott vendége együttesével irodalmi esteknek, fellép egyetemi hallgatók számára rendezett ciklusokon, ha keretet biztosítanak, elviszi a kórusirodalom remekeit üzemi hangversenyekre is. Vállalja hosszú utak fáradsáimat, vidéki turnék viszontagságait, s így jut el marosvásárhelyi diákkórusával Szászrégenbe (1936), Brassóba, Csíkszeredába (1937), Kolozsvárra (1939) vagy Budapestre (1941), a marosvásárhelyi Iparosgyűlés Dalkörével Kolozsvárra (1938), a kolozsvári tanítóképzők kis- és nagygyűjtésével Budapestre (1941., 1943), női kórusával és az Állami Magyar Opera együttesével Bukarestbe (1947., 1950), kolozsvári nagy kórusával Marosvásárhelyre (1948., 1955., 1957), Sepsiszentgyörgyre, Csíkszeredába, Vlahicára, Székelyudvarhelyre (1949), majd Désre, Tordára, Nagyenyedre, Kézdivásárhelyre, Gyergyószentmiklósról és ismét Csíkszeredába (1951). Vonósnyegyesének műsorával szintén ellátogat néhány művelődési központba — Zilahra (1948), Marosvásárhelyre (1949), Csíkszeredába, Sepsiszentgyörgyre, Kézdivásárhelyre, Gyergyószentmiklósról (1954) és Nagyenyedre (1957).

Az iskolai énekoktatás ügyét mozdítja elő a kolozsvári tanítók számára rendezett kottaolvasási tanfolyamával (1943), de bekapcsolódik az iskolán kívüli zeneoktatásba is — igen népszerűsítő nyilvános énekórákkal. E munka hatékonyságának fokozására 50 népdalból álló sorozatot állít össze (ennek egy része *Daloljunk*

együtt címmel nyomtatásban is megjelent). Ha szükség van rá, tankönyvet szerkeszt, kimegy Bogártelkére kánonokat betanítani elemi iskolásoknak, vagy meglátogatja és meghallgatja a bácsi iskola gyermekkorúsát, és tanácsaival segíti további fejlődésüket — nem beszélve az egyes kórustalálkozók, karmesteri tanfolyamokon elhangzó előadásairól, útbagazításairól.

Írásaiban a zenepedagógia, a modern zene s főleg a kóruskultúra kérdéseit boncolgatja (*Énekszó, Erdélyi Iskola, Ifjú Erdély, Néptanítók Lapja, Művelődési Útmutató*, illetve *Művelődés, Igaz Szó, Korunk, Utunk, Lucrări de muzicologie*), akár csak interjúiban, felolvasásaiban, előadásaiban. A diákkori és rádiószereléseket is figyelembe véve, munkásságának repertórium a hat évtizedet ölel fel. Karvezetői művészetének európai színvonaláról a mai fiatalok mindössze közvetve szerezhetnek tudomást — az egykori kórustagok, hangversenylátogatók emlékezéseiből s az időnként elhangzó rádióközvetítésekből.

A repertórium beszédes tanúsága szerint bőségesen lehetne idézni a sajtó nemegyszer szuperlatívuszokban való megnyilatkozásaiból, hiszen olyan muzikusok nyilvánítottak véleményt — időrendben — Nagy Istvánnak és kórusainak művészetéről, mint László Árpád, Kéki Béla, Domokos Pál Péter, Lakatos István, Kerényi György, Gaál Endre, C. Nagy Béla, Raics István, Bartók János, Jemnitz Sándor, Tóth Dénes, Bartha Dénes. A háború utáni szerepléseit Lakatos István, Szegő Júlia, Romeo Ghircoiaşiu, Birek László, Halmos György, Ilie Balea, Banner Zoltán, Fehérvári László méltatta és olyanok, akik közvetve vagy közvetlenül tanítványai voltak — így többek között Zoltán Aladár, Forró László, Angi István, Guttman Mihály, Szabó Csaba, Szalmán Lóránt. A karmester Birtalan házaspár interjúból is kicsendül mesterük iránti tiszteletük. Idézni lehetne Szentimrei Jenő, Salamon László, Kovács György, Finta Zoltán, Balogh Edgár, Méhes György, Jánosházy György, Papp Ferenc, Herédi Gusztáv, Márki Zoltán, Deák Tamás, Bodor Pál, Beke György, Dáné Tibor vagy Balla Zsófia írói-költői megállapításai-ból is. E tekintélyes névsor önmagában is fokmérője Nagy István munkásságához, művészetéhez való pozitív viszonyulásunknak. Az említett Kodály-dedikáció mellett alkotóink további megbecsülését tanúsítják Szabó Csaba neki ajánlott kórusai, Erdős Tibor, Nagy Imre rajzai, Gy. Szabó Béla fametszete. Deák Tamás egyik regényalakjának — Don Estebánnak — ő a modellje, ő, akinek a romániai magyar kóruskultúra oly sokat köszönhet.

„Amennyi fűszál van a tarka mezőbe, / Amennyi csepp víz van a tenger medrébe, / Annyi áldás szálljon mesterünk fejére“ — kívánjuk ez ünnepi alkalommal az általa is oly sokszor énekeltetett népi köszöntővel mindazok, akik tiszteljük, szeretjük.

Benkő András

Marad a szállás

Olvasom a tudósításokat az egyre-másra épülő és átadásra kerülő — de olykor elkészületlen — munkásszállásokról, s nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy a számbavétel csak amolyan önn nyugtatás, lelkiismeretünk álomba ringatása.

Hogy miért?

Valóban jó lenne, ha azzal, hogy a családjából kiszakított fiatal munkásszállásra kerül, sorsát elintézettnek tekinthetnők. Csakhogy míg a hagyományos társadalmakban egyenlő mértékben szabályozták az emberi tevékenység minden oldalát, addig az ipari társadalomban kiküszöbölhetetlen aránytalanság lép fel: az egyre fokozottabban szabályozott munkaidő után a szabad idő társadalmilag mind kevésbé befolyásolják. És az ipari társadalomban a különféle élethelyzetek sora lép fel, amelyekben nem lehet a hagyományok régi, sokszor merev szabályai szerint tájékozódni és cselekedni.

A városban a szerepek száma felmérhetetlenül nagy a falusi számára — akire ebben a nagy kuszaságban mintha semmilyen szerepet nem osztanának. A falusi közösségi ellenőrzés helyett a városban ható tiltásháló intézményesített — és személytelenített —, a rendfenntartó-ellenőrző szervek emberei nem állanak szünet nélkül minden városlakó mögött, miként a szomszéd vagy ismerős szeme vigyázta-vigyázta ma is a falustársat. Városban tehát a falusinál sokkal nagyobb belső fegyelemre van szükség. A városlakó egyrészt szabadabb, másrészt viszont

védtelemben a falusinál, éppenséggel a tömegben válik magányossá, emiatt fokozott lelki terhelést kell elviselnie.

Ezek szerint a munkásszállás keret csupán a kezdet ahhoz, hogy ezen ingtag életformájú szízeket — 1980 végén 556 ezer szálláslakót tartottak nyilván nálunk — tudatilag is városiakká tegyük. Tudatilag is, mert a velük folytatott beszélgetések során bárki meggyőződhet — miként nekem volt alkalman az alatt a tíz nap alatt, amíg egy temesvári munkásszállás lakója voltam, s meggyőződttem — arról: e fiatalok a falut s a vele járó mai életformát elvetik. Igen sokan menekülésszerűen hagyták ott szülőfalujukat, s mondtak búcsút családjuknak, egyfajta életformának.

Ki vállalhatná magára a városba keveredett-sodródott jelentős számú — jobbára — fiatal munkás istápolását?

A munkahelyi környezet ehhez nem szolgál keretül, mert ott inkább a szakmába való beilleszkedés bonyodalma, nehézségeit vigyázzák, illetve igyekeznek megoldani. Nem lehet véletlen, hogy sajtónkban a betagolódás fogalmával rendszerint a szakmával, a munkahellyel járó feszültségek oldódását jelölik, pedig a valódi nyelvi-gondolati tartalom szerint (beilleszkedik új környezetbe, új viszonyok közé kerülve kellően alkalmazkodik) ez egyáltalán nem indokolt.

Marad tehát a szállás.

Nyilvánvaló, hogy a szállásnak kifelé orientálnak kell lennie, hogy a jobbára szűk körben tébláboló kezdők itt, de ne csupán egymástól lessenek el — a városi közeg által nem elfogadott — magatartásformákat. Milyen tapasztalatokat adhatnának át egymásnak e fiatalok? E többszörösen — a munkahelyen, a városi közegben, a (házas)életben — kezdők, akik a „legjobb” esetben néhány osztályt valamelyik városka gimnáziumában végeztek. Csakhogy: az oktatási formák átalkatásával tapasztalhatóan eltűnedeznek azok az iskolák, melyek szigorú belső rendszabályokkal alakítottak ki erős etikai tartást, bizonyos akaratú elemeket a tanulóban. Sorsuk tudatos irányítására, jövőjük következetes építésére e szálláslakók egyelőre képtelenek. (Amikor csak lehet, túlóráznak — nem is annyira a pénzért, hanem a szabad idő teher-léte miatt —, a közöttük tartózkodónak úgy tűnik, hogy minden más kereső kategóriánál többet isznak, a pénzzel bánni nem tudnak — nem tartalékolnak a jövőre, pedig keresetük többnyire meghaladja a velük egykorú értelmiségiekét —, szórakozásuk beszűkült, jószerivel csak a mozi látogatják.)

A rengeteg mozi is — a fiúk havi 5-6, a lányok 3, a házasok 2 filmet néznek meg — azt jelzi, hogy a szálláslakók nem tudnak mit kezdeni magukkal, és pótcselekvésként, eseménypótlékként választják a filmszínházat. A mozi ajtaja mindig nyitva, bármikor be lehet menni, s olcsóbb is a vendéglőnél.

Tehát a szállás lehetne a keret... De ki lenne a tanácsadó, az a valaki, aki e fiatalokat gyámolítaná?

Az Electrotimis gyárból — e vállalat szállásának lakója voltam — hét esztendő alatt (háromezres létszám mellett) mintegy féltézer (!), zömmel fiatal lépett ki, akiknek a többsége valamelyes gondoskodással megtartható lett volna.

Egyetlen személy van szállásonként, aki a fiatalokkal való törődésért kapja fizetését: a gondnok. Csakhogy ő a fizikai kényelmükre vigyáz (?!), az ágyne-mű kiadásán, a tévékészülék működtetésén túl eső gyámkodás-tanácsadás nem tartozik feladatai közé. Persze, ott van a KISZ, a szakszervezet, kijelölt személyek az adminisztratív vezetésből, a tapasztalt munkatársak, mesterek, csapatvezetők — valamennyiüknek azonban ez csupán a *sokadik gondjuk*, másért felelnek büntetőjogilag, másért kapják fizetésüket. Ők, ha be is térnek időnként a szállásra, főleg ellenőrizni jönnek, legalábbis ezt a látszatot keltik, s csak a tisztaság meg a fegyelem iránt érdeklődnek. Következésképpen mindenféle — sors-, kar-, kor-, baj- stb. — társnak marad a szálláson a véletlen szeszélyeként megismert hasonszőrű kolléga vagy a városban felszedett ismerős, barát.

A szállásszabályzat előírja, hogy a klubot szakszervezeti alapból rendezik be — itt az sincs, amit berendezzenek. S nemcsak a klub hiányzik, de minden járulékos helyiség: a mosoda, a szárító, a teakonyha, a romlandó ételek elhelyezésére szolgáló hűtőszoba, de még egy valamirevaló lépcsőházi előtér is, ahol le lehetne állni egy futó beszélgetésre. Vagyis a munkásszállást — illetve ezt a típust (mert nem egyedi épületről van szó), amelyet jelenleg a legjobbnak tartanak — a tervező csak félig tervezte meg, egyedül a szobabeosztás érdekelte. Sajnos, a kivitelezés sem jobb a tervezésnél, sőt! Ezek a szállások egyáltalán nem parancsolnak tiszteletet. (Lásd a régi iskolák impozáns épületeit.)

Persze tudom, ezek a szállások egy idő múltán fölöslegessé lesznek mai feladatkörükben, amikor megszűnik majd a faluról városba áramlás. Egy beton-épület azonban száz esztendőig is áll. A funkció lehet átmeneti, de következik-e

ebből, hogy az épületnek magának — tervezésében, kivitelezésében — elsiertet rögtönzésnek, hiányosnak kell lennie?

A szállás — szervezési formaként — az iskolai bentlakások és a diákkollégiumok „meghosszabbítása“, néhány alapvető különbséggel. A tanuló és az egyetemista a társadalom szempontjából még éretlen, nem kész ember, akibe eddig csak „befektettek“, s akinek majd akkor lehetnek a társadalommal szemben igényei, ha már dolgozik. Ha érett is fiziológiailag és pszichikailag, társadalmilag még nem az. A munkásszálló fiatalját a szállás ugyanígy a társadalmilag éretlenek csoportjába sorolja. A szállásszabályzatba foglaltak — a lakók számára tilos itt a főzés, egymásnak (fiúknak a lányok és fordítva) a látogatása, a WC-lefolyók eltömítése (!), illetve kötelező például a napi szellőztetés, a fertőtlenítés szintén (!) naponta, vagy ahányszor szükségesnek (!) mutatkozik, stb., stb. — nem egy kitétele ellen minden érett ember joggal tiltakozna, magánéletébe történő beavatkozásnak tekintené.

A munkásszállás szigorúan átmeneti állapot. Nemcsak az egyén életében, hanem úgy látszik, a társadalomban is: úgyis családot alapít, elmegy a magáéba a fiatal. De az itt szerzett benyomások éppen a helyzet rendkívülisége folytán egy életre meghatározóak lehetnek. Százzámra élnek itt egymás hegyén-hátán régebbi társadalmi szerephelyzeteikből kizökentett fiatalok.

A szálláslakó „státus“ azonban nem tekinthető emelkedő társadalmi mozgásnak: a kiüresedő közösségi formák helyét olyanok veszik át, amelyek nem felelnek meg az új társadalmi helyzet és szerep követelményeinek.

B. B. B.

Árkádiában jártam...

Tikkasztó melegben, vállra vetett tarisznyával — falumbeliek módjára — indultam szétnézni szülőfalum határában. Csakúgy, mint gyermekkoromban, bejártam a Pisták-oldalt, majd egy kis ösvényre tértem, s a szőlők között a Futás-oldalának tetejéről, a Keresztpataki-erdő szélétől Somoska alig cikázó patakát követtem tekintetemmel, egészen Pokolpatakig. A temetőtől lefelé, a patak bal partját nemes szőlővel telepítették be az utóbbi évtizedben. Eltűntek a kis nadragszj-földdarabkák örökre. Helyükre több hektáros szőlészet került. Új ruhát öltött magára a táj, de a temető olyan, mint régen. Zsúfolt összevisszaságban tele van mindenfajta gyümölcsfával. A püposodó sírhantokon hervadozó, száraz virágok és a gondozatlanság rejtőzködik a fák öröknek tűnő hűvös árnyékában. Ott, középen, a kis kápolnatemplom kövei alatt alussza örök álmát Petrás Ince János is, immár másfél évszázad óta, egykori hívei társaságában. Az ő földi létét itt semmi jel sem őrzi, csupán egy-egy távolról érkező bűvár próbál nyomára bukkanni. Valahol, egy könyv fedőlapján láttam a hetvenes évek elején keze írását. Egy dedikáció maradékát.

A füves oldalon hason fekve, Illyés Gyulát idézgetem a mellém szegődött magánynak: „Nem szólhat az, / ki nagyon is sokat / tudna már szólni — / Omló világot hallhat válaszolni. / Sok nagyon is, / amit szemem, amit / szívem lát s látott — / Megdermedsz testvér, hogyha fölkiáltok.“ Ez a temető, a környező tájhoz viszonyítva, oázis a sivatagban; mert körötte a nagy hőségtől minden olyan, mint egy leforrázott virágoskert. Itt az életet az árnyék tartja fenn, különben minden pörkölt száraz volna. A fél méternyi kukorica levelei úgy besodródtak, mintha egy öreg készítette volna elő a dohányát jó apróra felválni télire. A búza alig hajított fejet a szalmaszálra, s máris érett szünre száradt. A sikos mennyibolton, mint végtelen jégtáblán önfeledt koresolyások, fecskék ivelnek ide-oda. Ott messze, messze, talán a Szeret felett, egy árva pacsirta alig látható pontja az eljövendő esők reményét írja az égre.

A temető után, Pokolpatak felé valamikor katonás nyárfasor vigyázta az út szélét, de ma már azok is eltűntek, mint sok más erről a tájról. Ott, a jegegyéktől nem messze a Somoska-patak bal partján, a dombon egy utazónak furcsa kedve támadt volt, s a tájat látván, valami településfelét vélt felfedezni. Néhány napi áskálás után rendkívüli szépségű edényeket talált. Híre ment a dolognak, s még századunk közepén is számtalan gödröt lehetett látni. A környékbeliek

összevissza áskálták a környéket. Vannak, akik azt állítják, hogy éjjelente kékes lángokat láttak itt-ott. Elrejtett kincsek jele volt az, mondják az öregebbek. Mennyi ebből a valóság, és hol kezdődik a legenda, ki tudná megmondani.

Különböztetett dolog, hogy nincsen füst tűz nélkül. Tehát elfogadható, hogy találtak azokon a helyeken kincseket is. Ha nem is ásóval, de kincset mégis talált, sőt mondhatni, hogy valóságos kincsbirodalomban járta le életét éppen az, akiről ma itt csak alig tudnak. Gondolom, fölösleges bizonygatnom, hogy ő az első népdalfeljegyzőnk. Erről a vidékről ő állt elsőnek levelező viszonyban a Magyar Tudós Társasággal.

A reggeli szédítő meleget és halotti csendet egy néhány éves katrincás csöppség üti el egy szőlőbokor alól csilingelő hangjával. Nagy labodaszárral kelt vitára, mert nem akar az gyökerestül kiszakadni a talajból. Csodálatra méltó, hogy ebben a szikár talajban is ily mélyre eresztette gyökerét! Ha ez az ártatlan burján is ennyire magáénak érzi ezt a földet, akkor én miért ne kapaszkodjak és mondjam magaménak? Azon kapom magam, hogy én is vitára kelek, de nem egy labodaszárral... Ne kérdezzétek, nehéz az egészet elmondani. Újra meg újra idézni sok álmatlan éjszakát...

— Kend nem gyüt-e dudót — kérdi csodálkozva üres tarisznyám láttán a mellém érkező katrincás kis csángó csöppség.

— Dehogynem. Későbbre hagyom, várom, hogy még nőjön.

Húsvéti ártatlan báránka csengettyűjére emlékeztető hangon kacagva bújik egy másik szőlőbokor alá. Tarisznyáját tömi mindenféle burjánal. Jó három évtizeddel ezelőtt ebben a faluban mondhatni, hogy nagyobb volt az írástudatlanok száma, mint azoké, akik elvégezték a négy osztályt vagy éppen a betűvető tanfolyamot. Az akkor terjedő analfabetizmus szellemi leltárhányt jelzett. Azóta felmérhetetlen a változás. A zsúpfedeles viskók helyére módos házak épültek. Szalmasüveget ma már csak elvétve látni a falu legeldugottabb részeiben, egy-egy „tyűkretrecen“ viszont a kút gémje ugyanúgy nyikorog, mint régen. Vízvezetékéről egyelőre szó sincs e vidéken. Itt-ott a faluban feltalálták már a következő, sőt a betonjárdát is. Az utak itt minden szempontból nagyra nőttek. Az út menti kerítések évente métereket hátrálnak. Sok helyen a hátrálástól a kerítést is a házfal szolgálja. Városiasodunk!

Az égető agyagos oldalon egy lihegő gyík menekül mozduló lábom elől. Amíg mozdulatlanul álltam, addig alaposan szemügyre vette cipőm orrát. Cérna nyelvvel meg is érintette egyszer, másodszor nem volt kedve, nem tetszett neki a tegnapi Diesel-olaj maradék.

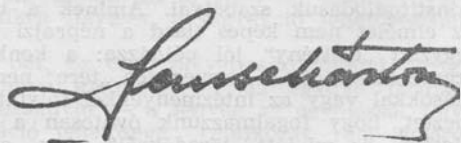
Lassan, andalogva továbbmegyek a Pisták-hegyén. Lázár Péter cseresznyéjét keresem, de nem találom. Egy szembejövő gyermek idegennek néz, és zöld zsinóros kalapját megemeli. Sok volt itt valaha a cseresznye, de amióta összeszántották a földeket, kivágták őket, hogy ne zavarja a traktorok nyílegyenes barázdáit.

Az első pillanattól kezdve tudtam, hogy ezt a délelőtti utamat soha nem fogom elfelejteni. Tudtam én ezt, attól a pillanattól, amikor üres tarisznyával nekivágtam Somoska Olimposzának, a Kövecsi hegyoldalnak. Szőlőt kapáló embereket köszöntöttem, hátán ágakat hozó görnyedt öregasszonnyal váltottam szót, bárányok után szaladgáló gyermeket kísértem tekintetemmel. Lekaszált zabtábla boglyáinak süvegeit simogattam. Minden, amit láttam, olyan meghatóan szép volt, hogy majdnem könny szökött a szemem sarkába. Valami fájdalmas meghatódás ragadott hatalmába. Olyan ösvényeken haladtam, amelyeken minden bizonyal sohase jártam, de mégis minden olyan ismerős volt, hogy betéve ismer-tem, akárcsak behunyt szemmel is mehettem volna rajtuk.

Mennyi mindent lehetne írni erről a tájról, erről a népről, ezekről a szarka-lábos szemű szomorú öregasszonyokról, a talicskával száraz rózsát szállító gyermekekről. Nem utolsósorban a nyelvünkről, igen, a szép, ősi, izes nyelvről...

De miért is vitatkozom én annyit egymagamban? Várom, hogy a szeretet borotvaéles szárnyával keljen harcra, és taroljon száradt rögre minden megalkuvás-vadnővényt. A gyávaság soha nem szült emberek, népek fölé szabadon lengő fehér zászlót.

Lassú szekérszörgést hallok közeledni. Életem múlását látom a tájon, de nem bánom, mert tudom, hogy nem fog itt soha fellángolni a görögtűz.

A hagyomány „ápolásáról” avagy a reprezentációs folklorizmusról

A lapjainkban egyre nagyobb számban megjelenő vallomásokot, önéletrajz-szerű visszaemlékezéseket, a mindennapi tevékenységet tükröző beszámolókat ugyan még nem elemezte senki, de átolvasásuk után már körvonalazható egy eddig is hangoztatott, ugyanakkor sosem bizonyított jelenség. Ezek a szövegek igazolják azt, hogy a népi kultúra elemei szívósan tovább élnek a mai ember mindennapjaiban, legyen szó munkásról, értelmiségiről vagy mezőgazdasági dolgozóról. Itt nem a népi motívumkincsre gondolunk elsősorban, s nem is a helyiel-közzel még élő népdalokra, hanem például a munkavégzés „rendjére” és „moráljára”, a szokások, normák, értékek működésének olyan mozzanataira, amelyek nélkülözik a reprezentációt (a népi jellegre való, pozitív értéktartalommal terhelt hivatkozás) legegyszerűbb formáit is, amelyek mintegy észrevétlenül a mindennapi munka, a szabad idő, a kommunikációs gyakorlat meghatározó elemei maradnak.

Azt eddig is eleget hangoztattuk, hogy „a népi kultúra tovább él”, és „a népi kultúra az a talaj, amely...”, de túl ezeken a megfoghatatlan, hisztériuságuk miatt igazolhatatlan tételeken, most találkozzunk olyan életanyagokkal, amelyek mennyiségben és hitelességben egyaránt bizonyító erejűek a népi kultúra továbbélését illetően. Egyelőre ugyan nem nagyon figyelünk rájuk, s ha igen, akkor a figyelem a tényközléseknek, adatoknak szól. Azoknak az információknak, amelyek a múlttól vagy a jelen megközelíthetetlen, eltakart területeiről adnak hírt. Ami a tények, számadatok mögött van, az többnyire elkerüli a figyelmünket, mert empirikusan nehezen tárható fel (nincsenek szempontjaink, módszereink arra, hogy számokba, címekbe, szövegekbe sűrítsük), ennek okán nehéz pódiumra állítani (értsd: értékként tételezni) és forgalmazni. Ilyen nehezen megfogható életanyag a mai családokban divó nevelési gyakorlat, a munkavégzésben és a társas kapcsolatokban érvényre jutó viselkedési szabályok összege, a társadalom intézményeihez való viszony jellege, az ünnep szabályozására irányuló törekvés, az „idegen” információk feldolgozásának mechanizmusa stb. Az említett szövegek feltűnő módon példázják azt, hogy mindennapjainkban a népi kultúra elemei szívósan tovább élnek attól függetlenül, hogy színpadra állítjuk-e vagy sem, jelenlétét értékként tételezzük vagy elhallgatjuk.

Az eddigiekben következetesen a népi kultúra elemeiről volt szó. Ez nem több, mint óvatos fogalmazás a mai gyakorlatban divatos két szélsőséges állásponttal szemben. Gyakran hangzik el olyan kijelentés, hogy a népi kultúra egy-egy részlete a maga tökéletességében fennmaradt napjainkig, és ma áthagyományozódik. Példaként a népművészet némely ágaira (a fazekasság, a bútorfestés motívumkincse egyes vidékeken vagy bizonyos népi táncok) szokás hivatkozni. Az ellenkező vélemény szerint a folklor mint „organikus” egység már nem létezik, annak csupán a szervezett („organizált”) formája él napjainkban. Mindkét vélemény a népi kultúrát (amin többnyire népművészetet ért) „konkrét formaként” tárgyalja, s e formákat eleve adottnak véve nem foglalkozik konstituálódási szabályokkal. Hallgatólagosan függetleníti őket a társadalmi gyakorlatától. Az utóbbi másfél-két évben közölt elég nagy számú vallomásszöveg épp azért tűnik fontosnak, mert bennük kitapinthatók e konkrét formák létezési módjai, konstituálódásuk szabályai. Aminek a belátására episztemológiai korlátai miatt az elmélet nem képes (lásd a néprajzi tárgyú írások nagy hányadát), azt a lejegyzett „életleny” jól példázza: a konkrét formák a mindennapi gyakorlatban szerveződnek, és e szerveződés „tere” nem más, mint az egyénnek saját magával, másokkal vagy az intézményekkel folytatott kommunikációja. Mindez arra figyelmeztet, hogy fogalmazzunk óvatosan a népi kultúra továbbélésének „mértékét” illetően, és mielőtt „töredékről” vagy „egésről” beszélünk, próbáljuk megközelí-

teni a népi kultúra elemeinek a társadalmi gyakorlatban való „működését”, elkerülve a kulturologiára jellemző pozitivistá leíró módszer csapdait.

A hagyomány továbbélésének mértékét illetően egy másik dolog is óvatosságra int. A jelzett szövegek szerzői olyan életformáról vallanak, amely egyáltalán nem nevezhető tradicionálisnak, és amely az utóbbi tizenöt-húsz év terméke. Ezt az életformát a „városiasodás” szóval szoktuk jelölni. Körülírásával sok baj van, mert ennek az életformának a „fokozatait” nem ismerjük. Csak azt tudjuk róla, hogy mások az intézményei, más a munkarendje, a tér- és időhasználata stb., de magáról a „másságról” kevés megbízható információ van. S hogy kevés van, az talán elsősorban azzal magyarázható, hogy ezt a városi (?) kultúrát (vagy városiasodó kultúrát) csak számokban kifejezhető társadalmi mobilitásként vagyunk hajlandók szemlélni (hány munkahely alakult, milyen a tárgyi felszereltség, a szolgáltatások bővülése stb.), és csak nagyon ritkán vagy egyáltalán nem figyelünk a népi kultúrának az urbanizálódásban betöltött tényleges szerepére. (Ez alól kivétel nyilván a népművészet reprezentatív jellegű felmutatása és forgalmazása — amire nyilván figyelünk —, de ez a népi kultúrának csak egy kis szelete, és az egész reprezentáció — a tudatos irányítás folytán — talán más célt is szolgál, mint amit hangoztatunk, tudniillik a hagyomány ápolását. Ha a városi WC bejáratán egy kb. 40 cm magas, színes mozaikból kirakott székely legény, illetve leány jelzi a bejárat „nemét”, ezt nevezhetjük a népi kultúra „beépülésének”, de ezt a beépülést aligha nevezhetjük az értékek átmentésének is, az egész inkább csak a magamutogatás, a „jelenlevés” igazolásának egy korcs példája.)

A népi kultúra elemeinek továbbélését célzó elemzés előfeltevései nagyobb-részt magukból a közzétett szövegekből is levezethetők. Ha ezek az elemek a vizsgált közösség tagjai számára léteznek, akkor bizonyára a közösség kommunikációs gyakorlatában is tetten érhetőek. A kommunikációs gyakorlat pedig nem más, mint jelentések forgalmazása oly módon, hogy az egyén a számára problémaként felmerülő környezeti elemhez jelentést rendel. Hogy milyen jelentést rendel, az szűkebb-tágabb vonatkozási csoportjának a jelentéstulajdonítási gyakorlatától, végső soron a jelentéstulajdonítás gyakorlatában termelődő és újratermelődő valóságértelmezési stratégiáktól függ.

Ha a környezet (fizikai, szociális környezet) gyorsan változik — és ez történt az utóbbi egy-két évtizedben —, ez nem vonja maga után a jelentéstulajdonítási gyakorlat, a valóságértelmezési stratégiák gyors változását. Ezen túlmenően megnehezíti a dolgot az is, hogy ma még nagyon keveset tudunk e jelzett változások természetéről.

Az eddig elmondottak illusztrálásaképpen itt most a népi kultúra továbbélésének olyan eseteire hivatkozunk, ahol hiányzik a „szakértői” beavatkozás, az adott szokás, tevékenység vagy termék piedesztálra állítása. Sok faluban „él” még a szüreti bál. Ezeket úgy üdvözljük, mint régi jó szokást, aminek a megtartása mindenképpen hasznos. Ugyanígy szorgalmazzuk a „hagyományos” formá- és mintakincs felhasználó kerámiaakasztást is. A szüreti bálnál maradvány: tegyük fel, hogy annak a „mintáját” (az öltözettől kezdve a felvonulásig, az egész tevékenység térbeli és időbeli tagolásáig) a falu közössége megőrizte, és ma is e minta szerint szervezik az egész ünnepet. Látszatra tehát az ünnep rendje változatlan. Ha azonban közelebbről megfigyeljük, és elbeszélgetünk a résztvevőkkel, kiderül, hogy — legalábbis az általunk vizsgált esetben — a résztvevők magához a tevékenység egészéhez (és egyes elemeihez) olyan jelentéseket rendelnek, amelyek egyértelműen az utóbbi tizenöt-húsz év termékei, és semmiképp sem nevezhetőek a hagyományos népi kultúra tartozékainak.

A teljesség igénye nélkül sorolok fel néhányat e jelentésekből:

1. A szüreti bálnak (a továbbiakban tárgynak nevezzük) a résztvevők egyértelműen hiánypótló szerepet tulajdonítanak: „Várom, hogy végre legyen már valami ünnep”, „Ez biztos dolog, minden évben megrendezzük”, „Alig várom, a nyár óta nem volt komoly bál”, „Nincs ahol az ember egy jót mulasson” stb.

2. Az „Erre a napra mindenki hazajön, még akik máshol lagnak, azok is”, „Ilyenkor lehet mindenkivel találkozni” és más hasonló válaszok is arra utalnak, hogy a tárgyhoz való viszony megváltozott. A résztvevők nem a tárggyal kommunikálnak, hanem elsősorban egymással. Az ünnep során nem a tárggyal való azonosulás a fő mozzanat, hanem a másokra figyelés, a korrekció lehetőségének kiaknázása.

3. A valóságos tárgy nem a szüreti bál. Ez csak helyettesítő valami, ürügy egy fontosabb, maholnap egyedülálló ünnep átélésére: ez az együvé tartozás érzésének ünnepe. Szüreti bál vagy fűvősfesztivál — a lényeg az egymással folytatott, „visszacsatolás” jellegű kommunikáció lehetősége. Találkozás régi ismerősökkel, családtagokkal, rokonokkal és kölcsönös fagatás, bizonykodás vagy elnéző

bólogatás. Az éppen soros tárgynak nincs egyéni jellegzetessége, ami más tárgytól lényegesen megkülönböztetné.

4. Az ünnep² kellékei (színek, díszítőelemek, tárgy- és térformák, szövegek, kiemelt cselekvéssorok stb.) is átértelmeződnek: megmaradnak ugyan, de egyre jobban stilizálódnak, függetlenednek a konkrét tértől és időtől: a szövegek elhangzanak, a ruhát felveszik, az ünnep térközzszabályozó (proxemikai) normáit betartják, de mindezeknek nem tulajdonítanak az adott térhez és időhöz tartozó jelentést. Csupán díszletei az ünnep egészének, és díszletjellegüket mi sem igazolja jobban, mint az, hogy el is maradhatnak, illetve felcserélődhetnek, attól az ünnep még ünnep marad. Tehát az ünnep jelentése nem az ünnep kellékeinek tekintett és a néprajztudomány által részletesen leírt jelentéseiből áll össze. Az ünnep jelentése szempontjából mindaz, amit mi az ünnep tartozékainak hiszünk, az végeredményben nem az.

Ugyanez elmondható hétköznapi tevékenységekről is. A fazekas hagyományos mintát rak ugyan a tányérra vagy bokályra, de maga a díszítés művelete már nem az önkifejezés, nem az önmaga megfogalmazásának gyakorlata, hanem a minél rövidebb idő alatt minél több darabot előállító termelési folyamaté. Vagy egy másik példa: az ingázó életformát választóknál lehetőség van arra, hogy az egyén a heti 48 órán túli időt maga foglalja. Ez a saját időbeosztás a paraszti életforma időbeosztásához alkalmazkodik. (Vö. a napi munkavégzés tartalmáról vallott felfogások: az egyes tevékenységek időhöz kötöttsége; a kikapcsolódásra, pihenésre fordított időmennyiség kijelölése stb.) De a még meglévő, hagyományosnak nevezett időhasználati módok jelentése is módosult: a cselekvésvezérlés helyett valamiféle kompenzációs biztonságpótló szerepük van, a szabad tervezés és cselekvés illúzióját teremtik meg. Ugyanez elmondható a térhasználat több vonatkozásáról is.

Csakhogy a fenti példákkal elsősorban nem azt kívántam érzékeltetni, hogy a hagyományosnak tekintett népi kultúra elemei „tovább élnek“ a mai városi vagy városiasodó életformában. A továbbélés formáinak vizsgálata ugyanis arra utal, hogy ezek az elemek megváltoztatják jelentésüket. Végeredményben nem továbbélésről, hanem beépülésről, *változásról* van szó még ott is, ahol a népi kultúra „érintetlennek“ tűnik. Az igazán érdekes és „fontos“ feladat tehát az lenne, hogy leírjuk a népi kultúra elemeinek ezeket az „új“ jelentéseit. Ez a munka azonban a néprajzi kiadványainkban honos szemlélettel már nem végezhető el, azok ugyanis csak a legkritikább esetben lépnek túl a „konkrét formák“ szakszerű számbavételén. Nem jelenthet előrelépést az a ma terjedő gyűjtési szemlélet sem, amely a folyamatokat, a konkrét formák konstituálódását igyekszik „előben“ rögzíteni, de nem jut el az így rögzített anyag értelmezéséig. X bácsi vagy Y néni elmeséli ugyan, hogy egy adott élethelyzetben egy bizonyos szerep hogyan működött, és azt is, hogy ma másképpen működik, de a változás szabályait nem fogalmazza meg. A szöveggyűjtéssel párhuzamos elemzés, értelmezés elkerülhetetlen, ellenkező esetben ismét csak az empirikus anyag halmozásához jutunk, amely, bár nem teljesen holt anyag, de nem tartalmazza önmaga élővé tételének feltételeit, igazi „hatásra“ képtelen. Nyers formájában csak az képes megérteni ezt az anyagot, aki már működésében is ismerte.

A jelen szemléleti és módszertani akadályain — legalábbis számomra úgy tűnik — az utóbbi években körvonalazódó folklorizmus kutatás jelenthet túllépést. Folklorizmuson általában egy folyamatot, a népi kultúrának az ún. magas kultúrába való jutását szokás érteni. A hatvanas évek második felétől felélenkült folklorizmus kutatás több, gyakran egymásnak ellentmondó értelmezést, körülrítást ad erről a folyamatról. Számomra az az értelmezés tűnik a leginkább használhatónak, amely a folklorizmust kommunikációs folyamatként határozza meg, és a folklorizmuson a parasztság „egész hagyományos kultúrájának“ vagy — jobb szó híján — a „népi kultúra“ egészének, illetve bármely elemének az eredetétől eltérő, idegen környezetbe juttatott, másodlagos felhasználását érti. (*A folklorizmus fogalma és jelenségei*. In: *Folklor—Társadalom—Művészet* 9. Bp., 1981. 14.) Az új környezet a folklorélemeket önmagukon túlmutató, másodlagos jelentéssel látja el (társadalmi, politikai, esztétikai erővel ruhazza fel).

A fenti körülrítés — az eddig elmondottakat véve alapul — három szempontból is fontosnak tűnik. Az *első* az átalakulás, a változás folyamatára helyezi a hangsúlyt, szemben a változás tényét csupán deklaráló, lényegében tényeket, állapotokat rögzítő néprajzos-zociográfusi gyakorlattal. A *második*: a kommunikációs folyamatra való hivatkozás arra utal, hogy itt nem csupán szemléleti újításról van szó, hanem körvonalazódik egy olyan fogalmi keret és elemzési gyakorlat, amely alkalmas lehet a „beépülés“ folyamatainak megragadására. Végül a *harmadik* fontos szempont: ez az értelmezés lehetőséget nyújt arra is, hogy

a folklorizmus vizsgálódási körébe vonjuk a mindennapi tevékenység olyan területeit, amelyek nélkülözik a reprezentáció minden formáját, amelyekről nem szól a tévé vagy a rádió, amelyeket nem látunk viszont a színpadon, s nem hivatkozunk rájuk akkor, amikor a népi kultúra „ápolásáról” van szó. Példánkkal épp azt igyekeztünk bizonyítani, hogy van a népi kultúra beépülésének egy olyan területe, amelyet a „szakértők” békén hagynak ugyan, amely körül nem csapunk semmiféle csinnadrattát, de amelynek vizsgálata legalább olyan fontos, mint a reprezentációs folklorizmusé. Ami nyilvánvalóan közös egy díszanyag-kiállításban (reprezentációs folklorizmus) és a külsőleg változatlanul tűnő, de funkciójában módosult időtagolásban (mindennapi folklorizmus) — az ideológikus mozzanat jelenléte. A sulyokkiállítás esetében ez nyilvánvalóbb, a „szakértők” fogalmazzák meg tételszerűen. Az időhasználatnál vagy a szüreti bálnál rejtettebb, de ott is megvan: a népi kultúra megváltozott jelentéstartalmú elemei mindig hiteszerűen igazolnak valamilyen cselekvést, tudást, információt. A tárgyaknak, eseményeknek, információknak, cselekvéseknek tulajdonított jelentések elvesztették valamikori magyarító-irányító tartalmaikat, s ehelyett az igazolás funkcióját látják el. Ma már — bármennyire érintetlennek tűnik is a népi kultúra egy-egy területe — az egyének a népi kultúra egy eleméhez való viszonya, ennek a viszonynak a (tudatos vagy kevésbé tudatos) tisztázása a fontos. A tárgyak, események, tudáselemek nem egymáshoz való viszonyaikban, hanem a helyzet alanyához való viszonyukban jelentenek valmit. Ebben az értelemben beszélhetünk jelentésváltozásról, s amint látjuk, ennek a változásnak meghatározott célja is van. Ilyen alapon soroljuk ezeket a jelenségeket a folklorizmus vizsgálódási körébe. A kommunikációelmélet módszereivel ennek a változásnak egy sor jellemzője megragadható, formalizálható. Ennek a munkának az elvégzése azonban nem ígérkezik könnyűnek. Jelen vitairás csupán arra vállalkozott, hogy érveljen a folklorizmuskutatás e területének fontossága mellett.

Bíró Zoltán

Nagy Enikő: Szüretelők (rekeszománc)

O. H.

Az o. h. — a „magnós történelem” nemzetközi elnevezésének rövidítése. Amlakor Allan Nevins professzort, a történelmi interjúk módszerének amerikai úttörőjét a negyvenes években megkérdezte az egyik tanítványa, hogy tulajdonképpen mi is az, amit ők „csinálni” fognak, a professor rövid töprengés után így válaszolt: „Nevezük ideiglenesen szóbeli történelemnek!” Az *oral history* (o. h.) elnevezés azonban csakhamar bekerült a történészek nemzetközi szótárába, s most, évtizedek múltán, már senki sem érzi ideiglenesnek. Az o. h. amerikai művelői mindenesetre büszkék rá, hogy az elnevezés szóbeli aktusát mindjárt az új módszerrel rögzíthették: a kíváncsi és szemfüles tanítvány rögtön lejegyezte a történelmi jelentőségű nyilatkozatot, s ezzel az o. h. keletkezésére vonatkozó szóbeli források megteremtéséről és megőrzéséről is gondoskodott. Theo C. Barker (a vele készített interjú *Magnós történelem* címmel a *Korunk* 1982. 6. számában jelent meg) az 1980 augusztusában Bukarestben megtartott nemzetközi történészkongresszuson figyelmeztetett ugyan arra, hogy az elnevezés félrevezető — az ember arra gondol, hogy itt a történelmi kutatásoknak egy másik ágáról van szó, valahogy úgy, ahogy van gazdaságtörténet, politikatörténet, társadalomtörténet, diplomácia-történet, most az *oralitás* története is külön skatulyát kapott —, a kifejezés azonban így, ebben a formában honosodott meg, most már nehéz lenne rajta változtatni. Theo C. Barker úgy látja, hogy ebben a helyzetben az o. h.-mozgalomnak egy pillanatig sem szabad megfeledkeznie saját korlátozott hatásköréről: a „magnós történelem” nem több, mint a történetírásban felhasználható szóbeli források létrehozásának, az emlékezet „megmozgatásának” sajátos technikája. Az o. h. tehát a jegyzőkönyvekkel, naplókkel, levelezésekkel egyenrangú történelmi forrás.

Miért válik ez a forrás ma egyre nélkülözhetetlenebbé?

Az első világháború óta kiépült egész Európában a modern kommunikáció infrastruktúrája. Ami maga után vonta az írott dokumentumok egy bizonyos típusának ritkulását, sőt eltűnését. A másik ok: a történettudományi szemléletváltás következtében az érdeklődés középpontjába kerültek — nagyon különböző okok miatt — a magukról írott nyomokat nem hagyó rétegek, csoportok, etnikumok, illetve azok életének rejtett, de annál fontosabb mozzanatai.

Ebből a szempontból kiemelkedőek a katalán történészek kutatásai a Spanyol Köztársaság katalán „arculatáról”. Mercedes Villanova a katalán tengerpart egyik anarchista hagyományú falujában folytatott interjúsorozatot. Levéltári kutatásai során azonosítani tudta azokat a személyeket, akik az 1931—1938 között tartott nyolc választáson következetesen távol maradtak a szavazástól. A jegyzőkönyvekből azonban nem lehetett kideríteni, hogy az illetők miért nem szavaztak, az írott dokumentumok semmiféle adatot nem tartalmaztak a nem-szavazók politikai beállítottságáról. Az o. h.-módszerrel sikerült feloldani a történelmi névtelenséget. A különböző politikai tendenciák megszemélyesültek, kiderült, hogy a „Ne szavazz!” jelszó követői nem mindig az anarchisták közül kerültek ki, a legkülönbözőbb politikai pártállásúak — sok marxista is! — maradtak távol a szavazástól. A katalán történésznő ugyancsak o. h.-módszerrel vizsgálta, hogy válsághelyzetekben a tömegek az önszervezés, a belső demokrácia milyen tartalékait képesek a maguk erejéből mozgósítani, a vizsgált katalán falu lakói hogyan éltek át az „önkollektívizálás” spontánnak tartott eseményeit. Az interjúból kiderült, hogy a „kollektívizálás” mozgalmának jelentőségét a történetírás hosszú időn át eltűlozta, az egykori résztvevők tanúvallomása szerint e mozgalom hatása igen korlátozott volt. A forradalmi tanács tagjai, a falu vezetői egytől egyi a különböző munkásszervezetekből jöttek, a kollektívizálást ők erőltették, az ún. „spontán megmozdulások” nem a falu lakosságának valódi törekvéseit fejezték ki, s

tulajdonképpen nem is voltak spontánok. Cristina Borderías egy ötnapos bányász-zendülést tanulmányozott „magnós“ módszerrel. Az írott forrásokból ugyanis fény derült a kormány, a hadsereg, a különböző politikai pártok álláspontjára, éppen csak a köztársasági hadsereg által levett felkelésben részt vevő bányászok élményeiről nem lehetett megtudni semmit. A visszaemlékezők érthetővé tették, hogy a baloldaliak egy maroknyi csoportja szervezte lázadás hogyan terjedt el oly gyorsan az egész vidéken. Cristina Borderías helybéli és a kutatás idején még száműzetésben élő résztvevőket interjúvolt meg, akik természetesen semmilyen írott nyomot nem hagytak, nem hagyhattak maguk után.

A katalán kutatók eredményei nyilván arra figyelmeztetnek, hogy az o. h. szinte az egyetlen módszer a diktatúra alatt senyedők vagy az alól felszabadultak történelmének megértéséhez, igazi történetének megírásához. De hasonló (módszertani) erőfeszítésre van szükség akkor is, ha például egy szociáldemokrata alapállású kormányzat — mint amilyen a Norvég Munkapárt — ideológiája szerint végzik a kutatásokat. Ed. Bull egy 1950-ben végzett nagyméretű o. h-kutatást tesz a forráskritika tárgyává. A *Munkások emlékei* elnevezésű kutatási terv az életmódváltás norvégiai történetéről akart forrásokat gyűjteni, s noha eleve száműzték az elitszemléletet (a társadalomtörténet sohasem elitszemléletű), mégis egy homogén munkásosztály képével dolgoztak, a meginterjúvoltak között alig volt — vallja be önkritikusan Bull — egyszerű munkás, sztrájkterő, munkanélküli segélyből tengődő, elesett ember, és szinte teljesen megfeledeztek a nőkről. Ennek ellenére a felvételek hatalmas — még ha nem is az egész munkásosztályt képviselő — forrásbázist hoztak létre, amely eleve több, mint a bürokratizálódott szakszervezeti és pártszemléleti dokumentáció. Világos tehát, hogy az o. h. társadalmi-politikai berendezkedéstől függetlenül, alulnézetből közelíti az egyént, a családot, a csoportokat, a rétegeket, az osztályokat, a köztük kialakuló viszonyokat, az eseményeket.

„Természetesen — mondta a kongresszuson Glatz Ferenc — az elhangzó vagy rögzített o. h.-nak, mint minden forrástípusnak, több dimenziója és több »rétege« — de legalább kettő — van.“ Nemcsak a megtörtént eseményről rögzíthet információt, hanem a *hagyományozó társadalom* (vagy egyén) *gondolkodására* vonatkozó forrás is. Ezt a tulajdonságát nevezhetjük az o. h. és általában a szóbeliség társadalmi természetének. „Az o. h. közvetítője természetesen a korábbi kultúrának: mire figyeltek fel a történet idejében (akár egyénről, akár esetleg tipizálható társadalmi csoportról van szó). Másodsorú közvetítője annak a kulturális folyamatnak is, amely a történet ideje és rögzítése közötti időszakban a hagyományozó egyén vagy társadalmi közeg gondolkodásában végbement, és végül közvetítője annak a jelenkori műveltség szintnek, amelyet az elbeszélés kultúrája (a maga fordulataival, beszédelemeivel stb.) mutat.“ Sőt, a katalán kutatók szerint itt olyan típusú forrásról van szó, amit maga a kutató alkot, azzal, hogy kérdez és rákérdez, „s így a történelem egy sajátosan értelmező diszciplínából kísérleti tudománnyá válik“, ami sokkal bonyolultabb forráskritikai magatartást von maga után, mint a klasszikus forrástan. Ide már pszichológusra, szociológusra, nyelvészre is szükség van. Amit úgy is értelmezhetünk, hogy az o. h. — nem is mellesleg — kutatási lehetőségeket biztosít e három szakmának is.

A katalán Mercedes Villanova és a belga Dominique Willems különösen a nyelvész előtt tornyosuló feladatokra mutat rá dolgozatában. Szerintük a szöveg, pontosabban a magnóval rögzített szöveg szintaktikai, szemantikai, prozódiai és diszkurzív elemeinek a vizsgálata, valamint a szünetek, tétovázások, az intonáció és a nem verbális jelek konnotációjának elemzése — a kutatás önmagában vett hasznossága mellett — óriási szolgálatot tenne a történeti kutatásnak. Az o. h. voltaképpen multidiszciplináris kutatási lehetőségeket, sőt követelményeket támaszt a történelemmel szemben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történet ne használható pusztán saját területe forrásbővítésére a szöveg legnyilvánvalóbb információ rétegét. Ezért érdemes megőrizni a szalagot a további kutatások számára.

Rostás Zoltán—Aradi József

Modern patológia, molekuláris patológia

A klasszikus orvostudomány a betegségeket közvetlenül érzékelhető jeleik, tünetaik alapján próbálta rendszerbe foglalni. Gyógyító kísérleteinek eredményeit is e tünetek enyhülése vagy megszűnése szempontjából ítélte meg. Megfelelő műszerek és módszerek hiányában kizárólag a jelenségek megfigyelésére és a megelőző korok tapasztalatára támaszkodhatott. Ebből fakadt alapvetően empirikus jellege.

A technika gyors fejlődése azonban már a múlt század második felétől kezdve döntő mértékben meghatározta az orvostudomány fejlődésének új irányát. Az a felismerés, hogy a kóros működés mindig kóros szerkezetváltozással jár együtt, a körbonctan térhódításához vezetett. A mikroszkopikus kórokozók felfedezése, a kórszöveti vizsgálatok egyre szélesebb körű elterjedése nyilvánvalóvá tette, hogy azonos kór-ok mindig azonos vagy legalábbis nagyon hasonló szerkezetváltozást és ennek megfelelő működésbeli zavart eredményez. A morfológia és különösen a mikroszkopos, szöveti morfológia az orvostudomány alapjaira lett, de egyúttal az orvosi gondolkodás logikai rendszerének fő kritériuma is.

Ez a szilárd morfológiai alapokon nyugvó rendszer, minden logikája ellenére, már kialakulásakor sem volt mentes bizonyos ellentmondásoktól. Ezek mellé az idők folyamán egyre újabbak sorakoztak és sorakoznak fel, olyannyira, hogy manapság mind gyakrabban merül fel — legalábbis publicisztikai szinten — „az orvostudomány válságának” kérdése. Természetesen nyilvánvaló, hogy nincs és nem is lehet szó semmilyen válságról az orvostudományban. Ellenben arról igen, hogy a „gyorsuló idő” ütemében fejlődő orvosi kutatás is hatalmas lépésekkel haladt előre: csupán az elmúlt néhány évtized folyamán sokkal több új ismeret született, mint az eddigi évezredek folyamán együttvéve. Ha tehát napjaink orvostudománya továbbra is a megszokott morfofunkcionális rendszer logikai ismerével alapján akar tájékozódni az új ismeretek egyre sűrűsödő erdejében, akkor e kritériumokat szükségszerűen az új követelményekhez kell idomítani.

Az élő szervezet működésének alapját képező sejt szerkezetének és anyagcserejének tanulmányozása ma már az

ultrastruktúrákat építő biomolekulák szerkezetének és tulajdonságainak megismerésig jutott. Mind az egészséges, mind a beteg szervezet legfinomabb működéseit a biomolekulák szintjéig lehet nyomon követni. Ennek kapcsán valósággal a szemünk előtt született meg az orvostudomány új ága, a molekuláris patológia. Vizsgálómódszerei a sejtek szerkezeti elemeit vagy a sejtműködés termékeit jelentő biomolekulák fizikai, biokémiai, immunológiai tulajdonságain alapulnak. Egyes vizsgálómódszerek — különösen a sugárbiológiai eljárások — érzékenysége olyan nagy fokú, hogy segítségével korábban elképzelhetetlenül kicsiny (a mg milliommódrésznél kisebb) anyagmennyiségek is meghatározhatók. Ennélfogva mind minőség, mind pedig mennyiségi változások kimutatására kiválóan alkalmasak, és nagy részük az orvosi laboratóriumokban is elvégezhető. E vizsgálómódszerek széles körű alkalmazásával egyre több olyan ismeret birtokába jut az orvostudomány, amelyek nyilvánvalóságos, de a meglévő morfológiai eszközök segítségével ki mégsem mutatható jelenségekre vonatkoznak.

A látható fényvel működő mikroszkóp feloldóképessége valóban korlátozott: 400 nm-nél kisebb részecskék vagy kisebb kiterjedésű morfológiai elváltozások egyszerű mikroszkopos vizsgálat során az emberi szem számára láthatatlanok maradnak. Az elektronmikroszkóp feloldóképessége ugyan mintegy 500-szor nagyobb lett, de költséges volta és nehézsége miatt ez a vizsgálati lehetőség a gyakorlati orvostudomány számára lényegében még mindig nem hozzáférhető.

Kétségtelen, hogy minden működési zavarhoz szerkezetváltozás tartozik — és megfordítva. De éppen a szerkezetváltozások morfológiai kimutathatóságának jól ismert korlátai azok, amelyek a következményként jelentkező kóros működések egyre pontosabb jellemzését sürgetik. A mikroszkopos vizsgálat alkalmazásával feltáruló szerkezeti elváltozások, mint például a sejtburjánzás vagy a sejtpusztulás jelei, éppen a molekuláris sejtstruktúráit sokszorosan meghaladó méretüknél fogva nem valamely kóros folyamat kezdetét, hanem sokkal inkább annak végső, legtöbbször már irreverzibilis szakaszát tükrözik. A betegség kezdetétől végső kibontakozásáig terjedő időszakban viszont — beleértve a lapangási időt is — a kölcsönösen összefüggő jelenségek egész sora zajlik a klinikailag „még egészséges”, de a bio-

lógiailag „már beteg“ szervezetben. Ezek a jelenségek a meglévő morfológiai vizsgálómódszerek számára még nem, a molekuláris patológia módszerei számára viszont már jól hozzáférhetők. E vizsgálómódszerek segítségével kapott információk egyre sikeresebben töltik ki azt a korábban szélesen tátongó űrt, amely a beteg ember szubjektív panaszai és az olykor csak nagy időeltolódással jelentkező morfológiai „bizonyítékok“ közé ékelődött. Tudomásul kell venni tehát azt a tényt, hogy a betegségek folyamán előálló szerkezeti és működésbeli változások mindig a *sejtszerkezet molekuláris szintjein kezdődnek*, és ebből kifolyólag elsősorban biokémiailag jellemezhetők.

E tény felismerése korántsem azt jelenti, hogy a modern orvostudomány lemond a morfológia eddigi nagy-szerű vívmányairól, s ezután kizárólag a biokémiai mikroanalitika információira támaszkodik. Legfeljebb arról a szemléletéről kell lemondania, amely csak a morfológiailag jellemezhető jelenségek létezését hajlandó elfogadni.

Ha van molekuláris patológia, akkor léteznek „molekuláris betegségek“, sőt akár „beteg molekulák“ is. Az öröklődő genetikai ártalmak következtében fellépő betegségek jelölésére William Garrod már 1917-ben javasolta a „vele született anyagcserehibák“ elnevezést. Magát a „molekuláris betegség“ kifejezést azonban csak 1951-ben használta először Linus Pauling a sarlósejtes vérszegénységnek nevezett betegségre. Kiderült ugyanis, hogy a betegek vörös vértestei azért válnak sarló alakúakká, mert a bennük lévő vérésték molekulájában *egyetlen* aminosav eltér a megszokottól: a normálisan előforduló glutaminsav helyett valin található benne.

Pauling javaslata óta három évtized telt el. Ez a három évtized a sejtszerkezetről, a sejt működésekről és a szervezet egészét érintő bonyolult jelenségekről szóló nagy felfedezések egész sorával szolgált. A genetikai kód felderítésétől a génmanipulációig, a nem fajlagos és fajlagos védekezési mechanizmusoktól az emberi magatartás molekuláris szinten zajló jelenségeinek megismeréséig lenyűgözően sok és sokféle új felfedezés szerepel alig harminc esztendő tudományos leltárában. Minden túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy az alapvető orvosi kutatás napjainkban ele-gendő mennyiségű információ birtokába jutott ahhoz, hogy kutatómunkáját ne empirikus módon, hanem a megismert kölcsönhatások és törvényszerűségek alapján, logikailag szilárdan megalapozott rendszerbe foglalva folytassa. Ebben az új, dinamikus-funkcionális rendszerben nyilván a morfológiát is méltó hely illeti meg.

A molekuláris patológia nagy érdeme, hogy egyre szorosabba fűzi kapcsolat-tait a gyakorlati orvostudománnyal. Snell, Dausset és Benacerraf 1980. évi Nobel-díjának méltatásakor George Klein professzor így fejezte ki ezt a törekvést: a díjazottak érdeme az, hogy eleinte csak a szakemberek számára érthető kutatásokkal „megalkották azt az alapvető biológiai rendszert, amely érthetővé teszi az idegen sejtek felismerésének, az immúnválasznak és a transzplantációs kilökődésnek a menetét. Abban a különleges élményben van részünk, hogy láthatjuk: miként kapcsolódik össze az alapvető felfedezések egész sora a klinikai orvostudomány gyakorlatában való azonnali alkalmazással.“

Módy Jenő

KÖZGAZDASÁG

„Döntési játék“ a vezetőképésben

Az 1979–1980-as tanévtől kezdve a bukaresti Közgazdasági Akadémia ipari szakán a negyedévesek számára új tan-tárgyat vezettek be: a vállalati döntési játékokat. A vállalatvezetés kísérletezéssel való begyakorlása, a vezetői készség fejlesztése valósul meg a döntési játék útján, s a holnap vezetői előtt kézzel-foghatóvá tehető az a tény, hogy nincs

önmagában vett döntés: a döntések láncszemenként kapcsolódnak egymásba, egységes egészet alkotva, és a kellő megalapozottság nélkül hozott döntés éveken át érezhető káros hatását.

A vállalati döntési játék (angolul: *business game*, románul: *joc decizional*, *joc de simulare a conducerii*, *joc de conducere a intreprinderii*) a vezetőképés és az egyetemi oktatás eszközeként az 1950-es évek végén jelent meg. Az első ilyen játék a felsőbb szintű vezetői döntések szimulációja volt, amelyet 1956-ban fejlesztett ki az American Manage-

ment Association, s amelynek A. N. Schrieber kidolgozta változatát már 1957-ben oktatási eszközként használták a washingtoni egyetemen. Ez után rohamosan nőtt a hasonló játékok száma, és 1962-ben a vállalatvezetők képzésével foglalkozó amerikai felsőfokú tanintézetek kétharmadában használták őket.

A szocialista országokban az 1970-es évektől kezdődött a vállalati döntési játékok elterjedése. A varsói, a lódzi, a budapesti, a prágai egyetemeken az 1974—1975-ös tanévtől alkalmazzák rendszeresen az oktatásban, a vezetőképzésben és -továbbképzésben. A Szovjetunió felsőoktatásában több különböző típusú általános és funkcionális játékmódot használnak, Magyarországon pedig Csáki Csaba és Mózes László a mezőgazdasági vállalati döntési játékot is kidolgozta.

Romániában első ízben a Ștefan Gheorghiu Akadémián vezették be a vállalati döntési játékot — E. Rădăceanu munkája nyomán — már 1970-ben. A Közgazdasági Akadémia keretében O. Niculescu, T. Zorlentan és I. Radu foglalkozott behatóbban ezzel a témakörrel, előkészítve a vállalati döntési játék tantárgyként való bevezetését. A vállalati döntési játék a vállalatvezetésben jelentkező döntési folyamatok utánzása. A szimuláció lényege a valóság bizonyos részének modell segítségével való leírása, majd kísérletek végrehajtása e modell alapján a jelenség teljesebb megismerése céljából, s folytonos válaszadás arra a kérdésre: „mi lenne akkor, ha...?” A módszer nagy előnye, hogy lehetőséget nyújt a valósággal való szembesítésre, tehát alkalmazásának jogsága előzetesen tisztázható. A modell alapján végzett első szimuláció a modell érvényességét vizsgálja, és helyességét hivatott bizonyítani — azaz a modell megalkotásakor felhasznált ismereteinket szembesíti a valósággal. Ha a modell nem tükrözi helyesen a szimulált rendszer tulajdonságait, nyilván nem használható. Kevés olyan kegyetlen kritikájú eszköz állt eddig ismeretei ellenőrzése céljából az ember rendelkezésére, mint a gépi szimulátor!

A szimuláció nem optimalizáló módszer, de felhasználható a szimulált rendszer működésének javítására is, amikor mintegy kikísérletezzük a racionális megoldást. Ekkor operációs játékról beszélünk.

A döntési játék lényegében olyan szimuláció, amelyben különböző pontokon emberek hoznak döntéseket; így a játék megkülönböztető jegye az aktív emberi részvétel. A játékmódel lényegében a szimulált környezetnek és a résztvevők döntéseinek kölcsönhatását

mintázza. A játékosok megkapják az eredményeket, majd újabb döntéseket hoznak, s a ciklus újra és újra megismétlődik. A vállalat tevékenységét, annak belső és külső kapcsolatrendszerét leíró modell a játékosok döntései gazdasági hatásokkal alakítja át, azaz megadja a vállalat gazdasági eredményeit — a döntések függvényében — egy adott időszak végére. A játék lényege meghatározott szabályok szerint lebonyolódó akció—reakció-sorozat, amelynek bizonyos időszak eredményei alapul szolgálnak a következő időszakokra vonatkozó döntésekhez.

A vállalati döntési játéknak semmi köze a matematikai játékelmélethez: speciális oktatási eszköz, amely elsősorban a döntéshozatalban való jártasság fejlesztését célozza. Mint ilyennek, számos előnyös tulajdonsága van:

— bemutatja a különböző vállalati döntési területek sokoldalú összefüggésrendszerét, és rákényszerít e kölcsönhatások figyelembevételére;

— lehetőséget nyújt az egyes vállalati funkciók (termelésirányítás, beszerzés, értékesítés) ellátásának sokoldalú begyakorlására, e funkciók szükségszerű kapcsolatainak felismerésére;

— rászoktatja a döntések időbeni kihatásainak figyelembevételére és általában az időtényezővel összefüggő speciális módszerek alkalmazására;

— biztosítja a különböző módszertani ismeretek alkalmazásának begyakorlását; — önálló helyzetmegítélést, nagyfokú aktivitást, pontos munkát igényel a játékokban részt vevőktől.

A Közgazdasági Akadémián immár harmadik éve bevezetett döntési játék az általános vállalati játékok körébe tartozik, mivel a vállalat valamennyi alapvető tevékenységét (kutatás, beruházás, piackutatás, a termelés ütemezése, munkaerő-gazdálkodás, nyersanyag-beszerzés, értékesítés, karbantartás, pénzügyi nyilvántartás stb.) felöleli. A játék a csomagolt mosószer gyártását szimulálja négy iparág és iparáganként három vállalat szintjén, feltételezve, hogy az értékesítés négy különböző piacon történhet. A modell bonyolultságára jellemző, hogy 10 000 változóval és 54 számítási programmal dolgozik — ami nyilván elektronikus számítógép használatát igényli. A játék szerkezete determinisztikus, vagyis a vállalati döntések eredményeit teljesen meghatározzák azok a környezeti paraméterek és vállalati adatok, amelyek a játék eredményeit kiszámító program bemenő adatai.

Az elsősorban oktatási célt szolgáló játékmódellek elemzési, kutatási eszközként is felhasználhatók. Az USA-ban

és másutt több vállalat dolgozott már ki általános és funkcionális játékmódelleket, így például az IBM, a General Electric stb.

Azok a problémák, amelyekre vonatkozóan döntési játékok állnak rendelkezésre, igen változatosak: piackutatás, készletgazdálkodás, pénzügyek, nagyjavítások beütemezése, kutatás és fejlesztés stb. Minde funkcionális játé-

kok fő célja a hatékonyabb döntéshozatal és a költségek csökkentése.

A közeljövőben az általános vállalati döntési játékok szélesebb körű oktatási felhasználása várható — nálunk éppúgy, mint világszerte. Ugyanakkor az általános és funkcionális szimulációs modellek is mindinkább elterjednek, lehetővé téve a vezetési intézkedések jobb megalapozását.

Vincze Mária

KÉMIA

Mit és hogyan olvas a vegyész?

Majdnem három évszázad tudományos folyóirattermésének számbavétele alapján D. J. de Solla Price megállapította, hogy ezeknek az információhordozóknak a száma fél évszázadonként megdúsul. Így a századfordulóra várható érték 1 000 000, szemben az 1950-ben megjelent 100 000 tudományos folyóirattal. Ezzel a nyomtatvány- (és nemcsak információ-) áradattal nehéz megküzdeni. S hogy ez sikerüljön, a szakemberek feltalálták a referáló folyóiratokat.

Ezeknek a statisztikai vizsgálata már sokkal konkrétabb képet nyújt. A *Chemisches Zentralblatt* 1830-ban még csak 403 közlemény kivonatát tartalmazta, az amerikai *Chemical Abstracts* 1960-ban 134 000, 1975-ben pedig már 454 000 közleményről referált. A szovjet *Referativnij Zsurnal* 1962-ben 160 000 rövid kivonattal tájékoztatta az olvasót. Mi sem bizonyítja jobban, mekkora anyagi áldozattal jár egy referáló folyóirat fenntartása, mint az, hogy az 1830 óta (különböző címeiken) megjelenő *Chemisches Zentralblatt* 1969-ben megszűnt — nem bírta erővel. Döbbenetes sebességgel szaporodnak a közlemények, ha egy újonnan beinduló kutatási területen a munkálkodást nemcsak a merész távlatok, hanem az azonnali eredmények is stimulálják. Például a prosztaglandinokról szóló cikkek így szaporodtak: 1960-ban 5, 1965-ben 73, 1967-ben 156, 1974-ben naponta átlag 2 cikk.

Könnyen belátható hát, hogy nemcsak az eredeti közleményekben való közvetlen tájékozódás, hanem a rengeteg referátum téma szerinti fellelése és átfésülése is „időkorlátba” ütközik. Újabb, tömönyebb információforrásokra van szüksége a vegyésznek. Ilyenek a címre-

feráló lapok, mint például a *Current Contents*, amelyek egyik sorozata heti kb. 150 füzetoldalon közli a legfontosabb matematikai, fizikai és kémiai szaklapok tartalomjegyzékét (a jó, lényegyet kifejező cím jelentős hozzájárulása a szerzőnek a hatékony információáramlás megvalósításához). Hasonló információ-sűrítmény a KWIC-index (*Key Word in Context* = szöveggörnyezetben szereplő kulcsszó), amely a folyóiratcikkek címét kulcsszavak szerint rendszerezve közli.

Nem kell csodálkoznunk azon, hogy — L. G. Sillen felmérései szerint — Svédországban a kutatóvegyészek munkakezdőjüknek 50%-át könyvtárakban, 25%-át értekezleteken töltik, és csak a fennmaradó 25%-ot fordítják laboratóriumi munkára. Reménytelen a helyzet? A történelmi tapasztalatok szerint — nem. F. Wöhler, aki 1828-ban megvalósította az első szerves szintézist, 1835-ben már így írt J. J. Berzeliusnak: „A szerves kémia mai állapota az embert az örületbe kergeti. Úgy tűnik nekem, mintha őskori, trópusi őserdő lenne, tele rendkívül figyelemreméltó dolgokkal, de szörnyű és határtalan bozótjából nincsen mód kitörni. Beléhatolni, érthetően, fél az ember.” Azóta a vegyészek megszokták ezt az őserdőt. Munkamegosztás útján színre léptek azok is, akik a felgyülemlett ismeretek rengetegében segítenek csapást vágni: a dokumentációs szakemberek. S ezek már nem egyszerű könyvtári hivatalnokok, hanem magas képzettségű és nagy áttekintőképességű szakemberek. A vegyész szívesen forgatja a kémia haladását összefoglaló cikkeket közlő folyóiratokat, amilyen például az *Uszpeki Himi*, vagy hogy egy „népszerűsítőbb” színvonalút is említsünk, a *Chemie in unserer Zeit*. Megnőtt a szintézis becsülete. Erre utal E. Garfield felmérése is, amely rangsorolta az 1961–1972-ben leggyakrabban idézett fizikai

és kémiai szakkönyveket. Messze elől vezet (1514-szer idézve) L. Pauling monumentális műve a kémiai kötésről, majd (1063-szor idézve) G. Herzberg háromkötetes munkája a molekulaspektromokról és a molekulaszervezetről — statisztikailag is jól jellemezve azt a tényt, hogy napjaink kémiájának egyik központi témája a *kémiai kötés és szerkezet* vizsgálata. A leggyakrabban idézett könyveknek több mint 10%-a a kísérleti, mérési adatok táblázatos és *kritikai összefoglalását* tartalmazza. Ezeknek a kritikai lajstromozásoknak döntő fontosságuk van, mert sajnos, a nyomtatványáradat nem azonos a valóságot alaposabban tükröző információk mennyiségével (bár vitathatatlan, hogy e mennyiség robbanásszerű növekedésének is tanúi vagyunk): sok a téves közlés, az álinformáció. M. Beck, a kérdés szakértője szerint a komplexek termodinamikai stabilitását jellemző egyensúlyi állandóknak az irodalomban közölt adataiból csak 20% tekinthető megbízhatónak. Érthető, hogy a kutatót nemcsak az időhiány szorító kényszere, hanem a valódi érték igénylése is ezekhez a másodlagos információforrásokhoz irányítja.

Érdemes egy pillantást vetni a kémiai közlemények tartalom szerinti megoszlására is. 1975-ben a *Chemical Abstracts* recenzeálta cikkek több mint ötven százaléka *biokémiai* (33,7%), illetve *fizikai kémiai és analitikai* (26,5%) tartalmú volt. Ez jól jelzi a kémia előretörésének két legfontosabb frontszakaszát. (Köznevelésünk egyik megoldandó kérdése marad, hogy a kémiaoktatás távolról sem tükrözi ezt az arányt. Az általános műveltségű ember felfogását a kémiáról inkább a célszerűségi szempontból ismert polimerkutatás kézzelfogható eredményei befolyásolják, mint az alig vagy egyáltalán nem ismert biokémia.) Hasonló eredményekre jutunk, ha rátekintünk E. Garfield listájára az 1961—1972-es időszakban legtöbbet idézett 50 cikkről: alig 7 van, amelynek nem biokémia, illetve biológiában alkalmazott fizikai és kémiai mérő módszer lenne a

tárgya (az érdekesség kedvéért említjük meg, hogy M. Gell-Mann cikke a bariónok és mezonok szimmetriájáról csak a 41. ebben a rangsorolásban). Persze, az „idézettség” nem abszolút értékmérő, de — legalábbis első közelítésben — hozzásegíthet ahhoz, hogy kitapintsuk a mai kémia egyes forró területeit.

Figyelmet érdemel a *Chemical Abstracts* referálta cikkek eredeti nyelve százalékos arányának változása is:

	1909	1958	1961	1975
angol	33	50,5	43,3	59,7
orosz	1	16,8	18,4	23,3
német	45	9,7	12,3	4,8
francia	13	5,5	5,2	3,0
japán	0,3	6,1	6,3	3,0

Hagyjuk a jövőkutatókra annak latolgatását, hogy a tudományos dokumentálódás bábéléből melyik lesz a kivezető út. Most azonban a vegyésznek legalább két világnyelvet kell ismernie (a statisztika szerint az angolt és orosz), ha nem hármat, hiszen sokszor elengedhetetlen a napi újdonságok mellett a régi forrásokhoz visszanyúlni, és ezeket zömmel németül írták, vagy német fordításban hozzáférhetők. S még így sem nélkülözhető a jó szakfordító — például ha nem elégszünk meg egy érdekesnek ígérkező cseh vagy japán nyelven írt cikk angol kivonatával.

E néhány sor nem lehet alapos bevezető a kémiai szakirodalom-kutatásba (a részletek iránt érdeklődőknek ajánljuk Fülöp Géza kiváló könyvét: *Az információ nyomában*, Buk., 1978), pusztán az olvasó figyelmét akartuk e tevékenység fontosságára és néhány érdekes vonatkozására felhívni. Most, amikor az ismeretek elévülése mindjobban felgyorsul, s ugyanakkor a megismerendő információmennyiség rohamosan nő, a szakirodalom használata a vegyész számára is ugyanolyan alapvető készséggé kell hogy váljék, mint mondjuk a sztohiometriai számítások vagy a zsebszámítógép használata. Tantárgyként tanítják is a világ számos egyetemén.

Salló Ervin

Rösler Ferenc ötvöstála

Vers és környéke

1. „A jelképből is valahogyan csak annyi, ami / lényegtelen és tulajdonképpen közönséges. / Valamiből az, amihez nincs közünk: [...] Ezen belül természetesen minden lehetőség / adott. Minden lehetőség a kombinációra.“ (Szabadon választott gyakorlatok)

Egyszer már leírtuk: Kenéz Ferenc költészete a fosztóképzők jegyében kelt. Ez a megállapítás azonban módosítandó: Kenéz Ferenc költészete a csak fosztóképzőkkel kifejezhető világ költészete. Vajon, kétségbeesítő-e az ilyen költészet? Annyiban nem, hogy tudunk rosszabbról is: olyanról, amelyik mindezt nem ismerte (még?) föl. Vagy nem akarta fölismerni — szinte mindegy. Kenéz ennek a költészetnek dob kesztyűt: „Annyira pontos, megbízható, hű... / kakukkok voltunk, kicsapódó... / tulipánablakban olyan pontosan... / kakukkoltunk, a kakukkszó... / létünk lett, és a boltunk... / életünkben boltot csináltunk... / s a boltban olyan boldogan szoltunk... / kakukk voltunk a kakukkos órában... / s jobban működünk, mint a faragottak.“ (X Y Z)*

Lehangoló annak a tudata, ha az adott keretek között a kombináció és a variáció lehetőségei abban lesznek végesek, hogy kevés az értelemszerű alakzatok száma, ámde végtelen az adott rendszer üres átrendezhetőségének lehetősége. Amelyik költészet boldogan él ezzel a „lehetőséggel“, az nem akar semmi mást, csak önmaga pusztá (meg)létében tetszelegni, a szót szólammá silányítja, eleve fölszámolja a tett lehetőségét. Az ilyen költészet társadalmi vonatkozásokban manipulálható; kimerül abban, hogy önmaga léteért küzd, nem pedig azért, amiért eredetileg létrehivatott. (Vö. József Attila *Ars poeticájának* első szakaszával.) Léte csupán csak látszat. Amelyik közösségnek pedig ilyen költészete van, annak léte szintén látszatlát; ez a látszatlát látszatköltészetének szomorú és nyomorú tautológiája — egy léthelyzet tautológiája. S ennek tudatában természetesen nem véletlen, hogy a költő igtelen indítja a kötetet: „Ami egyszer megtörtént a versben... / az életben már... / vissza-történhetetlen...“ — az ilyenképpen „kioldott“ költészet merőlegesen és visszafordíthatatlanul zuhan a létben toporgók tudatába, s jóvátehetetlen (el)változásokat okoz ott. Ezek az elváltozások pedig hatálatlanul visszahatnak a költőre és a költészetre. A versből „kidőlnek“ a rég használatos és egy időben talán hasznos) kellékek, s a számot vető költő minden egyes kellék pusztulásával közelebb jut a (végső) fölismeréshez: „vége minden eddigi verseskönyvnek... / s mi itt maradtunk... / igazában...“ A lebegő szabadság illúziója még egyszer visszajött a tűnő beatnik-költészet (lásd Ginsberg újabb verseit) nosztalgiajából („utak törvénye után, lám... / [gondolom, ezt szabad, nem?])... / ime, ez itt a pázsíté...“), ám rögtön ráfelel a nagykorú költészet: „Lehetetlen...“ Kenéz számba veszi a lehetőségeket és a „lehetetlenségeket“, elvégez minden értelmes kombinációt, határozott és jelentéssel alakzatokba állítja a lehetőségelemeket, amelyek végül konkludencia-értéket nyernek már csak azzal is, hogy a verseség rendszereszerűségének hálózatán fölszillan a kenézi költészet lényege, a módszeres versben gondolkodás rendszerbe foglalt összekepe, mely így egyszerűen kimondva kissé paradoxálisan hathat: a racionális kétségbeesés versvilága. A felismerés semmiti a volt-költészet és ennek folytathatóságát, újat, mást, „helyzetre alkalmazható“ követel. A léthelyzetek állandó váltakozása a vershelyzet változását vonja maga után; Kenéz „alkalmazott és alkalmazható“, léthelyzetre vonatkozatható verset ír, alapattitűdjében megváltozik minden, csupán csak a fent említett „alapállás“ nem. Kenéz (tehát) úgy írja minden versét, mintha az utolsót írná, másrészt elvégzi a kortárs költészet kritikáját is, azaz a költészet épp-mostani állapotát az épp-mostani léthelyzetre vonatkoztatja, s a fedésekből vagy elmozdulásokból levonja a következtetést. Költészete ebből a szempontból racionális, s mert mindig az utolsó verset írja, ezért kétségbeesett. S mert e kettő nála mindig kiegészítő jelenség, költészete így lesz a racionális kétségbeesés költészetévé.

* Kenéz Ferenc: X Y Z. Három vers. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1981.

2. „*At kell bucskázunk a fejünkön... / át kell változnunk valamivé... / különben lehetetlen folytatni... / különben egyszerűen nem történik... / semmi tovább, történetünk... / csak úgy egyszerűen abbamarad...*“ (X Y Z)

Talán az előbbiekből is kitetszik, hogy Kenéz mindenekelőtt az „ahogy lehet“-et mint közhelyet akarja fölszámolni, mert azt az évtizedek már az elszigeteltség ahogy-lehet-vegődésévé fokozták le. Ennek érdekében pedig az elfogadott, helyzetre-vonatkoztatottságában idejétmúlta tiltások „tízparancsolatát“ kell behelyettesíteni az elégedetlenség „nem elég!“ kényszerét „tízparancsolatba“ foglalni attitűdjével; az így formálisan negatívnak tetsző tízparancsolatból lesz aztán helyzetre-vonatkoztatottan új, pozitív tízparancsolat: nem az óvásé és a tiltásé, hanem a követelésé — elveti a régi, nemcsak egyezményen, hanem egyezkedésen (is) alapuló fogalmi-tiltási övezet dogmáit, hogy iránymutatót keressen a cselekvéshez. Ehhez viszont a már említett számvetés szükségeltetik, ám e számvetésből Kenéz számúzi az önvádát, elutasítva a flagelláns költészetet: „itt vagyunk mindnyájan bezárva... / néhányunk kis magasába... / relikviáink havasába... / le-fölszállnak kósza hírek... / hogy a baszkok, katalánok... / chileiek és az irek... / le-fölszállnak kósza hírek... / felmutatásba vagyunk zárva... / relikviáink havasába...“, s egy jelentéstenen fölcserélés értelemvesztésével („csak a mondat pereg, pereg... / csak a pereg mondat, mondat...“) illusztrative utal a létparadoxon épp-így-valóságának értelmetlenségére: „miközben élni próbálunk... / ha tudni nem lehet... / miközben tudni próbálunk... / ha élni nem lehet...“ A kidolgozott vers-alaphelyzet után már egyenes út vezet a következtetésig, amelyhez Kenéz a fentebb idézettekől (és az itt kihagyottakból) eljutott, mert a logika törvényei szerint el kellett jutnia, s méghozzá kizárásos alapon: „a nyelv, az együttélő vers... / fogalma helyett be kell vezetnünk... / a szemben-élő, az ellen-élő vers... / fogalmát, ami nem történt meg... / arról nem adhat érvényes... / képet a nyelv... / a »Meg kell történnie« már nem... / a nyelv területe... / ha a »Meg nem történt« érdekel... / lemarad minden...“ stb.

Amikor tehát a jelkép közhellyé kopott, s csak abban maradt meg minden lehetőség a kombinációra, amihez immár semmi közünk, akkor el kell vetnünk a jelképet, vagy... Vagy vissza kell térnünk ahhoz, amit eddig szimbólumba vagy szimbólumsorba foglaltunk. A jelkép helyett most már csupaszon, illúzió voltát veszve áll ott a pusztá tárgy, fogalom, jelenség, amelyet épp azért csupasztítottunk önmaga valóságára, mert a semmitmondó hangzatosságtól akartuk megóvni. Nem elvetjük, csupáncsak önmaga létének teljes fényébe állítjuk, mindössze káprázat voltától óvjuk/fosztjuk meg, s ezzel jelenvalóbbá tesszük, mint ellényegietlenített, immár „semmit sem jelképező“ jelkép körében. Nem a mutogatható vásári portékát, hanem létünk lényegét, amaz „egyetlen nyelvemlék-sugáron függő“ létünket óvjuk a pusztá „felmutatásba-zártságtól“. A pávaszimbólum a *Légvilágban* „leegyszerűsödik“, s aki ezt nem veszi észre, az befizet egy kis kejutásra, egy kis költészetben való lebegésre, miközben a látók és beavatottak tudva tudják: „Egenföldön csak a páva, / sehol sem a repülése.“ (Vö. *Szabadon választott gyakorlatok*: „Szépek a madarak. [...] Ám a legszebbek akkor, amikor nem látszik / belőlük más, csak a szárnyalásuk.“) Miközben a szimbólum visszavedlik madárrá (és „madárrá“), miközben a vers megszabadul a ködösítő szimbólumoktól („Ez itt nem vers... / ez csak a vers húsa, bőre... / csontja és idegrostja, egybe...“ — X Y Z); miközben a költők: „Röpül a páva szentelen, / némán ülünk a szívkamrában, / nyomjuk a dermedt billentyűket, / le-föl száll, száll a páva.“ (*Légvilág*), miközben... Miközben a vers, megszabadulva ballasztjaitól, szinte már közvetlen hatótényezővé válik, mert átkívánczik a tettbe, s Kenéz nem esdekel, amikor föl-szólítással zárja az X Y Z-t: „Várom, hogy feleljetek“, hiszen előzőleg „költői szépelgés“ nélkül kínálja a poéma problematikáját, s közben minduntalan fölteszi a kérdést: „Nem kell, csak Három Betű?“, majd a teljes lefokozottságot, azt a jelentés nélküli, szinte használhatatlan három betűt vágja a kevéssel beérőhöz: „íme a Három Betű:... / x y z... / vedd és vedd magad!“

3. „*Kapodjuk a fejünk erre-arra, hol látni / akarunk, hol vélekezni.*“ (Szabadon választott gyakorlatok)

Ilyen körülmények között a nyugodt szemlélődés lehetősége is elveszett, a lehetőségek kombinációja is véges — kétségbeejtően meghatározott. Kenéz mindhárom versében át- meg átscoportosítja, különböző értelmi alakzatokba állítja a lehetőségek motívumait, miközben a kombinációk lehetősége végtelen csupán, a lehetőségek kombinációi szegényesen végesek. Hogy ezt leegyszerűsítve, a legsivárabb léthelyzetre leegyszerűsítve érzékeltesse, a versben bevezeti a „hadiállapotot“, ezt az egyetlen alternatívára leegyszerűsített léthelyzetet, s csak ebben a szélsőséges helyzetben döbbenünk rá az elveszített lehetőségek pótolhatatlanságára (is): „A haditudósítók, ha a legelső vonalig / mennek, a harc vagy az irás miatt — de csupán /

e kettő közül választhatva — utálhatják meg az életet.“ Fenyegető példa (és példázat) ez az egyre zsugorodó lehetőségek világában, a már említett, értelemszerűségüket tekintve véges kombinációs lehetőségek idején, amikor az elvesztett lehetőségeket kiürült jelképek pótolják meg a használatatlan illúziók sora. A senkit meg nem nyugtató hazugságok összekötő iver a hadszíntér világának véres kedélyességéről meg a hátszágban fölperzselts terméstről érkező hírek megszüpítéséről. Ha úgy tetszik: költő és közönsége udvariaskodásáról, amelybe az illúziót kelteni hivatott hazugságokat göngyölik. Ha az X Y Z a lehetőségvesztések sorozatának poémája, akkor a *Szabadon választott gyakorlatok* a lehetőségvesztés következményeinek verse-fogalmazása, s ilyen állapotok között érthető Kenéz tiltakozása: „En nem akarok tovább haditudósítói lenni.“ A *Légvilág* pedig azzal zárja a sort, hogy az említett következmény keltette állapotot teszi meg a versvalóság entitását adó léthelyzetté. A lehetőségszegénység sivar világa ez, s egy próbálkozás utáni fölismerés: „kívül lépünk az úmadáron, / lebegve-úszva körülnézünk, / hol lehetne menedékünk / kívül is már a madáron. / De a lebegés éppoly lehetetlen, mint az X Y Z „pázsit-törvénye“, „kakukkolása“, vagy a „páva“ törpe bérlői tudatlanságának „kegyelmi állapota“: „S vannak, akik nagy titokban, / befizettek inkognitóban / egy-egy kis könnyű repülésre, / befizettek konyhapénzből, / kiloptak malacperselyből, / nem veszi senki észre, / se anyuci, se a gyerek, / és beszálltak észrevétlen / kényszerleszállások színterében.“ Kenéz a rigmus infantilizmusával is üt ezen az attitűdön, a magukat mindig biztonságba helyezők élsőködésén, s mivel költészete nemcsak a miheztartás, hanem főként a hovatarozás végett hivatott létre, az ellentézés végén a jelképszerűségeit veszített páva (és „páva“) sorsszerű vállalásával döbent, miközben újra fölillantja az X Y Z-ben „egyetlen nyelveléksugárra függesztett“ lét egyetlen lehetőségét, a „relikviák havasába“, a felmutatottságba zárt léttel szemben: „nem akarnak semmit tudni / túl egymáson, csak éledgélnek / a madáron, élsőködnek potom / áron, remekbe szabott ejtőernyő / lapul a szégyellős sok kis hátán, // mi fel s alá rohangálunk, / yomjuk a dermedt bilentyüket, / már ordítunk s kiabálunk, / de nem veszi senki észre: többhöz van köze, / egyedül csak a madárhoz.“

A három poéma — nevezzük Kenéz után mi is „mankós nyomorékoknak“ — nemcsak a versidegen elemekre támaszkodik, hanem egymást is „támogatja“. Így mondhatják el együttesen, a didakticizmust elkerülve, hogy a nembeliség tudata és a sajátosság szükségyszerűsége (kényszerűsége) teremti meg bennünk a különösséget egyedül érvényes szabadságformáját. Ebből következik, hogy ebben a költészeti pillanatban Kenéz úgy az egyik legerdélyibb költőnk, hogy határokat tör át, s az egész, az egyetemesség felé nyit. Biztató, hogy nem csak az egyetemes kétségbeesés felé. Nemcsak formai bravúrai, hanem az említett fölismerések is teszik, hogy ez a kötet Kenéz Ferenc eddigi legjobb, s irodalmunk egyik legjobb verseskönyve.

Megjegyzések a fülszöveg és a versek viszonyához:

a) Ha a fülszövegben említett „idegen elemeket“ a költő mankóként fogja föl, akkor megjegyzendő, hogy ezek talán épp annyira ténymagyarázóként s egyben asszertórikus itéletként is fölfoghatók.

b) Ami „a költészet köztársaságában katasztrófa“, az a valóságban már megelőzően is az volt.

c) E katasztrófát lét és tudat kölcsönviszonya sugározza be az apokalipszis vakító fényével.

Mózes Attila

Moldvai csángó népművészet

Szellemi életünk sokszor volt hősiess vállalkozások színhelye. Kultúránk történetének gócpontjait legtöbbször talán épp egyéni teljesítményekben jelölhetjük meg. Heltai Gáspár, Apáczai Csere János, Tótfalusi Kis Miklós, Körösi Csoma Sándor, Orbán Balázs az egyéni sors árán megteremtett életművére gondoljunk. Olyan életművek ezek, amelyek megkésített újdonságukkal kapcsoláltak

Nyugat-Európa vérkeringésébe s taszították új feladatok felé szellemi életünket. S úgy tűnik, mintha napjainkban is az egyéni heroikus vállalkozások beérése állítana mérföldkövet nemzetiségi kultúránkban. Mert emelni kell tekintetünk az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárat* és a Kós Károly—Szentimrei Judit—Nagy Jenő szerzőhármass kicsit más jellegű kiadványsorozatát.

Nagy esemény, valóságos ünnep néprajzkutatásunk történetében a szerzők újabb kötetének* megjelenése. Kidolgozottságával, alapos módszerességével e munka túllépi egyetlen mű hatáskörét. Egy végsőkéig letisztult módszer maximumig kiaknázott lehetőségei hozzák meg itt gyümölcsüket. Ezért kell megkerülhetetlen határkönek tekintenünk, és értékéhez méltó helyre állítanunk.

Ha a kötetet formai oldaláról próbáljuk megközelíteni, a módszer, a leíró módszer feltételeit és lehetőségeit, pozitív értéktartalmát kell mindenekelőtt elemeznünk. A forma és tartalom összekapcsolása ugyanis jelen esetben teljesen indokoltnak látszik. Úgy tűnik, hogy a módszer megalapozott empirikus jellege ezúttal a teljességre való osztatlan törekvéssel párosul. Azzal, amit a költő, Kányádi Sándor ilyenképpen fogalmaz meg: „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges. // Zuhoghat akár negyvenezzer nap / és negyvenezzer éjjel, / ha egy buboréknyi lelkiismeret- / furdalás sem követi a bárkát. // Mert lepad majd a víz. / És fölszárad a sár. // És akkor majd a megörzött, / a meglévő szóból / újrateregethetjük magát / az első búzaszemet, / ha már igévelyt élünk / tovább nem lehet.“ (Noé bárkája felé) A módszernek ez a magartástartalma eredményezi aztán az igazán nagy értékminőséget, a valóságközelséget. S ennek természetes eredménye az, hogy a témakörben nem járatos olvasót lenyűgözi a kötetben rendszerbe foglalt információk mennyisége. Az elemek — a módszer meghatározta, de a valóságot meg nem hamisító kontextusban is — megőrzik önállóságukat, s ez teszi lehetővé azt, hogy a mai kutató számára felfedezetlen dimenziókat következtessen ki belőle a majdani vizsgáló. A kultúra látszatra összefüggéstelen, látszatra jelentéktelen elemeit az összefoglaló szemléletnek kell majd jelentéshordozóvá változtatnia. Jelentéshordozóvá válhat így a tárgyak alapanyaga, a munkaeszköz, a forma, a minta, a méret, a szín, ezek szintaktikai kombinációlehetősége, és olyan pragmatikai megnyilatkozások, mint a nyelvi megnevezés, a tárgyhoz való viszony stb. Megfogalmazatlanul előremutató szemlélet érvényesül ebben a módszerben. Differenciálatlanul van benne jelen a szemiotika, a strukturalizmus, a kommunikációelmélet, az általános nyelvészet, a XX. század megannyi modern, kidolgozott és kidolgozandó irányzata.

* Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—dr. Nagy Jenő: Moldvai csángó népművészet. Kriterion Könyvkiadó. Buk., 1981.

Mégis, az osztatlan valóságközpontúság az, ami a módszer tudományos értékét vitathatatlanul teszi. A kötet virtuális értékét persze nem a pillanatnyi érték rovására hangoztattuk. Tényekkel, adatokkal dolgozik ugyan mindvégig, következtetései mégis messze túlszárnyalják ezek alacsony elvonatkoztatási szintjét. Végeredményben hipotetikusnak is nevezhető „sűrített“ valóságot épít fel (Építkezés, Lakásbelső, Fazekasság, Szőtések, varrások-hímzések, Öltözet — mint élet- és tudatforma modell, azaz viszonylagos teljesség), ebben a rendszerben meghatározza a részrendszerek helyét, szerepét. S az ezt az életformát jellemző rácsszerkezetet deduktív módon, a tárgyi valóságból következteti ki. S a következtetések hitelesek. Hadd idézzük a Bevezetésben megfogalmazott mondatokat: „Ösi-egyetemes emberi észjárás-beli, viselkedési és alkalmazkodási formák, középkori magyar népi műveltségűek, székelyföldi hozadékok és továbbí újabb hatások, a moldvai táji, gazdasági, történeti feltételek és a környező románság közvetlen befolyásoló ereje, viszont ugyanakkor a városi polgári kultúra és a műveltségkövetítő falusi kismemesség és értelmiség hiánya — íme csángó néprajzi csoportunk népművészetének szakszerű boncolással kielemezhető összetevői. Azonban a csángóság népművészete esetében is bizonyosodik, hogy ez egyáltalán nem a különböző eredetű elemek és hatások egyszerű összege, hanem mindezeknek az adott helyi körülményekhez, életmódhoz igazodó értékrend szerint válogatott és csoportosított, önálló, szerves és sajátos egysége.“ (11—12.)

A köztudat az érdeklődést élénken foglalkoztató s mégis mindmáig homályba burkolt referenciális tartalma miatt fogadta lelkesedéssel a kötetet. S ismerjük el, nem csak a köztudat. A moldvai csángókra vonatkozó szakirodalom is kevés, objektív tudományos igénnyel megírt s még kevesebb friss információra támaszkodó szakmunkát tart számon. Nagyon is szükségszerű kezdeményezés volt tehát az RSZK Akadémiája részéről a tájegység kutatásának tervbe foglalása. Mégis hősies vállalkozásnak kell neveznünk a három szerző — a Művelődéstörténeti Intézet két féléllásos kutatójának és technikai referensének — munkáját, hiszen „egy-magukban“ több kutatócsoport feladatának tettek eleget.

Két moldvai megyében: Bákó és Vrancea 49 településén végeztek gyűjtést, alig pár kutatóút alkalmával, s próbálták az árnyalatnyi különbségekre is érzékeny pontossággal jellemezni a tájegység népművészetét.

Talán megtévesztő a „népművészet” fogalmának használata. A kutatott témakör alakulása-módosulása csak ritka esetben az esztétikai igény, inkább a gazdasági-társadalmi tényezők változásának függvénye. A kötet legizgalmasabb kérdésének tekinthető a változások okának kitapintása. Változáshoz vezethet ugyanis akár az elemek szerepéről, hasznosságáról, jelentéséről, szintaktikájáról vallott felfogás módosulása (ez esetben következik be a tárgyak elértektelenedése, motiválhatatlansága), akár a gazdasági, társadalmi feltételek megváltozása. Ez utóbbi esetben az elemek szubjektív indítékai változatlanok maradnak, objektív megnyilatkozásukra viszont nincs lehetőség. A felfogás és izlés állandóságára utalnak például az olyan, mellékesnek tűnő megállapítások, hogy a huszöt-harminc évvel korábban készült ruhadarab, szöttek „még használatos”, a körülmények megváltozottságára pedig az, hogy „egyedi darabokká váltak”, a termelésbeli folytonosság megszűnt. Lehet, hogy az anyagi kultúra túlságosan is kiszolgáltatott a tárgyi viszonyoknak, kényszerű megváltozása mégis visszahat az őt használó, elfogadó közösség tudati, érzelmi szférájára. Ha a motiválatlan változások túl nagy mennyiségben veszik birtokukba a környezetet, kialakul az egyén, a közösség kiszolgáltatottság-, elidegenedtségérzése. S még inkább vonatkozik ez a felfogásbeli tényezők érvényesítésének lehetőségére. A kultúra így veszfizetheti el, szándékától, akarától függetlenül saját önazonosságát, s következik be az akkulturációs folyamat. Természetesen a népi kultúra „legsokatmondóbb”, az identitást leginkább tükröző területeinek vizsgálata adhatja meg a helyes választ erre a kérdésre. Zentai János *Ethnographiabeli tanulmányában* (1978. 4.: *Baranya magyar néprajzi csoportjai*) etnodifferenciáló jegyként sorolja fel 1. a tárgyi megkülönböztető jegyeket, 2. a népszokásbeli eltéréseket, 3. a vallási elkülönülést, 4. a nyelvi jelenségeket, 5. a közösség tudatát (önmaga hovatartozásának megítélése, véleménye az idegennek tartott közösségekről), 6. a házassági kapcsolatok kiterjedési körét, 7. az új műveltségi elemek terjedésének útját, sebességét, 8. a történeti, származási, földrajzi tényezőket. Részletkutatások is vezethetnek ugyan helytálló következtetésekkhez, de a fenti ismérvek együttes érvényesítése adhatja meg a végleges választ. Mert épp a körülményeknek való kiszolgáltatottság következtében alakulhatnak ki az identitás szempontjából redundáns területek, miközben az azonosság kinyilatkoztatása, őrzése más területek entrópiáját sú-

ríti, terheli (pl. anyanyelvhez, valláshoz való viszony, a rokonsági kapcsolatok belterjessége stb.). A kötet anyaga nagyszerű lehetőséget nyújt e kérdések vizsgálatára. A moldvai csángóság esetében, eredetileg önellátó lévén, az anyagi kultúra tárgyalt területei (az építkezés, lakásberendezés, fazekasság, szövés-varrás-hímzés és öltözködés) a tudat- és izlés-azonosság megnyilvánulásának lehetőségei (voltak). A kötet anyaga hozzáértéssel, a szükséges aprólékosággal elkészített síkmetszet, ezt kell szembesíteni egy korábbi vagy majdani párhuzamos struktúrával. S talán nem tévedünk, ha a szerzőhármás kutatómunkája négy részeredményének, a kászoni, a szilágy-sági, a Kis-Küküllő vidéki és a moldvai csángó népművészet felméréseinek egyességét, komparatistikai lehetőségeit emeljük ki. A helyi sajtóságok leválasztásával alighanem kikövetkeztethető az az „eredeti” struktúra, amelyhez viszonyítani lehet külön-külön mindegyik közösség népművészetét a változási folyamat okainak, mibenlétének, fontosságának, egyszóval a változás történetiségének rekonstruálása érdekében.

A jelen kötet virtuális értéke döbbenhet rá arra a veszteségre, amelyet a többi „népi műfaj” elhanyagoltsága okoz. Csakis ilyen, a táj és „műfaj” külön-külön jól körülhatárolt kettősségből születő monográfiák elkészítése után remélhető népi kultúránk teljes rendszerének feltérképezése. Amennyire sajnálatos az, hogy kutatóterképünkön elég sok a fehér folt, épp annyira sajnálatos az is, hogy sok lényeges témakör is gazdátlan. Pedig csak a szempontok, megközelítések sokféleségének kereszttüzében felismert kapcsolódások, interferenciák, átfedések vezethetnek igazi kutatási eredményekhez. Ezek hiányában vagy a szintizsteremtés igénye és távlatla nélkül a néprajzi kutatás visszafogott, szárnyazogott foglalatosskódás. Erőszakoltan zárjuk a bűvös kört, ha e tudományág alacsony társadalmi hatékonyságára hivatkozunk. A néprajz épp elhanyagoltsága miatt nem mutathat fel olyan eredményeket, amelyek az egészséges társadalmi tudat, a jövőkép megtervezésében meghallgatást követelnének. Ezért szükséges az esetleges túlzásokkal, elfogultságokkal, rögeszmékkel leszámolnunk. Ez a kétirányú igény a feltétele annak, hogy a moldvai csángó népművészet-kötet és több társa rejtett értékei „megvalósuljanak”.

Es ez nem őt, nem tíz szakembert terhelő feladat. Ehhez sem őt, sem tizenöt ember áldozatos munkája sem elég. Ezen a hősiess vállalkozások sora legfeljebb enyhíthet. **Keszeg Vilmos**

25 éve a véglegesség útján

Mi sem jellemzőbb a magyar Bartók-kutatásra, mint hogy azok a szerzői, akik az akadémiai kutatóintézet keretén kívül munkálkodnak, csupa egykönves tudósok. Mást is írnak és közölnek, ezt azt és akár sok mindent is, de életművük tengelyében egyetlen könyv áll. Demény János (akinek az életrajzkutatási úttörése a maga idején alapvető jelentőségű fegyvertény volt) Bartók Béla leveleit gyűjti, gondolzza, jegyzeteli évtizedek óta, Szöllősy András az *Össze gyűjtött írások* életfogytiglani elkötelezettje, Lendvai Ernő Bartók stílusát írja le újra meg újra. Valamennyiüknél termékenyebb Bónis Ferenc, a *Bartók Béla élete képekben...* érdemes szerzője. Bibliográfus a talpán, aki e mű valamennyi magyarországi, külföldi és koprodukciós kiadását szabatosan föl tudja sorolni — 1955-től máig! Már a „kiesi” változat is meghódította a világot, a hatvanas évek „közepes méretűje” (amelyből nekem csak a Boosey & Hawkes GmbH Bonn kiadású német változat van meg) még inkább, a hetvenes évek „nagy” Bartók-ikonográfiája pedig (a következőkben ennek Corvina kiadású német változatára hivatkozom) már-már azzal fenyegette a szerzőt, hogy „nincs tovább”, hacsak az újabb és újabb nyelvekre való fordíttatás útját nem tekintik továbbnak. De: lett továbbja ennek is! 1980-as évszámmal, „Centenárium kiadás” fölírrattal megjelent immár a „nagy” még nagyobb változata*, 375 helyett immár 440 képpel, ami — az első rápillantásnak ellentmondóan — nem is csak 65 képnny, hanem jóval nagyobb nyereség, mert a szerző az új kiadásokban nemcsak több képet közöl, hanem egyes közöltek helyett más hasonlókat is; így a szakember, aki kénytelen teljességre törekedni, az új, nagy és még nagyobb kiadás birtokában sem szűnhet meg tovább vadászni a régieket.

A centenárium kiadás világraszóló — elsősorban diplomáciai természetű, ám tudományos jelentőségében is kimagasló — érdeme: ebben közöl a szerző először olyan faksimilákat (nota bene: ez a szó magyar helyesírása, nem a kötetben olvasható, latinos facsimile!), amelyeket a New York-i Bartók-hagyatékból sikerült megszereznie; a *III. zongoraverseny* utolsó partitúraoldalának döbbenetelteltő látványát emelem ki közülük. Tudjuk, tapasztaljuk, fájjaljuk: a ha-

gyaté megosztottsága és a letéteményesek együtt nem működése végzetesen kihat Bartók utóéletére. Gratuláljunk Bónis Ferencnek, akinek sikerült megpuhítania a Succesor-Trustee hatáskörével fölruházott, tengerentúli őrangyal szívét, és csatlakozzunk mi, e lap szerzői és olvasói sokasága is az Estate of Béla Bartók vezetőjének, Dr. Benjamin Suchoffnak köszönetet mondó zenetudós-diplomatához! A többi képújdonosság, ha nem is ennyire szenzációs, ugyancsak értékötöbbség. Meglátjuk a pozsonyi Kórház utca 3. számú házat, ahol Bartók édesanyja 1895-ben új otthon alapított. A gyermekkori műjegyzék eddig ismeretlen oldalaira bukkanunk, ahol a kis Bartók „A darab czime” (például: *Első valczer*) és az ajánlás címzettje után „a darab neve” tekintetében is eligazít (például: *valczer*), és a „Mikor lett componálva?” évszáma után azt is akkurátusan kiírta, hogy „Hány éves koromba?”. Megindítóan szép az F. F. B. B. hangokra — barátnöje, Fábián Felicie és a maga monogramjára — írott *Scherzo* első oldalának hasonmása. Semmiségnek tűnik az 1910-es szerzői est belépőjegye, de nem az, hanem a kort — egy zenetörténeti hőskort! — idéző dokumentum. A magánéletre ablakot (nem kulcslyukat!) táró fényképek sem közömbösebbek a személyiségrajz szempontjából, még Bartók „oben ohne” napfürdőző képei sem, hogy a havasokat járó Bartók család első izben közölt képeiről ne is szóljak. A korán özvegyen maradt mama és Irma néni kettős portréját szemlélve is közelebb kerülünk Bartókhöz (Kodály fölvétele, de olyan tömören jellemzi a két nővért, hogy neves fotóművész munkájának is tarthatnók). A szarvasokká vált vadászfiakról szóló felsőorosi kollinda támlapja a Bartók-mű román gyökérzetének kutatása szempontjából rendkívül jelentős dokumentum, a 113-as sorszámmal közölt színes támlap pedig talán az egész kötet legpazarabb közreadói telitalálata; ezt látva elmerenghet a kívülálló azon, amit ésszel aligha ér föl: mi tudást és munkát fektetett bele Bartók egyetlen népdal szabatos lejegyzésébe!

Megjegyzem, hogy e centenárium kiadás egyik frappáns dokumentumújdonossága máris életre kelt: az 54-es sorszámmal közölt, 1902-es rák-tükör-kánont az 1981. március 9-i, temesvári Bartók-ünnepségen játszotta el Rónai Adám és Márkos Albert — nem csekély sikerrel.

* Bónis Ferenc: Bartók Béla élete képekben és dokumentumokban. Centenárium kiadás, Zeneműkiadó, Bp., 1980.

Ami a behelyettesítéseket illeti, voltaképpen már az is nyereség volna, hogy például az akadémiai székfoglaló eddig látott képe helyett ebben a kiadásban egy másikat látunk; ez esetben azonban az érdemet azzal is tetézi a szerző, hogy az eddigi egy kép helyett kettőt közöl erről az eseményről. Olyan esetekben, amikor két azonos tárgyú, de különböző kép nem kiegészíti egymást, hanem — ha csak látszólag is — ellentmond egymásnak, a szerző meg kellett volna hogy magyarázza az ellentmondás, illetve a látszat miértjét. Az 1902-es *Négy dal* két címlapja ilyen megmagyarázandóság: ez is, az is Bárdék kiadása, ára 2 korona stb., csak a grafika más. Melyik az igazi, illetve miképpen igazi mind a kettő? — a természetes kérdésnek a szerző világos magyarázattal kellett volna hogy élje végig.

A centenáriumi kiadás számára újra-rajzolták az összes térképet. Kivitelezésük szakszerűbb lett. Tartalmi gazdagodásukról is beszélhetünk; a *Negyvennyolc Bartók-ösbemutató térben és időben* című térkép például nemcsak anynyiban több elődjénél, hogy amaz mindössze negyven ösbemutató adatait jelezte, hanem abban is, hogy néhány fontos mű első megszólaltatását amannál korábbra teszi. Nem pontosították azonban a *Bartók lakhelyei Európában* című térkép adatait. „Nagyszentmiklós 1881—1888”, olvassuk, holott az elárvult Bartók család csak 1889-ben hagyta el az Aranka menti nagyközséget, következésképpen a „Nagyszöllös [egyébként Nagyszöllösnek nyomva, de betűhibákra nem térek ki] 1888—1892” első évszáma is 1889-ként volna helyes. Nagyvárad neve mellett „1892” áll, holott Bartók már az 1891—1892-es tanév kezdetétől ott lakott; Beszterccével kapcsolatban sem áll az „1893”, hiszen Bartókékat csak 1894 áprilisában költöztek Pozsonyba. Szabadjon nem bírálát, csak kérdés formájában fölvetnem: nem kellett volna itt Berlint és Bécsét is megjelölni? Főiskolai tanulmányainak végétével és tanár-ra való kinevezése előtt — mai szóval: szabadúszó korában — mindkét fővárosban huzamosabban tartózkodott Bartók, onnan bonyolította le hangversenyűjtait, levelein is gyakorta adta meg berlini, illetve bécsi címét. 1906-os aláírását láttam egy német vendégkönyvben, ahol illetőségét „Bécs” (nem Wien!) városnévvel adta meg; ezt nem tekintem döntő érvenek, csak mint olyan adalékot hozom szóba, amelynek tudomásulvétele a kérdést fölvetette bennem: tényleg csak Budapest volt „lakhelye” Bartóknak 1903 és 1907 között? A népdalgyűjtő utak térképén kifogásolandó az egyaránt elavult rutén és tót népelneve-

zés. Bulgár helyett is szabatosabb a bolgár népelnevezés. Ami a gyűjtött dallamok számszerű szemléltetését illeti, hiába áll a fölső sarokban, hogy például „3500 román”, ha ebben a térkép részletes adatait összeadva csak 3030 derül ki, hiába a „2700 magyar” is, ha a részletezés mindössze 2167-et tüntet föl. Ez esetben, sajnos, a lehetetlent ostromolta a szerző, mert amíg például arra vonatkozólag sem jön létre konszenzus, hogy hány dallamot közölt Bartók a máramarosi kötetben (!), tehát amíg nem tisztázódik, hogy mit tekintünk egy idevágó statisztikában egységesen „1”-nek, addig ilyen igényű térkép megrajzolásához, sajnos, hiányoznak az előfeltételek. Reálisabb célkitűzés jegyében áll a hangversenyek és föllovasútak térképe amely nem szemlélteti a föllépések számát, csak a helyüket. Szépséghibája, hogy Szászsebes helyett Gyulafehérvárt rajzolták rá — körülbelül oda, ahol Balázsfalvának volna a helye.

A képaláírások és a bevezető szöveg sok színvonalas részletét idézhetném annak tanúságául, hogy a szerző negyedszázada íródi és erő könyve szép és igaz. Ezek az idézetek is kimutatnák, hogy Bónis Ferenc műve több, mint csak-képeskönyv: képekben és képaláírásokban, bevezetőben, utószóban és jegyzetapparátusban megvalósuló — tehát anyagában, előadásmódjában sajátos —, mindazáltal teljességi igényű Bartók-életrajz. Meglepi, hogy a szerző a magyar zenetudomány konszenzusával szemben a Bartók-mű méltóságát kevésbé tisztelő kiadóvállalattal ért egyet, amely a fiatalkori, posztumusz *Hegedűverseny* pragmatikus üzleti érdekből „I. hegedűverseny”-ként árusítja, mintha a „Másodikkal”, azaz az igazival, az egyetlennel azonos érték kategóriában lehetne sorszámozni. Az is ellentmond a Bartók-kutatásban honos nézetnek, hogy az I. vonósnegyes fináléjának Adagio-témája „népdalcitátum”, a *Romlott testem a bokorba* dallama. Nem, ez nem idézet, nem Bartók népzenei földolgozásainak Lampert Vera kiadta forrásjegyzékébe vágó eset, hanem egy népdalszerű eredeti téma, amelyet Bárdos Lajos is akként vett föl *Bartók-dallamok és a népzene* című példatárába. Kroó György más, szintűgy helyeslendő értelmezése szerint: „a Fölszállott a páva népdalra emlékeztető Adagio.”

Különvéleményt jelentek be a 181. számú képpel kapcsolatban — ismét csak szerényen, inkább kérdés, mint állítás formájában. A kép közismert, a Kodály-ikonográfia is számon tartja: „1918. augusztus 2. Biharfüreden, román barátjával, Busjiával és Kodállal.” Nem hinném, hogy az a harmadik személy

Buşiția! 1917-ből származó, Flaviu C. Domsa festette, élethű arcképe szerint Busițiának akkoriban dús, erősen sötét színű haja volt, kefefrizurát hordott, sűrű hajának színe a harmincas évek fényképein sem szürkül föltűnően, e kép szemlélőjével viszont egy kerekesebb arcú, erősen ritka hajzatú, idősebb férfi néz farkasszemet. Kérdem: nem Isaia Marele ez, a költő erdész, akinek 1915-ös arcképét Demény János 1955-ös levélkötetéből ismerjük, és akivel Bartókék valóban készültek 1918 nyarán találkozni? („és 2 doboz finom hercegovina és purzicsán, amit Marelének szántam” — írta Bartók útnak indulása előtt.)

„E könyv jelenlegi formáját huszonöt esztendő kutatásai munkálták ki. Tel-

jesnek, véglegesnek most sem tekintő még szerzője” — olvassuk az utószóban. Bölcs, tisztességes szerzői vallomás. Hadd viszonzozza a recenzius azzal, hogy bíráló megjegyzéseinek főntartása mellett nyomatókosan hangsúlyozza: ismét tetemes távoltságot hagyott maga mögött a szerző a teljes, a végleges felé vezető rögzös — és végtelen — zárán-dokúton.

László Ferenc

Ui. Hihetetlen, de szavamra: a belső címlapon BARTÓK helyett BARTÖK-ot szedett a nyomda, és a Zeneműkiadó ezzel az otromba elírással bocsátotta ki a kötetet.

Egy szintézis stigmái

A történelem látja, amit a kortársak nem.

NÉMETH LÁSZLÓ

Az utóbbi időben egyre nehezebb el-lenállnunk annak a kísértésnek, hogy a műves, a letisztulás jeleit felmutató frásoknak a kelleténél is jobban örüljünk; ennek persze konkrét irodalom-szociológiai okai vannak, amelyeket fő-lőlegesen említenünk, hisz túlságosan is-mertek, még hogyha gyakorló kritiku-saink többsége nem is veszi őket annyira figyelembe, mint megérdemelnék.

Kétségtelen azonban, hogy Lászlóffy Csaba újabb könyvének* mindenképpen örülni kell — és nem csupán azok miatt az értékek miatt, amelyek elidegeníthe-tetlen módon a sajátjai, de igenis azért a bátorságért, ahogy bizonyos műfaji, valamint magatartásra, etikumra vonat-kozó kérdéseket újrafogalmaz — ma, amikor a líra meg a próza egyaránt a múlt, avagy a jelen történelme felé for-dul, s a novella, a regény, a prózai akármű struktúrája egyre inkább eleve adott történelmi szimbólumokra, hely-zetekre épül, melyek éppen azért, mert készen kaptak s nem is annyira struk-túrájukban, mint értékparamétereikben nem rendelkeznek épp azzal a dimen-zióval, a jelen dimenziójával, amely minden történelmi értékelés elen-gedhetetlen része. És ha minden tör-ténelem csak annyiban valós, amennyi-ben a jelen helyzet objektív bevezetése lehet, akkor kétségtelen, hogy csak a valós, egyedi történés voltában s folya-

matszerűségében egyszerre megragadott esemény birhat történelmi dimenziók-kal, de a szimbolikusan értelmezett lé-tézés ikonmerekvsége nem; a tudat és a történelmi hagyomány konvenciórendsze-ri által jelölő nyelv nem helyettesíthe-tti a jelen nyelvet (lásd Egyed Péternél) — a „történelmi” helyzet nem föltheti ki a jelen helyzetnélküliségét. Lászlóffy Csaba persze nagyon jól tudja ezt; *A leghosszabb óra* című írásának közvetle-nül az a mondanivalója, hogy valós múltbeli helyzetünk, sőt — közvetve — a jövőnk; a lehetséges kritikája is.

Itt fel kell hívnom a figyelmet a meg-közelítés két buktatójára, melyek tulaj-donképpen jelen írásomat is meghatá-rozzák; tudniillik a kötet, amelyet ele-mezni igyekszem, az időből archetipikus értékű, „örökkérvényű” magatartásformá-kat kiemelő, felmutató lírikusegyniség *novelláskötete*, s innen adódik az, hogy helyzetei, minden gondolati telítettségük ellenére, szinte csak szubjektíve fog-hatók fel; ugyanakkor az a tény, hogy ez az egyéniség mégis novellákat, elbe-szélő jellegű írásokat választ ahhoz, hogy helyzeteit, szubjektivitását formába önt-se, fokozott figyelemre ösztönöz, hisz a novella, az elbeszélés mint műforma sokkal közvettebb, mint akár az elbe-szélő költészet is, az alkotó és tárgya közötti különbség sokkal nyilvánvalóbb. A műfaji dilemma azonban látszólagos, hisz ami Lászlóffy Csabát — az elbe-szélés hitelén kívül — valóban érdeklí, az nem a morális, illetve az amorális lét konkrét megvalósulása, hanem mind-ezen valóságok rendszere, az „örökké-

* Lászlóffy Csaba: Örökkévalóság libériában. Kritikon Könyvkiadó, Buk., 1981.

valóság", a feloldott novellában, „film-tervben“ valós vagy pszeudoepikus és pszeudotörténelmi környezetben tetten érhető rendszerré válás, amit úgy is nevezhetnénk, hogy *jelenformáló sors*. A — jó értelemben vett — rapszodikus, groteszkül stilromantikus vagy akár klasszicizáló formák csak adalékok a mindent egységbe foglaló szemlélethez.

A második buktató az, hogy Lászlóffy Csaba helyzetei — jöllehet bármikor alkalmazhatjuk rájuk az *epikai hitel* követelményét úgy, ahogy azt Arany János vagy Eötvös József (a *Magyarország 1514-ben* előszavában) föllálitotta, vagy akár úgy, ahogy Németh László (a történelmi drámát megelőző Bethlen Kata-esszéjében) továbbfejlesztette — jelenidejűségükben is időn kívüliek, Lászlóffy ugyanis tudja: a történelemben a moralitás sohasem a szabad választás, de igenis az állandóan újratermelő kényszer miatt válik cselekvéssé és gondolatá, ami — tudjuk — végeredményben ugyanaz. De azonossá válhat-e a morális lét igényéből származó helyzet, cselekvés az esztétikai vagy etikai eszménnyel? Nem (lásd a *Mirabeau utolsó ébredése*, illetve az *Örökkévalóság libériában* című írásokat), hisz a cselekvés kényszere mindig túlmutat a helyzeten, a szerepen, amiben egyáltalán tetten érhető.

Lászlóffy Csaba írásai szinte minden hazai életműnél követelőbben vetik fel a műveltség és művészet kérdését. A különböző szintű nyelvi rétegek összeötvözése során ugyanis nagyon gyakran nyílik alkalom arra, hogy kihasználja mindazt a reakciót, mely abból az érzetünkől fakad, hogy „mintha mindenki más történetet írna, s nem ugyanazt a történetet írná másképpen“. Valóban: a szöveg stíluszintjei is éppúgy a fikció részévé válnak, mint a hősök cselekedetei, mivel nem az írói képzeletet közvetlen megelevenítő ereje munkál bennük szuverénül, hanem a dokumentumok utáni kutatás, majd ezek híján a tét — amelynek (látszólag) minden alárendelődik — a dokumentum, a helyzet *kikövetkeztetése*, felmutatása lesz. És itt talán arról is szó lehet (Hop-

pál Mihály eredményeit felhasználva), hogy a kultúra tudás-, illetve hiedelemrendszerébe mélyen beágyazódott elemek és elemkapcsolatok nehezen felejtethetők, hisz a közösségi emlékezet, épp a többé-kevésbé gyakori használat miatt, igen tartósan őrzi ezeket a *toposzokat*, melyekben képes felismerni önmagát. A kulturális emlékezet különösen erős, amikor olyan típusú szövegekről van szó, amelyeknek szerepük van a közösség etnikai identitástudatának ébren tartásában. Lászlóffy Csaba előszeretettel használja mindazokat a formákat, amelyek a kultúra — története során — kifejlesztett az ilyen típusú, identitáshordozó szövegek megőrzésére, újraképzésére — épp emiatt soha nem találunk nála mumifikált, penészszagú valóságot, hisz a megőrzés a formák állandó újrafelhasználása, újraértelmezése, amelyben a kultúra számos, gyakorlatilag korlátlan lehetőséget biztosító kapcsolási és visszakapcsolási rendszert fejlesztett ki. Persze, a kultúra megőrzésének számos magatartásformája közül Lászlóffy Csaba — alkati sajátosságaihoz híven — néhányat előnyben részesít. Egy kulcshelyzetre utalok itt, melyben szembesül mindaz, ami az elnyomottakban, a letiportak sűrű és arctalan tömegében öntudatlanul munkál azzal, ami a kiemelkedő értelmiségiben tudatos magatartássá érik, s amelyhez közvetlenaffektív alapon kapcsolódva, a *mindenáron vállalt, hű tanú szerepet* vallja elsődleges értéknek (lásd a címadó írást).

Persze, mindaz, amit ebben az írásban jelezni próbáltam, nem ebben a kötetben jelentkezik először — de itt jelentkezik tisztán, egységes *szemléletként*, amely már kétségtelenül, minden kételyt kizáróan túlmutat az Egyed Péter vázolta „történelmi vers“-konstrukció szimbolikus gondolkodásmódján, egy biztos kezű építkezés felé, amely nyugodtan megállja a helyét olyan kétségtelen értékek mellett is, mint Gion Nándor, Hernádi Gyula vagy Mészöly Miklós prózája. Lászlóffy Csaba, úgy hiszem, ezzel a könyvével eljutott a gondolatiságában is valóban jelentős prózai szintézishez.

Bíró Ferenc

Egy szakkönyv margójára

Az élelmiszer jelenleg nemcsak egyszerű termék, amelyet alacsony képzettségi fokon is aránylag könnyű előállítani, nem is csak a megélhetésnek

egyik olyan tényezője, amire a családi jövedelem bizonyos hányadát rá kell költeni, és még csak nem is egyszerű behozatali vagy kiviteli cikk, amelynek

értékbeli fajsúlya az ipari termékekhez viszonyítva szerény. Az élelmiszer a világgazdaság egyik igen lényeges, stratégiai fontosságú tényezőjévé lépett elő. Így hát a legfejlettebb országokban is túlnőtt a jelentősége azon, amit a mezőgazdasági termelésbe fektetett tőke kamatozásával vagy a mezőgazdasági termelés értékének a nemzetgazdasági össztermelés értékéhez viszonyított arányával is ki lehetne fejezni.

Ha eltekintünk is attól, hogy a mezőgazdasági nyersanyagok előállításának technológiáját összevesszük a szorosan ide kapcsolódó ipari-kereskedelmi ágazatokkal (amiből világosan kitűnik a sokágú összefonódás), még mindig marad egész sereg olyan tényező, amely akár országos, akár övezeti vagy éppen üzemi szinten nagyon meggondolkoztató problémákat vet fel.

Mindannyian megegyezünk abban, hogy a telítődésig szükséges élelmiszer-mennyiségeket óhajtjuk elérni első fokon, és hajlandók vagyunk a minőségből engedni. A második fokozatban, különösen a növekvő jóléttel párhuzamosan, egyre inkább előtérbe kerülnek a minőségi tényezők. Más formában és igen nagy mértékben leegyszerűsítve a dolgokat: első fokozat a kenyér és a víz, csak legyen jóllakásig (növényi eredetű tápanyagok); ezen túl egyre több és jobb állati eredetű terméket óhajtunk. A jólét tetőfokát is az állati eredetű élelmiszerek bősége jellemzi a szólásmondásban: a tejjel-mézsel folyó bőség földje, ahol tejben-vajban fürdünk, s ahol kolbászból fonják a kerítést. Mindezeket természetesen a legtudományosabban összeállított étrend mennyiségi és minőségi tényezőivel is igazolni lehetne. Most viszont másról van szó.

Míg bőségesen volt termőföld, vagy — ami ugyanezt jelenti — csekély volt a népsűrűség, az élelmiszer-termelésnek korlátot csupán a fogyasztás szabott. Csakhogy ez időre jócskán megnőtt mind az abszolút (1 négyzetkilométerre számított), mind a viszonylagos (1 hektár termőterületre számított) népsűrűség. Ebből kifolyólag megnőtt az elsődleges keresleti igényű növények termőterülete, és visszaszorult az a terület, amelyen a minőséget jelentő állati eredetű élelmiszereket lehet megtermelni. Igen sok helyen jóformán csak a „feltétlen” állattenyésztési területek maradtak ki az eke alól. Az a helyzet állt elő, hogy a szántóterületre versenytársként jelentkezik az ember a maga közvetlen fogyasztásával, és háziállatai, amelyeknek termelvényeiből egyre többet akarnánk fogyasztani. Mi a megoldás? Nyilvánvaló: fokozni kell a hozamokat, hogy

egyenlő kisebb terület tartsa el a nagyobb embertömeget, másfelől szintén kisebb terület tartson el nagyobb állatállományt. Az igaz, hogy az élelmiszertermelés melléktermékei és hulladékai szintén felhasználhatók takarmányozásra, de csak ezekre nem lehet magas hozamú állatállományok eltartását alapozni.

Marad tehát az a megoldás, hogy a szántóföldek takarmány-főhozamra beállított részét a lehető legjobb hatásokkal használjuk ki, ugyanakkor más célú kultúrákba köztes és kettős természetűként a lehetőségekhez mérten szintén beiktassuk a takarmánynövényeket.

Maga a takarmány az állati termelés nyersanyaga, és bár a köznapi nyelvhasználatban az állatok termeléséről beszélünk, az állat tulajdonképpen nem termel, hanem csak átalakít. A takarmányban foglalt tápanyagokat alakítja át hasznos termékekké — tejjé, hússá, tojássá, gyapjúvá és más egyebekké. Ehhez a folyamathoz állataink csak részben kaphatják meg eledelüket olyan formában, ahogy az megterem; nagyobb részéhez csak betakarítás, tárolás és előzetes feldolgozás után jutnak. Mivel a terméstől a feletetésig tartó művelési láncszemek több-kevesebb veszteséggel járnak, érthető az a törekvés, amely révén a lehető legjobb minőségű takarmányt óhajtjuk előállítani a lehető legkisebb veszteséggel.

E kissé hosszú bevezető után tulajdonképpen mondanivalómra térve: az előző bekezdést tekinthetnők a *Takarmánynövények termesztése* című szakkönyv* egyik vezérelvének.

A könyvet magát méltatva, ötven évvel ezelőtti élményemre szeretnék hivatkozni. Iskolai pályamunkákról volt szó, amelyeket különböző önképzőkörök keretében hirdettek meg egykori professzoraink. Beérkeztek a dolgozatok, méltatták is őket kellő részletességgel a nagyrabecsült irányítók. A díjnyertes azonban — a várakozástól eltérően — a legrövidebb dolgozat volt, bírálata pedig ennyi: „Minden tekintetben sikerült, dicséretre méltó, szép dolgozat.” Vártuk, természetesen, a bírálat folytatását is, de nem jött. A professzor kiengesztoló megjegyzése ennyi volt: „A dolgozat önmaga helyett beszél.”

Ennyit mondanék jómagam is a kérdéses munkáról. Csakhogy ötven év alatt megtanultam: Spárta rettenetesen messze van tőlünk térben és időben egyaránt. Ha mi röviden beszélünk valamiről, azt hajlandók vagyunk egyben

* Tamás Lajos—Kósa Barna: *Takarmánynövények termesztése*. Ceres Könyvkiadó, Buk., 1981.

jelentéktelennek tekinteni, és ha nem sorolunk fel valódi vagy képzelt hibákat, hiányosságokat, rögtön jelentkezik a gyanú, hogy a művet el sem olvastuk. Pedig az említett művet érdemes elolvasni még a legviharedzettebb agrónomusoknak, technikusoknak, sőt azoknak is, akik csak házuk táján óhajtanak háziállataik számára az eddiginél hatékonyabban élelmet termeszteni.

Nemcsak arról van szó, hogy a szerzők röviden és kitérő rendszerben összefoglalják az évelő és egyéves takarmánynövények termesztésére vonatkozó legkorszerűbb ismereteket, talpraesetten részletezik a kettős természetes problémakörét, valamint a különféleképpen termesztett és készített takarmányok tárolását, hanem a szakirodalmi adatokon kívül közlik saját tapasztalataikat, bizonyos kísérleti eredményeket is. Ez különösen növeli a könyv értékét, mert a szakirodalmi adatokat közelebb hozza saját természeti, gazdasági viszonyainkhoz. A szerzők rávilágítanak arra, hogy a nálunk sokfelé sürgetett és gyakran erőszakolt kettős természetes eredményessége milyen fontos tényező-kön múlik, mit jelent az elegendő nap-sütés, az elegendő csapadék, illetve öntözővíz; meddig lehet elmenni az egy

év alatti két teljes hozamig; hol kell megelégednünk két év alatt három elfogadható hozammal; milyen feltételek mellett csekély, mikor nagy e rendszer kockázata.

Ha már hiányosságokra vadászunk, lehet olyasmint mondani, hogy a cím nem fedi egészen a tartalmat; takarmányt termelünk gyepterületeken is, de a takarmánytermesztésnél nem kevésbé fontos *gyeppgazdálkodással* a könyv csak érintőleg foglalkozik. Így aztán talán pontosabb lett volna a „Szántóföldi takarmánytermesztés” cím, amihez hozzáadtam volna: „és -tárolás”, még akkor is, ha a répaprizmák oldal falának a hajlásszögét közönséges ivfokban, és nem C°-ban fejezzük ki (204.). Ennyi legyen azonban a mulatságos elírás más szakönyvekben is.

A szerzők igyekeztek kevés szóval sokat mondani, és a könyvet olvasva végig az az érzésünk, hogy több volt a mondanivaló, mint amennyi a kis munkába belefért. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznom kell: jobban szeretjük az egyszerű, világos stílust és a tömör szöveget, mint a szöszátyárságot és stilisztikai sallangot. A kötet tervbe vétele és megjelentetése a kiadó helyes tájékozódását dicséri.

Pap István

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

ROBERT SERPELL: KULTÚRA ÉS VISELKEDÉS

„A különböző kultúrák érintkezése a XX. században olyan méreteket öltött, hogy a kutatók a kérdést már nem így teszik fel: »miért olyan nagy a különbség köztünk és más népek között?« Az igazi kérdés Robert Serpell szerint valahogy így fogalmazható meg: „mennyire valószínű a különböző értékrendszerek fennmaradása”, melyek a másság, a különbözőség fennmaradásának esélyei az egymással kapcsolatba lépő kultúrák esetében? A szerző elkötelezett híve a kultúrák közötti vizsgálódások önállóságának. Mivel a különbözőségek pszichológiai vonatkozásai érdeklik elsősorban (a zambiai egyetem vezető pszichológusaként évek óta a kultúraátvétel, a városiasodás, a modernizálódás lélektani következményeit vizsgálja a fejlődő országokban), a kultúrák közötti pszichológiától — mint új keresztmetszet-tudománytól — várja az ilyen irányú vizsgálatok összefoglalását. Ugyanakkor tisztában van a „keresztmetszet” elkészítésének nehézségeivel. A vizsgált kérdések (az intézmények, magatartásminták, szokások, kommunikációs formák kulturális különbözősége) hagyományosan az antropológia érdeklődési körébe tartoznak. Az antropológia „leíró, emberközpontú” munkamódszere pedig nehezen egyeztethető össze a kísérleti pszichológia „absztrakciókra törekvő, hipotéziseket ellenőrző” megközelítéseivel. Ez az ellentmondás a kutató konzervatív hajlamait erősíti az elméletalkalmazásban. „Részben az etnocentrikus elfogultságból adódik — írja Robert Serpell —, hogy a kutatók inkább az iránt érdeklődnek: a saját kultúrájuk jellemző vonásai másutt megtalálhatók-e. [...] A legtöbb kutató azért nem tu-

dott radikálisan új utakat nyitni, mert nem volt képes a benne élők szemszögéből látni az általa tanulmányozott viselkedéseket." Elsősorban a nem nyugati kultúrák önreflexiók törekvéseitől várható tehát, hogy új elméleti általánosításokkal gazdagítsák az eddigi megközelítéseket. Így talán növekedni fog mindenki bennünk a tudatossága, hogy „a rókáról nemcsak egyféleképpen húzható le a bőr” — vonja le Serpell a tanulságot.

„Az egymással kapcsolatba lépő kultúrákat sokféle szempontból, különböző tudományterületekről kiindulva tanulmányozhatjuk — írja a szerző. — A társadalmi antropológia a hagyományos szokások és hiedelmek, valamint az ipari foglalkoztatás és a városba költözés bonyolult kölcsönhatásait vizsgálja a harmadik világ új nagyvárosaiban. A politika tudománya elemzi, hogy hogyan egyeztetethető össze a különböző csoportok érdekei az egymással történő érintkezés különböző formáiban, továbbá hogy hogyan tudják a gazdaságilag erős gyarmatosítók a helyzetet a saját előnyükre kihasználni.” Nem közömbös kérdés, hogy „milyen érzelmi megterhelést kell elviselniük a hatalomból kirekesztetteknek az ilyen kettős társadalmakban, ahol az emberekben elültetik a törekvést bizonyos célok elérésére, az erre való lehetőség azonban csak az uralkodó osztály tagjai számára van biztosítva”.

A kultúrák különbözősége és fennmaradása Serpell szerint nemcsak az idegenfoglalás szempontjából jelentős kérdés, hanem az erkölccsel kapcsolatos problémákat is felvet. „A modern világ kormányai döntéseikben gyakran morális értékekre hivatkoznak, miközben figyelmen kívül hagyják, hogy az erkölcsi értékeknek csak egy meghatározott kultúrán belül van értelmük. A fejlődés és a haladás fogalmaival próbálják igazolni társadalomátalkodó politikájukat, s nem törődnek azzal, hogy mennyire van ez összhangban a különböző közösségek már meglévő értékeivel.”

„Az emberi jogok egyenlőségét kétféle, egymástól nagyon eltérő érveléssel szoktuk védeni — írja a szerző. — Az egyformaság mellett érvelők (durván megfogalmazva) azt állítják, hogy az emberek alapjában véve egyformák: a közöttük lévő különbségek csak felszíni. Egyes emberek számára, másoktól eltérően, nem kínálkozik alkalom a bennük rejlő lehetőségek kibontakoztatására.” Ez a felfogás azonban nem számol azzal, hogy „ami egyik embernek a kiteljesedéséhez tartozik, az egy másik ember számára sorscsapás lehet. Miközben a csoportok közti ellenségeskedések és előítéletek megszüntetésének módozatait kutatjuk, hajlunk arra, hogy kihangsúlyozzuk a közöttük lévő hasonlóságokat.” Nem kisebb problémákat vet fel azonban az az érvelés, amely szerint az emberek *különbözőek*, s éppen ezért egyenlő értékűek. E felfogás szerint „minden kulturális csoportnak meg kellene határoznia saját céljait, s egyenlő lehetőségeket kellene biztosítani számukra e célok elérésére”. Csakhogy „egy ember kiteljesedéséhez sok olyan dolog is szükséges, amely más emberek életét is érinti. A világ nagyvárosaiban szinte testközelben élnek egymással olyan kultúrák, amelyek a múltban földrajzilag élesen elkülönültek. Néha egész nemzetek fennmaradása is két vagy több, különböző etnikai csoport együttműködését tételezi fel. A mai világ természetéből adódóan nemcsak az egyének, de a csoportok maguk is egyre inkább arra kényszerülnek, hogy figyelembe vegyék egymás eltérő értékeit. Ennek szükségessége az egymást követő nemzedékek viszonylatában is felmerül — azokban a társadalmakban, ahol gyors társadalmi átalakulások mennek végbe.”

„Végül azt sem szabad figyelmen kívül hagyni — figyelmeztet Robert Serpell —, hogy az alternatívák ismerete alapvető jog, amely nélkül a saját kultúra keretei között történő önmegvalósítás »szabadsága« csak illuzórikus lehet. [...] Ha abból az előfeltevésekből indulunk ki, hogy bármely két kultúra egyforma morális érvényességgel rendelkezik, akkor semmiféle erkölcsi alapunk nincs, ami indokolná azt az elvárást, hogy a változások nagy része (ha nem valamennyi) egyetlen irányban történjék. A haladás — mind az egyén, mind a társadalom esetében — nem egy ráerőszakolt rendszer passzív beépítését jelenti annak értékeivel együtt, hanem aktív választást az alternatívák között.” (*Gondolat Kiadó, Bp., 1981.*)

A. J.

Historizmus — regény — történelem

„A regényírás jobban hasonlít a történelemíráshoz, mint többnyire gondoljuk. Az események közötti összefüggések, az egyes esetek megválasztása, sőt — bonyolultan tudatos regények esetében — az eljárások és előfeltevések érvényességét illető, beépített székszis mind olyan kérdéseket vet fel, melyeket a történelem-filozófus a történelem magyarázatával kapcsolatos problémaként ismer.“ Frank Kermodé-tól, a neves angol esztétától idézi ezt a véleményt a *Kompország katonái* című Simonffy András-regény, illetve dokumentum-montázs egyik kritikusa (Simon Zoltán) az *Alföldben*. Ugyanez a folyóirat, amely egyre igényesebb szerkesztésével, összeállításával emelkedik a nem csupán vidéki átlag fölé, nemrég a Marosvásárhelyen élő, a *Vatrát* Romulus Gugával együtt szerkesztő Dan Culcer jegyzeteit közölte a mai román prózáról. Culcer az utóbbi évek — részben magyarra is lefordított s főként az Európa gondozásában kiadott — román regényeit veszi számba, de visszatekint a közvetlen előzményekre is: „A háborút követő két évtized irodalma a *historizmus*, olykor az *értékesítés* gyors és heveny körtüneteit mutatja, s ennek nyomai a kortárs szövegekben is föllelhetők, ha az írók a maradandóság terhére a kelleténél többet áldoznak a pillanatnak.“ Ezt a gyermekbetegséget nőtte ki az új román prózairódalom java, melyből a marosvásárhelyi kritikus mindennek-élőtt George Bălăiță *A világ két napban* című regényét emeli ki (Kolozsvári Papp László fordította, ihletetten), de szól Constantin Ţoiu *Tornác vadszözlővel* című könyvéről is, valamint Marin Preda, Ivasiuc, Augustin Buzura, D. R. Popescu, Nicolae Breban, Guga, Sorin Titel, Mihai Sin, Radu Petrescu, sőt a legfiatalabbak műveiről. A cikkíró jelzi azt az utat, amelyet a szerzők tudatában, illetve a könyvekben a realizmusfelfogás az ún. utópisztikus realizmusmodellől a „faggató realizmusig“ megtett. Ebbe tartozik egy, valószínűleg szélesebb körben érvényes, egyetemes jelenség: „az irodalom magára vállalja bizonyos humán tudományok szerepét. Különösen a regény, amikor nem minden kockázat nélkül átveszi a történetírás vagy a szociológia funkcióit, amelyeket ezek a diszciplínák különféle okokból nem látnak el.“ (Ebből a szempontból érdemel figyelmet, ugyancsak az *Alföld* 1981. novemberi számából, *A mai szovjet próza* című szemleciikk, abban Feliksz Kuznyecov vélemények reprodukálása, miszerint Szmirnov, Markov, Zailgin, Abramov, Proszkurin, Ajtmatov alkotásaiban „az irodalom történelemfilozófiai és etikai bátorodása“ a közös jellemző.)

„Ha igaz az — írja Dan Culcer —, hogy az ember a mértéke mindennek, és az irodalom tárgya az emberi sors, lévén ez történelmi és etimológiai értelemben politikai sors, a regény feladata, hogy élénk tárja a politikai antropológia valamely személyes látomását. A román regény, főképp az utóbbi évtizedben, erre törekszik nagy felelősségtudattal a történelemnek és a politikának abban a világában, amelynek sorsdöntő látomását a csontja velejéig átérzi.“ Különösen fontos ez, tehetjük hozzá Dan Culcer eszme-futtatásához, saját tapasztalatainkra és jó néhány felmérésre, más folyóiratok (*Mozgó Világ*, *Élet és Irodalom*, *Tiszatáj*, *Életünk*, *Jelenkor*, *Kortárs* stb.) közleményeire támaszkodva, az újabb nemzedékek, a legfiatalabbak szempontjából. A mai magyarországi prózában ugyancsak meghatározó szerepet betöltő újabb történelmi regények fogadtatása jellemző ebben a tekintetben. Cseres Tibor *Parázna szobrok* című, nemcsak formailag, de gondolatilag, összefüggés-keresésben is rendhagyó, illetve új etikai rendet alakító könyve kapcsán írja a fiatal Mező Ferenc az *Új Írás* 1981. júliusi számában: „Milyen sokáig éltem, éltek — s talán élnek is — a velem egykorúak szinte történelmi tudat nélkül, pontosabban, inkább azzal a hamis tudattal, hogy a magyar történelem nem kérdések, kínzó, szinte eldönthetetlen dilemmák, eleven képződmények, hanem megnyugtatóan lezárt tények gyűjteménye. Elfojtott emlékek, megmagyarázhatatlan események ballasztját hordozva minden féligazságban megkapaszkodtam, hogy elfelejthessem, amit nem is ismerek igazán, hogy az éppen kínálkozó magyarázatokba belenyugodjak, még mielőtt tudatosítanám szorongásaim, bizonytalanságom valódi

okát. [...] Panaszra persze nincs okunk — joggal mondják apáink, nagyapáink. S dehogy baj, hogy az egyetlen háború, amelyben részt vettem, az Illés- és az Omega-rajongók között dült. Nem pótolhatatlan veszteség, hogy jeles lehettem történelemből, pedig csak a forradalmakat tudtam, hiszen »ez a lényeg, a fő vonal«. S annak a gránátnak is, amelyik november harmadikán becsapódott Pest környéki falunkba, ugyan mennyi esélye volt, hogy éppen a kertészkedő apjának segítő kisfiút találja el? Távoli robbanása, anyám hisztériás zokogása s a furcsán recsegő rádió, vad kutyák és részeg emberek mellett, elfelejtésre ítélt gyermekkori emlék — sokáig. S vajon nem védeni, kímélni akartak-e az anyámnak, apámnak betegségeikről panaszkodó férfiak — a Don-kanyart, a Kárpátokat, Szibériát emlegetve —, mikor a legszörnyűbb részleteknél lehalkították a hangjukat.“ Hasonlóan veti fel a kérdést Berkes Erzsébet is, a *Kompország katonái* kritikájában, az *Élet és Irodalomban*: „Már két nemzedéknyien vagyunk, akik beleszülettünk egy világba, egy történelmi értékrendbe, amelyben naprakészen el is lavírozgattunk, de anélkül, hogy pontosan tudnánk: honnan és merre? Ó, próbálkoztunk mi — 40-es évekből — különféle nyomozással, de egészen senkinek sem hittünk: a tankönyvvel apáink írták és bírálták, apáinkat mi bíráltuk (ha még éltek); Z.-nek félig hittünk, mert túl soká volt hadifogoly; Q.-nak a másik felét hittük, mert őt *aztán* lecsukták; X.-nek csak néhány percentet, mert mindig zsiros állásokban feszített; Y. pedig ne legyen olyan nagyon igazlító, ha egyszer elhagyta az országot. Sokan földadták a nyomozást, sokan kiegyeztek a felökkel, mások hozzá se fogtak, majd kiderül, mondták közönyösen. De bármi mellett döntöttek is: felnőtt-korú nemzedék történelmi önismerete maradt hiányos.“

A társadalmi-történelmi nyomozás, az önismeret ma egyre nélkülözhetlenebb része az új háborúkat elkerülni akaró, de emberi méltóságát kereső nemzedékeknek. Ennek szolgálatában állnak a nagy népszerűsége szert tett emlékiratok (a *Magvető Tények és tanúk* sorozatában Kádár Gyula és Bárczy János második világháborús memoárja vezet talán a bestseller-listán). E kérdéskörben az egyik legexponáltabb magyar író, a *Hideg napok*, a *Parázna szobrok* és az *En, Kossuth Lajos* szerzője, Cseres így jellemzi a műfajt, így vall a felelősségről: „Legszemélyesebb magunk, históriáink, kapcsolataink vagy azok hiánya, történelmi sikereink és farkasvakságaink, elmulasztott s megragadott lehetőségeink, szövetségeink, elárulataink és árulásaink, bel- és külviszályaink, felelősségünk és lelkiismeretünk krónikái. S még ma is csak épül a híd, illeszkednek az elemek. Történelmi késedelmeink, az egymásra utalt közép-európai népek közös mulasztásainak felszámolása a cél. Mert a túlpartra senki sem juthat magamagában.“ (*Magyar Nemzet*, 1981. május 31.) Száraz György pedig, mint „egyműfajú“ drámaíró, esszéista és kitűnő, harcos és higgadt publicista, a történelmi drámáirós nehézségeit panaszolja fel az *Élet és Irodalomban*, a tényismeret hiányából adódó műfaji nehézségeket, a befogadás problémáit. Itt olvashatjuk „megalomán“ mondatát is (az ő kifejezése): „történelmi tapasztalat dolgában »nagy hatalom« vagyunk. Élünk hát ezzel a tapasztalati anyaggal — a magunk és mások javára.“

Cseres Tibor, illetve Száraz György nemzedéke mögött már ott sorakoznak a fiatalabbak, könyvek sorával: „Bereányi Géza *Legendáriuma*, Lengyel Péter *Cseréptörése*, Balázs József *Magyarokja*, Nádas Péter *Egy családregény vége*, Dobai Péter *Tartozó élete* említhető ennek igazolására, de a felsorolás hosszabban is folytatható, különösen ha a novellákat is számba vesszük.“ (Simon Zoltán) Más számbavételekből, saját olvasmányainkból egészíthetjük ki a névsort, például Esterházy Péterrel, Ördögh Szilveszterrel, Spiró Györggyel...

Kántor Lajos

A SZTOA LÉPCSŐI (Time, 1981. 22.)

Egyelőre még csak néhány lépcső, és az alapkövek láthatók. De ezek — egy régen elpusztult épület maradványai — az utóbbi évtized legjelentősebb görögországi régészeti felfedezései közé tartoznak. Az amerikai és a görög régészek ugyanis megtalálták az ókori Athén egyik híres épületének, a Tarka Csarnoknak — Sztoa poikilé — helyét és maradványait, azét az épületét, amely a

görög demokrácia szülőhelye volt. I. e. 460 körül épült, és ez volt a legelső remek építmény, amelyet a perzsa támadások nyomán romokban heverő városban emeltek. Az Agora — vagyis a piactér — északnyugati részén kapott helyet, és mészkőből építették, dór oszlopos homlokzata nyitott volt, három oldala zárt lévén, nyáron árnyékot, télen menedéket nyújtott. Előadásokat, sőt cirkuszi mutatványokat is tartottak benne. (Apuleius például leírja, hogy itt nézte végig egy kardnyelű mutatványait.)

Az Agorán levő hat más csarnok egyike, a Tarka Csarnok onnan kapta nevét, hogy falait a korszak legnagyobb művészi díszítették freskókkal, amelyek mitológiai és történelmi jeleneteket ábrázoltak: a fény győzelmét a sötétség fölött, vagyis a görögök diadalát a perzsaakon. A Tarka Csarnokot szépművészeti galériának, háborús emlékműnek és építészeti modellnek tekintették.

„Építészeti stílusa eszményien alkalmazkodott a mediterrán éghajlathoz és a nép karakteréhez — írja róla egy elismert ókor kutató. — A kettő abban a különleges kémiai folyamatban egyesült, amely nagy civilizációkat szokott teremteni.“ Ez az épület adott nevet a sztoicizmusnak. Falai között bizonygatta Zénón, hogy az élet semmit sem számít, csak az erény és a józan ész, mert a racionális ember felülemelkedik az érzelmeken.

Az Agora feltárását az American School a görög kormánnyal történt meg-egyezés alapján ezelőtt ötven évvel kezdte meg, és azóta sok értékes emléket hozott felszínre, többek között egy i. e. 500-ból származó márványfejet, un. *hermát*, Hermész istent ábrázoló állószobrot, melyet az athéniak a kapuk őrzésére szoktak állítani.

„Sok csodálatos dolog van, de semmi sem csodálatosabb, mint az ember“ — mondotta Szophoklész, és a Tarka Csarnok az európai civilizáció csodálatos kezdetének kézzelfogható bizonyítéka. „A civilizáció fókusza itt volt, és mindez itt keletkezett, ezen a negyvenholdnyi területen — mondja Homer A. Thompson, az agorai ásatások egyik vezetője. — Nem találunk itt sok aranyat és ezüstöt, amivel dicsekedhetnénk, de felfedeztük az ókori athéni élet egész foglalatát.“ Ez minden kincsnél értékesebb.

B. A.

TŰNŐDÉS A MADÁCH-DÍJON, A TRÓPUSOKON, ÉRTEKEN... (Irodalmi Szemle, 1982. 4.)

„A komoly, nagy irodalmakban, amelyek benső mozgását erős közösségi értelmű törekvések határozzák meg, melyek értékrendje valóságformáló és működőpontú feladatokat tölt be, ezekben az irodalmakban — s a környezetüket jelentő művészi életben — a díjkiosztások, a díjak odaítélése eseményszámba mennek — írja Duba Gyula, a poszsonyi *Irodalmi Szemle* főszerkesztője. — Ez érthető. Az irodalmi-művészeti díj szellemi irányzatot és alkotói módszert hiteltelít, egyéni valóságzsemléletet és egyedi igazságlátást fémjelez. Odaítélése szellemi csatározást, érvek és ellenérvek ütközését, a művészi igazság fejlődését és tisztulását jelenti. A díj oda-

ítelésének ténye azt jelenti, hogy a közösség elfogadja és értékeli az egyén teljesítményét és hozzájárulását a közös kultúrkincshez, befogadja véleményét, hangját, felismeréseit. Az odaítélt művészeti díj irányt mutat az alkotómunka folyamatában, eredményeket rögzít, minősít, igazságot az értéktérítés alkalma és módszere.“

A legutóbb kiosztott Madách-díj szerény visszhangjához fűzi ezeket a gondolatokat Duba Gyula, sürgetve a közvélemény hatékonyabb mozgósítását: „Értékeink, eredményeink amúgy is nehezebben — mert több áttétellel, körülményesebben — jutnak el a szélesebb érdeklődés, az egyetemesebb értékrend, a világ figyelmé elé. Ki tegyen érdekében, ha elsősorban nem mi — magunk? Sajnos, sokszor kell éreznünk: saját értékeinkkel szemben gyakran a legfelültebbek mi vagyunk.“

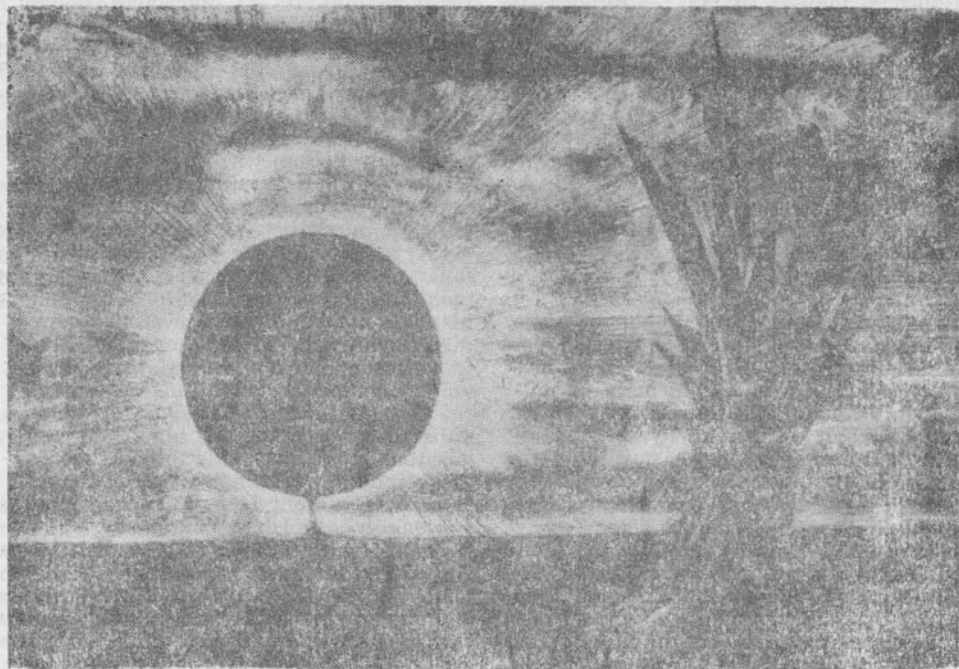
A legutóbbi két díjazott: Zalabai Zsigmond, *Tűnődés a trópusokon* című, könyvnyi tanulmányáért és Tóth Elemér, Vincent Sikula regényeinek a fordításáért. A fordításkötetéről több okból nem áll módunkban véleményt nyilvánítani (az eredetit nem ismerhetjük, magyar nyelvű változatát sem láttuk), Zalabai igényes poétikai munkája azonban minket is meggyőzött Duba irodalomszervezői aggodalmainak jogosaságáról. Zalabai Zsigmond könyve nemcsak rendszerességével, tekintélyes bibliográfiájával tűnik fel az olvasónak, hanem az élő irodalomhoz kapcsolódó frissességével is; nem utolsósorban éppen ez biztosítja esztétikai eredetiségét. Nincs hely mindannak értelmezésére, amit a szerző a szóképekről, azaz szerinte „kettőskepekről“, „indexekről“, „ikonokról“, egyszóval a trópusokról mond. Zalabai törekvéseiről és lehetőségeiről álljon itt egyetlen bekezdés az úttörő irodalomelméleti munkából: „A képvilág (s ezen belül a kettőskepek világa) történeti, tehát változó kategória is. E tényre munkánkban azonban csak utalhatunk, hiszen a magyar líra hét évszázados trópus-történetének, de akár egyetlen alkotó kettőskepeinek a vizsgálata is messze meghaladná e tanulmány témakörét és célját. Ebben a főként poétikai, stilisztikai, szemantikai alapozású dolgozatban nem törekedhetünk a kérdéskör tudománytörténeti feldolgozására sem. Arra viszont igen, hogy századunk szövegközpontú iskoláinak, modern poétikáinak az eredményeit hasznosítsuk. Az eddig fölmerült s az ezután fölvetendő kérdések, makacsul őrizve bonyolultságukat, több száz, sőt ezer év óta napirenden vannak, viták tárgyát képezik, megoldásra várnak; választ rájuk az összehangolt csoportmunka ad-

hat. Irodalomtudományi intézeten vagy tanszéken kívüli, tehát korlátozott munka- és kutatáslehetőségek között a »tűnődés«-nek nevezhető dolgozat szerzőjének ezért az lehet csak célja, hogy vázlatot — majdani termékeny viták alapjául szolgáló vázlatot — készítsen a trópusokról, így szolgálva második anyanyelvünk: a költészet ismeretét és szeretetét.

E „második anyanyelv“ szolgálatáról olvashatunk elemző tanulmányt Duba Gyulától a *Szemlének* ugyanebben a számában. A *Költőesztéta Tózsér Árpád* című írás második részéből csupán egyetlen vonatkozást emelünk ki, összefüggésben az előbb idézettekkel: az érték, a változó érték fogalmát, illetve a viták szükségességét. Duba kitér Tózsér Árpád két (1963-as és 1972-es), más-más előjelű Fábry-elemzésére, s az utóbbit Kosztolányi „Ady-reviziójához“ hasonlítja. Duba Gyula nem vonja ugyan kétségbe Tózsér Fábry-reviziójának szükségességét, ám vitathatónak véli Tózsér kételeyeit Fábry Zoltán „irodalmisságát“ illetően, különösen az adott nemzetiségi feltételek között: „...a jogosulatlan kételemek is lehetnek szimptomatikusak, jelzései valaminek. Nyugtalanító módon a nemzetiségi irodalmi-történeti tudat és létezésük bizonyos törésére, szempontvesztésére és belső válságára utalnak. Fábry — és Forbáth — írói auten-

ticitását nem szükséges túlértékelni, de problematikussá tenni lehetetlen. Ezzel nemzetiségi valóságunk autenticitását és kifejezhetősége lehetőségességét vonnánk kétségbe. Ha egy esztétika, amely törvényeit irodalmunkból következteti, olyan értékrendet sugall, melyben Forbáth Imre költészete »problematikussá« válik, amelyben Fábry Zoltán író voltát bizonyítani kell — ha lehet! —, és ha ennek az esztétikának a képviselője olyan szkepticizmust szül, hogy »a szlovákiai magyar irodalom hatvanéves fennállása ellenére sem adott még az egyetemes irodalomnak Bartalis Jánoshoz, Dsida Jenőhöz vagy Tamási Aronhoz fogható nagyságokat«, ha Fábry nem »nagyság«, akkor ez azt is jelenti, hogy ami inspirációt, benső ösztönzést és emberi-írói tartást tud biztosítani számunkra nemzetiségi valóságunk, az kevés. — A szkepszis gyökerei Gömörország talajába nyúlnak, és a nagyvilág melegének és ragyogásának a fényében nyílik róluk az elégedetlenség virága. Ne nyessük le ezt a virágot, szárát is békén hagyjuk, s a gyökereit még meg is öntözzük a józan önfelmérés és helyzettudatosítás nedveivel.

Duba nem csupán Tózsérral vitázik (akit egyébként érdeme szerint méltat), hanem önmagával is. És ez ugyancsak szükségszerű. Gondoljunk például a mi újabb Gaál Gábor-értelmezéseinkre. **K. L.**

Csutak Levente grafikája

SZEMLE

- MÓZES ATTILA • Vers és környéke 561
KESZEG VILMOS • Moldvai csángó népművészet 563
LÁSZLÓ FERENC • 25 éve a véglegesség útján 566
BIRÓ FERENC • Egy szintézis stigmái 568
PAP ISTVÁN • Egy szakkönyv margójára 569
A. J. • Robert Serpell: Kultúra és viselkedés (Könyvről könyvre) 571

LATÓHATÁR

Kántor Lajos: Historizmus — regény — történelem 573; B. A.: A Sztoa lépcsői (Time) 574; K. L.: Tűnődés a Madách-díjon, a trópusokon, értéken... (Irodalmi Szemle) 575

ILLUSZTRÁCIÓK

Csomafáy Ferenc, Csutak Levente, Rob Elderenbos, Fazakas Tibor, Nagy Enikő, Rőser Ferenc, Sipos László, Sükösd Ferenc, Törös Gábor

KÖNYVET — POSTÁN

Politikai, tudományos és szépirodalmi műveket, az 1982. áprilisi számtól kezdve a **KORUNK** példányait is levélbeli kérésre a megrendelő címére utánvétellel küldi a **HARGITA MEGYEI KÖNYVTERJESZTŐ VÁLLALAT**

Postacím: Centrul de librării — 4100 Miercurea-Ciuc
Str. Dózsa nr. 2 — Județul Harghita

Telefon: 958 — 1 35 26

A KORUNK HÍREI

Július 15-én Kántor Lajos találkozott Létán a kolozsvári 3. számú Matematika—Fizika Líceum régésztalesztáborának résztvevőivel, s előadást tartott *Ember a tájban* címmel.

KORUNK GALÉRIA

Június 26.: Szenczzy Zoltán, a képzőművészeti főiskola végzős hallgatója grafikái. — A megnyitón Kovács András Ferenc egyetemi hallgató megnyitója után Sata Árpád színművész Biró Ferenc és Kovács András Ferenc verseiből olvasott fel, Kalló Katalin zeneművészeti főiskolai hallgató egy Debussy- és két Szkrjabin-etűdöt, valamint Kodály Zoltán *Székely keservesét* játszotta zongorán.

Július 17.: Balogh András, Balogh Petronella, Iffiu József, Szántay János, Takács Gábor, Dumitru Vonica, Zoltán Cati (Kolozsvár), Keresztessy-Kosztai Árpád, Nagy Zoltán, Szálasi Zoltán (Marosvásárhely), Szolnay P. Sándor (Nagyvárad), Kinda Kálmán (Kézdivásárhely) és Corneliu Petrescu (Bukarest) orvos-képzőművészek festményei, grafikái és szobrai. — A megnyitón Kántor Lajos bevezetője után Boér Ferenc, a marosvásárhelyi Nemzeti Színház tagja orvos-írók műveiből olvasott fel, majd József Attila *Ódáját* adta elő; Szegőné Kontrás Ágnes főiskolai hallgató Bartók Béla *Húsz magyar népdal* ciklusából énekelt Buzás Pál zongorakísérettel.

Megjelent!

KORUNK ÉVKÖNYV 1982

METAMORPHOSIS TRANSSEYLVANIAE

GALL ERNŐ ajánlása

HERÉDI GUSZTÁV • Metamorphosis Transsylvaniae

TOPALVI ZOLTÁN • A Temesváron élő stihalak közössége

DEMÉTER B. JÓZSEF • „Ide mindig visszatérünk”

PILICH LÁSZLÓ • Egy hősítói nemzetség családszerkezeti vizsgálata (A társadalmi kultúra kutatása)

VETÉSI LÁSZLÓ • Szász–magyar etnikai folyamatok Biharban

*** A gyermekek élete Lovétén századunk első harmadában (A esikszeredai Matematika–Fizika Líceum néprajzi körének gyűjtése)

GERÉB ATTILA • Agyagfalvi esabádfák (1850–1980) (Családemográfiai tanulmány)

BALÁZS LAJOS • A párválasztás kritériumrendszere Csikszentdomokoson

NAGY OLGA • A csecsemőgondozás hagyományai (Fejezet Havud község néprajzi monográfiájából)

NAGY ÖDÖN • A havudi parasztesalád szerkezete (Fejezet Havud község néprajzi monográfiájából)

BIRO ZOLTÁN • Család — jóvőkép — esely (13–14 éves tanulók értékkorientációs hálózatának szövegnyelvtészeti elemzése)

TAMÁS IRÉN • A gyermek családi helyzetének változása (Szováti néprajzi monográfia)

KARÁCSONYI ISTVÁN • Maroshévíz lakosságának alakulása a XVIII. századtól napjainkig

MAKSAI JÓZSEF—L. M. COPIL—Y. OPREA • Cspica és szaporulat Bătușon

DANIELISZ ENDRE • Szepesség-től Szalontáig (Egy évszázad családom történetéből)

KESZEG VILMOS • A nagyesalád bomlása Detrehoutfaluban

OZSVÁTH ANNA • Bibarcfalva népessége

BENEDEK ZOLTÁN • Falu, telek, ház az Értzheken

SZÉKELY FERENC • Igényváltozások a vadasi elsőházban és lakóházban

SZTOJKA TAMÁS • Fejták, sírkövek emlékezete

KÁNTOR LAJOS • Népi hagyomány — alkotás

Műmellékleten: Szabó Tamás színes reprodukciói a Korunk Galériában kiállító képzőművészek — Tamás Pál, Török István, Józsa János, Róser Ferenc, Sántha Imre, Kozma Erzsébet, Czifrák Lujza és Haszmann József — munkáiról. Fekete-fehér illusztrációk: Haszmann József ísfaragásai, Miklósi Síkes Csaba, Mohár Dénes és Sándor Géza rajzai, valamint Feleki Károly fényképfelvételei a Hőstárról.

Kapható hírlapárusítóknál és könyvesboltokban, ára 25 lej